

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN ROMANLARINDA DEĞERLER
EĞİTİMİ

Meryem DOĞANER

İzmir
2021

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'IN ROMANLARINDA DEĞERLER
EĞİTİMİ

Meryem DOĞANER

DANIŞMAN
Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN

İzmir
2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Değerler Eğitimi” adlı çalışmanın içerdiği fikri izinsiz başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında ve bölümlerinin yazımında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve *intihal içermediğini* beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

02/08/2021

Meryem DOĞANER

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 06/08/2021

Tez Başlığı:

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN ROMANLARINDA DEĞERLER EĞİTİMİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 143 sayfalık kısmına ilişkin, 06/08/2021 tarihinde **tez çalışmamın tarafından** Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı) aşağıda belirtilen **filtreleme tiplerinden biri** (uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin **benzerlik oranı % 17'dir**.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz Programı Kullanım Kılavuzunu okudum ☒ X

Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15) ☐

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30) ☒ X

☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça hariç, ☐ Alıntılar dâhil, ☐ Altı (6) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.	☒ X Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☒ X Kaynakça dâhil, ☒ X Alıntılar dâhil.
EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu İLK SAYFA Çıktısı. ☒ X	
EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd içinde. ☐	

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Meryem DOĞANER
Öğrenci No : 2019950030
Anabilim Dalı : Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Programı : Türkçe Öğretmenliği
Statüsü : Yüksek Lisans ☒ X Doktora ☐

ÖĞRENCİ

DANIŞMAN

Meryem DOĞANER

Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN

06.08.2021

06.08.2021

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu (☐) işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine (Ali Taş Tel: +90 (232) 3018026 veya ali.tas@deu.edu.tr) başvurunuz.

2: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu* formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4: Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak **tez başlığının tamamı**, Yazar Adı (author's first name) olarak **öğrencinin adı**, Yazar Soyadı (author's last name) olarak **öğrencinin soyadı** bilgisini yazınız.

TEŞEKKÜR

Lisans ve Yüksek lisans eğitimim boyunca bana çok şey katan, bu yolda beni yüreklendiren, çalışma süreci boyunca bilgisini ve desteğini bir an olsun esirgemeyen, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum kıymetli danışmanım Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her anında yanımda olan, sevgilerini ve desteklerini her zaman hissettiren aileme teşekkürü borç bilirim. Yüksek lisans eğitimim boyunca görüşleriyle ufkumu genişleten hocalarım Doç. Dr. İbrahim Seçkin AYDIN'a, Doç. Dr. Ömer İNCE'ye, Doç. Dr. Nevin AKKAYA'ya, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AKKAYA'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Ali TÜRKEK'e teşekkür ederim.

Tez yazım süreci boyunca yanımda olan Devrim Sıla KARA'ya, bu süreçte yardımlarını ve dostluklarını esirgemeyen Göknur GÜNEL ve Deniz KARATAŞ'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Amaç ve Önem	1
1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri.....	2
1.4. Sınırlılıklar (Opsiyonel).....	2
1.5. Varsayımlar (Opsiyonel).....	3
1.6. Tanımlar.....	3
BÖLÜM II.....	4
KURAMSAL ÇERÇEVE / KAVRAMSAL ÇERÇEVE / İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	4
2.1. Değer.....	4
2.1.1. Değerlerin Özellikleri.....	4
2.1.2. Değerlerin İşlevleri.....	5
2.1.3. Değerlerin Sınıflandırması	6
2.1.3.1. Spranger Değer Sınıflandırması	6
2.1.3.2. Rokeach Değer Sınıflandırması	7
2.1.3.3. Schwartz Değer Sınıflandırması	8
2.1.3.4. Fitcher Değer Sınıflandırması	9
2.1.3.5. Nelson Değer Sınıflandırması	10
2.1.3.6. Erol Güngör Değer Sınıflandırması	11
2.1.3.7. Taşkır Ketenci Değer Sınıflandırması	11
2.1.3.8. Bülent Dilmaç Değer Sınıflandırması	11

2.2. Değerler Eğitimi.....	12
2.2.1. Değerler Eğitimi ve Türkçe Eğitimi.....	13
2.2.2. Değerler Eğitimi Yaklaşımları	13
2.3. Halit Ziya Uşaklıgil'in Hayatı ve Edebi Kişiliği.....	14
2.4. İlgili Yayın ve Araştırmalar	20
BÖLÜM III	22
YÖNTEM.....	22
3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni.....	22
3.2. Evren / Örneklem	22
3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları	22
3.4. Verilerin Analizi.....	22
3.5. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği.....	23
3.6. Araştırmacının Rolü	23
BÖLÜM IV	24
BULGULAR.....	24
4. 1. Sevgi.....	24
4.1.1. Aşk	25
4.1.2. Aile ve Akraba Sevgisi.....	53
4.1.2.1. Anne Sevgisi	54
4.1.2.2. Baba Sevgisi.....	63
4.1.2.3. Evlat Sevgisi	73
4.1.2.4. Kardeş Sevgisi.....	86
4.2. Şefkat-Merhamet.....	88
4.3. Fedakârlık.....	95
4.4. Dostluk	100
4.5. Yardımlaşma	104

4.6. Sorumluluk.....	106
4.7. Çalışkanlık	108
4.8. Misafirperverlik.....	109
4.9. Vatanseverlik.....	111
4.10. Empati	114
4.11. Dürüstlük.....	116
4.12. Nezaket.....	118
4.13. Saygı.....	118
4.14. Hoşgörü	119
BÖLÜM V	120
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	120
5.1. Tartışma, Sonuç ve Öneriler	120
KAYNAKÇA.....	126
EK 1.	130

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 <i>Spranger'a Göre Değerlerin Sınıflandırılması</i>	7
Tablo 2 <i>Rokeach'a Göre Değerlerin Sınıflandırılması</i>	7
Tablo 3 <i>Schwartz'a Göre Değerlerin Sınıflandırılması</i>	8
Tablo 4 <i>Nelson'a Göre Değerlerin Sınıflandırılması</i>	10
Tablo 5 <i>Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Değerlerin Dağılımı</i>	125

ÖZET

HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN ROMANLARINDA DEĞERLER EĞİTİMİ

Halit Ziya Uşaklıgil (1865-1945) Türk edebiyatının zirve isimlerinden biridir. Yazar, Servet-i Fünun döneminde özellikle roman sahasında bu türün batılı anlamda başarılı örneklerini vermiş ve teorik meseleler üzerine kafa yormuştur. Romanlarının dışında büyük hikâye, küçük hikâye, mensur şiir, tiyatro, hatıra, gezi yazısı ve edebiyat teorisi alanlarında da eser veren usta yazarın daha çok romanlarıyla adını duyurduğunu söylemek mümkündür.

Halit Ziya Uşaklıgil'in sekiz romanı bulunmaktadır. Bunların dördünü İzmir'de (*Sefile, Nemide, Bir Ölü'nün Defteri, Ferdi ve Şürekâsı*); kalan dördünü ise İstanbul döneminde (*Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar, Nesl-i Ahir*) kaleme almıştır. Romanlarını realizm ve natüralizm akımlarına bağlı kalarak yazmıştır. Eserlerinde daha çok ferdi konular üzerinde dursa da toplumsal olayları da göz ardı etmemiştir. Hayatı ve insanı olduğu gibi eserlerine aktarmaya gayret eden Halit Ziya'nın romanları dil-üslup zenginliğinin yanında ele aldığı konular bakımından da zengin değer içeriğine sahip eserlerdir.

Değerler eğitimi, özellikle son yıllarda üzerinde fazlaca durulan araştırma alanlarından biri olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretim programında yer alan açık hedeflerinden biri de öğrencilere milli, evrensel ve kültürel değerlerin kazandırılmasıdır. Bu doğrultuda Türkçe ders kitaplarına alınan okuma parçaları ve serbest okuma metinleri değerlerin aktarımı açısından destekleyici unsurlardır. Edebi metinler, değer eğitimi sürecinde okuma ve anlamlandırma yoluyla öğrencilerde kalıcı öğrenmenin sağlanmasında işlevsel birer araçtır.

Araştırmamızda Halit Ziya Uşaklıgil'in sekiz romanı MEB'in (2019) yayınladığı değerler eğitimi yönergesinde bulunan değerler kapsamında incelenmiştir. Yazarın romanlarında sevgi (karşı cinse duyulan sevgi/aşk, anne sevgisi, baba sevgisi, evlat sevgisi, kardeş sevgisi), şefkat-merhamet, fedakârlık, dostluk, yardımlaşma, sorumluluk, çalışkanlık, misafirperverlik, vatanseverlik, empati, dürüstlük, nezaket, saygı ve hoşgörü değerlerine yer verdiği ve bu değerleri yücelttiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarının değerler eğitimi açısından son derece zengin olduğu görülmektedir. Romanların sadeleştirilmiş hallerinin ders dışı okuma etkinliklerinde öğrencilere tavsiye edilebileceği ya da ders kitaplarında kullanılan metinler arasına alınabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halit Ziya, roman, değer, değer eğitimi.

ABSTRACT

VALUES EDUCATION IN HALİT ZİYA UŞAKLIĞİL'S NOVELS

Halit Ziya Uşaklıgil (1865-1945) is one of the leading figures of Turkish literature. In the period of Servet-i Fünun, the author gave successful examples of this genre in the western sense, especially in the field of novels, and thought about theoretical issues. In addition to his novels, it is possible to say that the master writer, who also works in the fields of big stories, small stories, prose poetry, theater, memoirs, travel writings and literary theory, is mostly mentioned with his novels.

Halit Ziya Uşaklıgil has eight novels. Four of them are in Izmir (Sefile, Nemide, Bir Ölünün Defteri, Ferdi ve Şürekâsı); the remaining four were written during the Istanbul period (Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar, Nesl-i Ahîr). He wrote his novels by adhering to realism and naturalism movements. Although he focused more on individual subjects in his works, he did not ignore social events. The novels of Halit Ziya, who try to convey life and people as they are in his works, are works with rich value content in terms of the subjects they deal with as well as the richness of language and style.

Values education has been one of the research areas that has been emphasized especially in recent years. One of the clear objectives of the MEB in the curriculum is to provide students with national, universal and cultural values. In this direction, reading passages and free reading texts in Turkish textbooks are supportive elements for the transfer of values. Literary texts are functional tools in providing students permanent learning through reading and interpretation in the values education process.

In our research, eight novels of Halit Ziya Uşaklıgil were examined within the scope of the values included in the values education directive published by the MEB (2019). The author's novels include love (opposite sex, mother's love, father's love, son's love, sibling love), compassion-compassion, loyalty, friendship, cooperation, responsibility, hard work, hospitality, patriotism, empathy, honesty, kindness, respect and tolerance. and it has been determined that he exalts these values. As a result, it is seen that Halit Ziya Uşaklıgil's novels are extremely rich in terms of values education. It is thought that simplified versions of the novels can be suggested to students in extracurricular reading activities or can be included in the texts used in the textbooks.

Keywords: Halit Ziya, novel, value, value education.

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde çalışmamızın problem durumu, amaç ve önemi, problem cümlesi ve alt problemleri, sınırlılıkları, varsayımları ve tanımları yer almaktadır.

1.1. Problem Durumu

Değerler eğitimi son yıllarda üzerinde önemle durulan araştırma alanlarından biridir. Türkçe dersi öğretim programının hedeflerinden biri öğrencilere milli, manevi ve ahlaki değerlerin kazandırılmasıdır. Bu nedenle okullarda yapılan değerler eğitimi çalışmalarının artırılması gerektiği düşünülmektedir. Bu alanda yapılan akademik çalışmalar eğitim programlarının geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Sarıcı Bulut (2009)'a göre, okuldaki eğitim süreci dikkate alındığında değerler eğitimi konusunda müfredat gözden geçirilmeli, öğrencilere verilmek istenen ulusal ve evrensel değerler sistemli olarak ilköğretimden üniversite bitimine kadar ders içerikleriyle verilmelidir. Bu açıdan düşünüldüğünde planlı bir öğretim programı içinde amaca hizmet eden etkinliklerle öğrencilere değerlerin aktarılması mümkün olacaktır.

Türkçe dersinin temel malzemesi dildir. Edebi metinler bu malzemeyi kullanarak değerlerin aktarılması konusunda işlevsel bir rol oynamaktadır. Bu gerçeklerden yola çıkarak araştırmada, Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında yer alan değerlerin neler olduğu ve bu romanların değerler eğitimi açısından yeri ve önemi esas alınmıştır.

1.2. Amaç ve Önem

Toplumlar, kültürel miraslarını koruyup gelecek nesillere aktarmak için ortak dil bağını kullanırlar. Bireyleri bir arada tutan millet bağı, ortak kültür ile desteklenir. Ortak kültür ve dil, kuşaktan kuşağa aktarılan, canlılığını sürdüren, gelişen ve değişen sosyal mirastır. Eğitim-öğretim, gelenek-görenek, din, sanat, edebiyat, folklor gibi öğeler bu iki mirası aktarmada köprü işlevi görür.

Tüm toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da istenen ve hedeflenen yaşam düzeyine ulaşmak ve bunu korumak için eğitim sistemleri geliştirilir. Bu vesileyle ailede başlayan eğitimi devam ettiren okullarda donanımlı insan yetiştirmek hedeflenir. Değerler eğitimi, toplumların eğitim sistemleri tarafından bireylere kazandırılmak amacıyla önemle dikkate alınmaktadır. Başarılı bir değerler eğitimi süreci, okulda öğretmen rehberliğinde ve

derslerde amaca hizmet eden etkinliklerle gerçekleştirilir. Türkçe derslerinde öğretim programının amaçları doğrultusunda hazırlanan edebi metinler, değerlerin öğrenciye aktarılmasında hızlı yoldan hedefe ulaştıran araçlardır. Sosyal ve kişisel bilinci geliştiren, toplumların eğitim sistemlerine hizmet eden ve kültür aktarımını sağlamada önemli rolü olan değerler eğitimi son yıllarda birçok araştırmanın konusu olmuştur.

Her toplum, kültür mirasında var olan değerlerin devamlılığının sürdürülmesi ve yaşatılması amacıyla değer eğitimine büyük önem verir. Dil, aynı zamanda bir değer aktarıcısıdır. Yüzyıllar öncesinden günümüze, sözlü ve yazılı anlatımlar yolu ile değerlerin aktarımını sağlamıştır.

Bu gerçeklerden yola çıkarak dili sanatının malzemesi olarak kullanan Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında dolaylı ve dolaysız bir şekilde yer alan değerler eğitimi tespit edilecektir. Ayrıca bununla da kalınmayarak yazarın yaşadığı dönemin özellikleri göz önünde bulundurularak o dönem içindeki yeri de tespit edilecektir.

1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri

Araştırmanın problem cümlesi;

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında yer alan değerler nelerdir ve bu romanların değerler eğitimi açısından önemi nedir?

Alt Problemler;

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında değerler (sevgi, sorumluluk, saygı, hoşgörü-duyarlılık, özgüven, empati, adil olma, cesaret-liderlik, nazik olma, dostluk, yardımlaşma-dayanışma, temizlik, doğruluk-dürüstlük, aile birliğine önem verme, bağımsız ve özgür düşünebilme, iyimserlik, estetik, misafirperverlik, vatanseverlik, çalışkanlık, paylaşımcı olmak, iyilik yapmak, şefkat-merhamet, selamlaşma, alçakgönüllülük, kültürel mirasa sahip çıkma, fedakârlık) ne oranda ve nasıl yer almıştır?

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarının MEB'in yayınladığı değerler eğitimi kapsamındaki ölçütlere uygunluğu ne düzeydedir?

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarından değerler eğitimi sürecinde yararlanılabilir mi?

1.4. Sınırlılıklar (Opsiyonel)

Bu araştırma Halit Ziya Uşaklıgil'in hayatı, değer ve değerler eğitimi, Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarının "MEB Değerler Eğitimi Yönergesi"nde yer alan değerler (sevgi, sorumluluk, saygı, hoşgörü-duyarlılık, özgüven, empati, adil olma, cesaret-liderlik, nazik

olma, dostluk, yardımlaşma-dayanışma, temizlik, doğruluk-dürüstlük, aile birliğine önem verme, bağımsız ve özgür düşünebilme, iyimserlik, estetik, misafirperverlik, vatanseverlik, çalışkanlık, paylaşımcı olmak, iyilik yapmak, şefkat-merhamet, selamlaşma, alçakgönüllülük, kültürel mirasa sahip çıkma, fedakârlık) bakımından incelenmesi, örneklendirilmesi ve yorumlanmasıyla sınırlandırılmıştır.

1.5. Varsayımlar (Opsiyonel)

Genelde Servet-i Fünun, özelde Halit Ziya Uşaklıgil romanları bireysel yönü ağır basmakla birlikte Halit Ziya'nın ahlakçı yönü göz önünde bulundurularak değerler eğitimi araştırması yapılmasına uygun olduğu varsayılmıştır. Buradan yola çıkarak böyle bir çalışmanın yararlı olacağı kanaatine varılmıştır.

1.6. Tanımlar

Değer: Değer hükmü, bir şeyin arzu edilebilir -iyi- veya edilemez -kötü- olduğunu belirten ifade ise, o halde değer de bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır (Güngör, 2000: 27).

Değerler Eğitimi: İnsani Değerler Eğitimi Programı'nın hedefi, çocuklarda doğuştan var olan nitelikleri, "insani mükemmelliğe erişimleri" ve insanın varoluşunun anlamını tamamen ortaya çıkarmaktır (Kulaksızoğlu ve Dilmaç, 2000: 200).

Realizm (Gerçekçilik): Realizm 'gerçek' anlamına gelen Fransızca 'realite' kelimesinden türetilmiştir. Kavram olarak hayatı, tabiatı, insanı ve olayları olduğu gibi anlatma, aktarma endişesi çerçevesinde oluşmuş anlayış; realist (gerçekçi) ise hayatı, tabiatı, insanı ve olayları olduğu gibi anlatma, aktarma amacıyla olan sanatkâr veya eser anlamına gelmektedir.

"Realizm, XIX. Yüzyılın başından itibaren yer yer ilk belirtileri görülmeye başlayıp, yüzyılın ortalarından itibaren de prensipleri tespit edilerek sanat hayatına hâkim olan pozitivist felsefenin üzerine oturmuş; gerçeğin nesnel gözlemini esas alan sanat-edebiyat akımıdır" (Çetişli, 2013: 89).

Natüralizm (Doğalcılık): Tabiatçılık, doğacılık, doğalcılık anlamlarına gelen Natüralizm; tabiatla ilgili, tabîî, doğal anlamındaki 'natural' kelimesinden gelmektedir. Çetişli (2013)'ye göre natüralizm: Sanatın tabiatın kopyası olması gerektiği fikrini güden nazariye; sanatın gerçek konusunun doğa olduğunu, sanatçıyı ilgilendiren tek şeyin fiziksel çevrenin özelliklerini ve davranışını gözlemlemek ve kaydetmekten ibaret bulunduğunu savunan görüş; bilimsel zorunluluk prensibi ve deney metodunu esas alan sanat felsefesi ve edebiyat akımıdır.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE / KAVRAMSAL ÇERÇEVE / İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Değer

Değerler; genelde inanılan, arzu edilen ve davranışlar için bir ölçek olarak kullanılan olgulardır. İlk defa Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan değer kavramı, Latince “kıymetli olmak” veya “güçlü olmak” anlamlarına gelen “valere” kökünden türetilmiştir (Bilgin, 1995: 83).

Değer, bir sosyal grubun veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen; onların ortak duygu, düşünce, amaç ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlakî ilke veya inançlara denir (Kızılcıkel ve Erjem, 1994: 99).

Beil (2003)’e göre değerler insan davranışlarına yön verir. Her birey yaşadığı sosyal çevre içinde geçerli-geçersiz davranış türleriyle ilgili önceden belirlenmiş değer yargılarına sahiptir. Toplumun aktardığı kurallar, gelenek-görenekler yardımıyla kişi doğruyu yanlış ayırt edebilir hale gelir.

Değerler, kökünü insanın ruh dünyasından, bedenini ise kültür dünyasından almaktadır. Onun için, insanın fitratında var olan ve onu mükemmel kılan niteliklerin keşfedilmesi ve içselleştirilip karakter halini alması için bilgiye ve aydınlanmaya, yardım ve rehberliğe ihtiyaç vardır. Hangi çağda ve kültür dünyası içinde yaşarsa yaşasın insan kendini değerler dünyası içinde inşa eder (Hökelekli, 2011: 266).

2.1.1. Değerlerin Özellikleri

Schwartz ve Bilsky (1987) çeşitli kuramcılarının üzerinde uzlaştıkları özelliklerden yola çıkarak değerleri şöyle betimlemişlerdir: (1) Değerler inançtır. Ancak tümüyle nesnel ve duygulardan arındırılmış fikir niteliği taşımazlar; etkinlik kazandıklarında duygularla iç içe geçerler. (2) Değerler bireyin amaçlarıyla (eşitlik gibi) ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle (hakbilirlik, yardımseverlik gibi) ilişkilidir. (3) Değerler, özgül eylem ve durumların üzerindedir. Örneğin itaatkârlık değeri işte ya da okulda, aileyle, arkadaşlarla ya da tanımadığımız kişilerle olan ilişkilerimizin tümünde geçerlidir. (4) Değerler, davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişimini yönlendiren standartlar

olarak işlev görürler. (5) Değerler, taşıdıkları öneme göre kendi aralarında sıralanırlar. Sıralanmış bir değerler kümesi, değer önceliklerini belirleyen bir sistem oluşturur. Kùltürler ve bireyler sergiledikleri değer öncelikleri sistemleriyle betimlenebilirler. Bu noktalara ek olarak, değerlerin değışime açık yapılar olduklarını belirtmek gerekir; özellikle de zaman içinde ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak için değer önceliklerinde değışiklikler olabilir. (Rokeach, 1973; Williams, 1979'dan Akt. Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000: 60).

Keskin (2016) ise değer kuramcılarının, değerleri ele alma yaklaşımlarına göre değerlerin özelliklerini tanımlamaya çalıştıklarını belirtmektedir. Kapsam ve içerik olarak büyük oranda benzerlik gösteren farklı yönlerinin ortaya konmasıyla, değerlerin özellikleri şu şekilde ele alınmıştır: 1. Değerler birbirlerinden bağımsız değildir. 2. Değerler arasında hiyerarşik bir yapı vardır. 3. Değerler değışken bir yapıya sahiptir. 4. Değerler sistemine yeni değerler dâhil olmaktadır. 5. Değerlerin insan ve toplum hayatında önemli bir yeri vardır. 6. Değerler sosyal pekiştireçlerle desteklenir veya etkisini kaybeder. 7. Değerlerin göreceli boyutu vardır. 8. Değerler toplum tarafından uzlaş sonucunda oluşmuştur. 9. Değerlerin evrensel boyutu vardır.

2.1.2. Değerlerin İşlevleri

Fichter, değerlerin işlevlerini altı maddede açıklamıştır: 1. Değerler kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında hazır birer araç olarak kullanılırlar. Tabakalaşma sistemini mümkün kılarlar. Bireyin çevresindekilerin gözünde nerede durduğunu bilmesine yardım ederler. 2. Değerler kişilerin dikkatini istenilir, yararlı ve önemli olarak görülen maddi kùltür nesneleri üzerinde odaklaştırır. Çok değerli bir nesne, birey veya grup için her zaman en iyi olmayabilir. Fakat o nesnenin sosyal olarak değerli görülmesinin o nesne için çaba gösterilmesine yol açtığı da bir gerçektir. 3. Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yolları değerler tarafından işaret edilir. Sosyal olarak kabul edilebilir davranışın âdeta şemasını çizerler. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini en iyi hangi yolda gösterebileceklerini kavrayabilirler. 4. Değerler kişilerin sosyal rollerini seçmesinde ve gerçekleştirmesinde rehberlik ederler. İlgi yaratırlar, cesaret verirler. Böylelikle kişiler de çeşitli rollerin gerekliliklerinin ve beklentilerinin bir takım değerli hedefler doğrultusunda işlemekte olduğunu kavramış olurlar. 5. Değerler sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yüreklendirir. Değerler ayrıca onaylanmayan davranışları engeller, yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder ve sosyal ihlallerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolaylıkla anlaşılabilmesini sağlarlar. 6. Değerler dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar. Kişiler aynı değerleri

güden kişilere doğru çekimlenirler. Ortak değerler, sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir (Fichter, 1990: 139).

Aydın ve Gürler (2014) değerlerin işlevlerini şu şekilde sıralamıştır: 1. Sosyal hayatı düzenlerler. 2. Karar vermede kullanılan ölçütlerdir. 3. Sosyal kontrolü sağlamada etkililerdir. 4. Kültürün taşıyıcılığını üstlenirler. 5. Çevre ile iletişim ve sosyal etkileşimin sürekliliğini sağlar. 6. İnsanların, toplumların ortak tutumlarını belirlerler. 7. Bireysel rollerin seçimine rehberlik ederler. 8. Güdümleyici ve özendiricidirler. 9. Dışlanmışlık ve yalnızlığa karşı koruyucudurlar. 10. Farklılıklardan dolayı çatışmaların olduğu noktada anlaşma zeminini sağlarlar. 11. Ahlaki olgunluğa ulaştırırlar. 12. Bütünleyici, toparlayıcıdır. Ancak hızlı ve bilinçsiz değişimlerde çatışmaya da neden olabilirler. 13. Dayanışmayı güçlendirirler. 14. Bireylerin amaç ve hedeflerini belirlemelerinde kılavuzluk ederler. 15. Değerler, birbirleriyle ilişkilidirler. 16. Bireye ayırt etme, ilke oluşturma ve uyum sağlama becerileri kazandırır. 17. Toplumun bireyden beklediklerinin aksi olan eylemleri dizginleyicidirler. 18. Değerler, kişilere farklı perspektifler sağlar.

2.1.3. Değerlerin Sınıflandırması

Değer kavramıyla ilgili literatür taraması yapıldığında yerli ve yabancı araştırmacıların konuyla ilgili sınıflandırma yaptıkları görülmektedir. Bunlar arasında yer alan yabancı araştırmacılar şunlardır: Spranger (estetik, teorik, ekonomik, siyasi, sosyal ve dini değerler), Rokeach (amaç ve araç değerler), Schwartz (bireysel ve kültürel değerler), Fichter (sosyal kişilik, toplum ve kültür değerleri), Nelson (bireysel, grup ve sosyal değerler).

Bunların yanında Erol Güngör, Taşkiner Ketenci ve Bülent Dilmaç'a ait yerli bir takım değer sınıflandırmaları da vardır. Erol Güngör yedi kategoride topladığı değerleri Spranger'in çalışmasından hareketle Allport ve Vernon'un geliştirdiği değerler eğitimi ölçeğini temel almıştır. Taşkiner Ketenci ve Dilmaç'ın değer sınıflandırmaları daha çok insanlar arasında bulunması gereken milli ve evrensel değerlerin sıralanmasından oluşmaktadır.

2.1.3.1. Spranger Değer Sınıflandırması

Spranger (1928) altı temel değer grubu oluşturmuştur. Bunlar, Estetik, Teorik (Bilimsel), Ekonomik, Siyasi, Sosyal ve Dini değer gruplarıdır. Bu değer sınıflamaları daha sonraki yıllarda Allport ve arkadaşları tarafından ölçeğe dönüştürülmüştür. Bu altı değer gruplarının açıklamaları aşağıda verilmiştir (Ünal, 1981: 20, Güngör, 1993: 90'dan akt. Akbaş: 2004).

Tablo 1 Spranger'a Göre Değerlerin Sınıflandırılması

1. Bilimsel Değer	Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünceye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirci, akılcı ve entelektüeldir.
2. Ekonomik Değer	Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin hayatta önemsenmesi gerektiğini belirtir.
3. Estetik Değer	Simetri, uyum ve forma önem verir. Birey hayatı olayların bir çeşitliliği olarak görür. Sanatın toplum için zorunluluk olduğunu düşünür.
4. Sosyal Değer	Başkalarını sevmeye, yardım ve bencil olmama esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. Bu insan sevgisini insanlara sunar. Nazik ve sempattır, bencil değildir.
5. Politik Değer	Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
6. Dinî Değer	Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Dini uğrunda dünyevi hazları feda eder.

2.1.3.2. Rokeach Değer Sınıflandırması

Rokeach (1973), çalışmasında değerleri amaç ve araç değerler olarak ikiye ayırarak on sekiz adet amaç değer, on sekiz adet de araç değer olduğu fikrini savunmuştur. Amaç değerler, idealleştirilmiş varoluşun son durumlarına işaret eden değerler olarak tanımlanabilmekte iken araç değerler, idealleştirilmiş davranış tarzlarına işaret eden değerler olarak tanımlanabilmektedir (İşcan, 2007: 23). Rokeach'a göre değerler şu şekilde sınıflanmaktadır:

Tablo 2 Rokeach'a Göre Değerlerin Sınıflandırılması

Amaç Değerler	Araç Değerler
Aile güvenliği	Bağımsız olma
Barış içinde bir dünya	Bağışlayıcı
Başarılı olma	Cesaretli
Bilgelik	Dürüst
Dinî olgunluk	Entelektüel
Eşitlik	Geniş görüşlü

Gerçek dostluk	Hırslı
Güzellikler dünyası	İtaatkâr
Heyecanlı verici bir yaşam	Kendini kontrol eden
İç huzur	Kibar
Kendine saygı	Kendine hakim
Mutluluk	Mantıklı
Gerçek dostluk	Neşeli
Özgürlük	Sevecen
Rahat bir yaşam	Sorumluluk sahibi
Sosyal Kabul	Temiz
Ulusal güvenlik	Yardımsaver
Zevk	Yaratıcı olma

2.1.3.3. Schwartz Değer Sınıflandırması

Schwartz, değerleri bireysel ve kültürel olmak üzere iki seviyede incelemiştir. Bireysel seviyelerdeki incelemeye göre değerler, kişilerin hayatlarını yönlendirmedeki önemlerine göre ele alınmaktadır. Kültürel seviyedeki incelemeye göre ise amaç, toplumun genelinde paylaşılan ve toplumsal normlara dayanan soyut fikirlere ilişkin bilgi üretmektir (Smith, Schwartz, 1997'den akt. Kağıtçıbaşı ve Kuşdil, 2000: 61).

Tablo 3 Schwartz'a Göre Değerlerin Sınıflandırılması

Değer Grupları	Değerler
Güç (power): Toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerine denetim gücü	Sosyal güç sahibi olmak, otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görüntüyü koruyabilmek (insanlar tarafından benimsenmek)
Başarı (achievement): Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelimi	Başarılı olmak, yetkin olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olmak (zeki olmak)
Hazcılık (hedonism): Bireysel zevke, hazzaya yönelim	Zevk, hayattan tat almak
Uyarılma (stimulation): Heyecan ve yenilik arayışı	Cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak

Özyönelim (self-direction): Düşünce ve eylemde bağımsızlık	Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak (kendine saygısı olmak)
Evrenselcilik (universalizm): Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek	Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyada barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olmak, çevreyi korumak (iç uyum)
Geleneksellik (tradition): Kültürel ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık	Geleneksellik (tradition): Kültürel ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık
İyilikseverlik (benevolence): Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme	Yardımsever olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak (gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat, anlamlı bir hayat)
Uyma (conformity): Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılması	Kibarlık, itaatkâr olmak, anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek
Güvenlik (security): Toplumun, var olan ilişkilerin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği	Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak, aile güvenliği, iyiliğe karşılık vermek (bağlılık duygusu, sağlıklı olmak)

2.1.3.4. Fitcher Değer Sınıflandırması

Sosyal değerler toplumun tabakalaşma sistemine olduğu kadar davranış örüntülerine, sosyal rollere ve sosyal süreçlere de yakından bağlıdır. Sıraladığımız sosyal olgulardan herhangi biri değer sınıflaması için başlangıç noktası olarak alınabilir. Ancak biz kendi analitik amacımız doğrultusunda şu üç temel üzerinde duracağız: Sosyal kişilik, toplum ve kültür. Değerleri bu üç bakış açısından sınıflandırmaya çalışmamıza karşın unutmayalım ki aslında değerler her üçünde de iç içe ve çakışıktır (Fitcher, 1990: 137).

a. Değerler, zorlayıcılık derecelerine göre sınıflandırılabilir. Böylelikle değerler, sosyal kişiliği etkileme derecelerine göre düzenlenmiş olurlar. Bir uçta kişinin bilinçli olarak kabul ettiği içselleştirilmiş, moral açısından en güçlü değerler bulunur. Bu değerlerin çiğnenmesi normal kişide suçluluk ve utanma duygusu uyandıracaktır. Kişi bu değerlere rıza göstermeye kendini bilinçli olarak zorunlu hisseder. Toplumda kişinin rızasını sağlamak için yoğun çabalara girer. Bu kutupta en keskin ve katı emirler yer alır. 'yapmalı' ve 'yapılmamalı' olanları belirten değerler bulunur.

b. Sosyal değerler, süreklilik gösteren ortaklaşa işlevler temelinde de düzenlenebilirler. İşlerin yapılmasında, kişi ve gruplar arasında iş birliği kurulmasında bazı değerler, diğerlerinden daha önemlidir. Bu temeldeki en yüksek değerler, toplumun sürekliliği ve kamu refahı için neyin istendiğine ve hatta neyin önemli olduğuna işaret ederler. Bu alan, sevgi ve hakkaniyet ilişkilerinin en yoğun bulunduğu alandır. Ayrıca buradaki yüksek değerlerin kendi aralarında da bir ilişki ve denge vardır: Kişisel özgürlük ve sosyal otorite arasında olduğu gibi. Öte yandan işbirliği, uyarlanma ve özümseme için söylenen her şey, süreklilik gösteren ortaklaşa değerler için de söylenebilir.

c. Değerlerin en anlamlı sınıflandırması, değerlerin kurumsal işlevlerine göre sınıflandırılmasıdır. Genellikle değerler, dinî, siyasal, ekonomik ve benzeri açılardan ayırırız. Bir kültürdeki sosyal değerlerin sistematik analizi sonunda, her temel kuramda kullanılagelen bir değer dizisinin varlığı saptanabilir (Fichter,1990: 137-138).

2.1.3.5. Nelson Değer Sınıflandırması

Nelson değer sınıflandırması yaparken değerleri bireysel değerler, grup değerleri ve sosyal değerler şeklinde üç farklı grupta ele almıştır (Naylor ve Diem, 1987'den akt. Yazıcı, 2006: 500).

Tablo 4 *Nelson'a Göre Değerlerin Sınıflandırılması*

Bireysel Değerler	Bireysel değerler seçim yapmada ve satın alınan ürünlerde, hobilerde olduğu gibi diğer kişisel tercihlerle de ilişki içerisindedir (Michaelis, 1988'den akt. Utku, 2020: 16).
Grup Değerleri	Grup değerleri, belirli bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan değerlerdir. Bu grup, aile, kulüp, dinî ya da politik bir grup olarak ortaya çıkabilmektedir (Naylor ve Diem, 1987: 350).

Sosyal Değerler

Adalet, saygı, farklılık, eşitlik gibi değerler olarak ortaya çıkan sosyal değerler, bireyin mevcut toplumsal yapı içerisinde varlığını devam ettirmesine yardımcı olduğu düşünülmektedir (Michaelis, 1988'den akt. Utku, 2020: 16). Sosyal değerlerin tanımlanmasında sosyalleşme, sosyal bilinç, norm ve grup ruhu gibi kavramlar kullanılmaktadır (Akbaş, 2004: 19).

2.1.3.6. Erol Güngör Değer Sınıflandırması

Literatürde yapılan değer sınıflandırmaları dışında Türkiye’de yapılan çalışmalar da mevcuttur. Güngör (1993), değerleri yedi kategoride toplamıştır. Güngör sınıflamasını Spranger’ın çalışmasından hareketle Allport, Vernon’ın geliştirdiği “Study of Values” ölçeğini temel alarak yapmıştır. Spranger’ın değer sınıflandırması şu şekildedir: Estetik, teorik (ilmi), iktisadi, siyasi, sosyal ve dini değerler. Güngör, bu sınıflandırmaya ahlaki değerleri de ekler.

2.1.3.7. Taşkın Ketenci Değer Sınıflandırması

Ketenci (1997), yapmış olduğu çalışmada değerleri şu şekilde sıralar: İnsani değerler “dil, bilgi, sanat”, toplumsal değerler “adalet, laiklik”, etik değerler “adil olmak, dürüst olmak”, millî değerler, burjuva değerleri, batılı-doğulu değerler, evrensel değerler, İslami değerler.

2.1.3.8. Bülent Dilmaç Değer Sınıflandırması

Dilmaç (1999), insanların hayatlarında yer alan ve önemsedikleri en belirgin değerleri şöyle sıralamıştır:

1. *İnsanları sevmek*
2. *Uyumlu olma*
3. *Hırsları kontrol altına alma*
4. *Başkalarının mutluluğunu isteme*

5. Kendini kontrol etme

6. İyi insan olma

7. Manevi değerlere inanma

8. Yardımsever olma

9. Tecrübeli ve bilgili olma

10. Dost edinme

11. Evlat yetiştirme

12. Eser oluşturma

2.2. Değerler Eğitimi

Değer eğitiminin geçmişinin 1920’li yıllarda Amerika’da karakter eğitimine dair ilk çalışmalara dayandığı görülür. 1930’lu yıllarda karakter eğitime gösterilen ilgi düşüş göstermiş ve bu ilgisizlik 1960’ların ikinci yarısına kadar sürmüştür. Ancak 1960’lı yılların sonuna doğru hem eğitimciler hem de halk tarafından değerlere gösterilen ilgide canlanma görülmüş, değer eğitimi önem kazanmıştır (Leming,1997; Kirschenbaum, 2000’den akt. Demircioğlu ve Tokdemir, 2008: 78).

Değer eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalar 1970’li yılların ortalarından sonra yayınlanmıştır. Değerlerle ilgili yapılan bu yayın ve çalışmalarda Rokeach, Simon, How, Rath, Harmin, Kirschenbaum, Kohlberg gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Yapılan çalışmalarda karakter eğitimi yerine değer açıklama (values clarification) ve ahlaki ikilem (moral dilemma) stratejileri değer öğretiminde ön plana çıkmıştır. Çalışmalar Amerika, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, İngiltere gibi ülkelere de yayılmıştır (Leming, 1997; Kirschenbaum, 2000; Arthur, 2005’ten Akt. Demircioğlu ve Tokdemir, 2008: 78). Ancak bu yaklaşımların örtük programın değerler üzerindeki etkisini açıklamada yetersiz kaldıkları belirtilmiştir. Değer açıklama yaklaşımı duyuşsal alanı çok vurgulaması yönüyle, ahlaki ikilem yaklaşımı ise bilişsel alanı ön plana çıkarması yönüyle eleştirilmiştir (Purpel, 1996’dan akt. Demircioğlu ve Tokdemir, 2008: 78).

Toplum içinde bir uyum sağlayabilmek ve toplumu aynı amaç etrafında toplayarak aynı hedefe yöneltebilmek için eğitim sistemi içine girecek olan her bireye birtakım değerlerin

kazandırılması gerekmektedir. Böylece toplumun sahip olduğu değerler ve kültür birikimi kuşaktan kuşağa aktararak korunması sağlanacaktır (Tezcan, 1991'den akt. Birkan.2016: 44).

Tekşan (2012)'a göre bireyde istendik davranış geliştirmeyi hedefleyen eğitimin amaçlarından biri de değerlerin aktarımıdır. Değer, eğitim süreci sonunda bireyde davranışa dönüşmelidir. Davranışa dönüşmeyen değerlerin bir önemi yoktur. Değerlerin davranış boyutuna geçmesi ise bunların içselleştirilmesiyle mümkündür. Değerleri içselleştiren bireyde sosyal kabul artar, bu sayede birey içinde bulunduğu değer sistemine uygun davranış sergiler.

Bir toplum içinde değerleri içselleştirmiş birey sayısı ne kadar artarsa o toplumun bir arada huzurla yaşama oranı da paralel olarak artmaktadır. Kişilere değerlerin kazandırılması ve kazanım sonrası devamlılık sağlanması insanların bir arada yaşamasını kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden değer eğitiminde önemli olan kişilerin kendilerine verilen değer yargılarını içselleştirip uzun vadede davranışa dönüştürmeleridir.

2.2.1. Değerler Eğitimi ve Türkçe Eğitimi

Durukan (2008), Öğretim programları eğitim-öğretim sürecinin en önemli ve kritik bileşenlerinden birisidir. Eğitim-öğretimin sağlıklı işleyebilmesi için tüm ayrıntılarıyla planlanmış öğretim programları vazgeçilmez bir şart olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eğitim-öğretim süreci içinde değerler öğrencilere kazandırılarak gelecek kuşakların bu değerleri devam ettirmesi amaçlanır. Okullarda verilen değer eğitiminin kalıcı olabilmesi ve davranış değişikliği göstermesi için öncelikle amaca hizmet eden bir eğitim-öğretim planlaması gerekmektedir. Bu sayede okullarda öğretmen rehberliğinde, ders içi ve ders dışı etkinliklerde değerlerin öğrencilere kazandırılması mümkün olacaktır.

“1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda Türk Millî Eğitiminin genel amaçları içerisinde “Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlılık; millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerleri benimseme; Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumlulukları yerine getirme; dengeli ve sağlıklı kişilik ve karaktere sahip olma; kendilerini ve toplumu mutlu kılacak bir mesleğe sahip olma” hedefleri vurgulanmıştır” (Durukan, 2008: 151).

2.2.2. Değerler Eğitimi Yaklaşımları

Kişisel ve toplumsal hayat için son derece önemli olan değerlerin öğretiminde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Şahin (2017)'e göre bireysel ve toplumsal yaşam için hayati bir önem teşkil eden değerler eğitimin kavratılmasında, farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunlar şu şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Değerleri Telkin Etme, Aşılama
2. Değerleri Belirginleştirme, Açıklama
3. Değer Analizi
4. Ahlaki Muhakeme
5. Karakter Eğitimi
6. Değerler Eğitiminde Gizil Güç: Örtük Program
7. Vatandaşlık Eğitimi
8. Eylem ve Gözlem Yoluyla Öğrenme

2.3. Halit Ziya Uşaklıgil'in Hayatı ve Edebi Kişiliği

Halit Ziya Uşaklıgil, aslen Uşaklı olup Helvacızâdeler olarak anılan köklü bir aileye mensuptur. Ailenin bir kolu daha sonra İzmir'e yerleşerek Uşakîzadeler olarak anılmaya başlamıştır. Halit Ziya'nın dedesi Hacı Ali Efendi halı tüccarıdır, işlerini büyütüp İstanbul'da bir mağaza açar ve başına Halit Ziya'nın babası olan Hacı Halil Efendi'yi getirir. Halit Ziya Uşaklıgil, İstanbul Eyüp'te ailenin üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelir. Yazarın doğum tarihi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Halit Ziya Uşaklıgil, anılarını kaleme aldığı *Kırk Yıl* adlı eserinde bu konuda şunları kaydeder: "Tevellüdümün en sahîh tarihi olarak ailece 1284 senesi mazbuttur" (Uşaklıgil, 2021: 27). Bu tarih hicrî takvime göre 1867'yi, rumî takvime göre 1868'i göstermektedir. Mehmet Kaplan, yazarın doğum tarihini *İslam Ansiklopedisine* yazdığı Halit Ziya maddesinde 1865 olarak gösterir. Ömer Faruk Huyugüzel'e göre: "Yazarın yakın arkadaşlarından Tevfik Nevzat ve Mehmet Münci, Hizmet gazetesinde 1893'te yayımlanan yazılarında onun yaşını 28 olarak göstermektedirler. Erken tarihlerde verilen bu bilgileri ve yazarın hayatına ait bazı hususları dikkate alarak onun doğum tarihini 1865 olarak kabul etmek bizce en mantıklısıdır" (Huyugüzel, 2010: 14).

Halit Ziya Uşaklıgil'in babası Hacı Halil Efendi, edebiyata -özellikle Şark edebiyatına- düşkün, zarîf bir adamdır. Tasavvuf kültürüne vakıf olan baba, Mevlana ve Hafız-ı Şîrazî'nin sadık bir okuyucusudur. Yazar, babasının edebiyatla olan ilişkisini *Kırk Yıl*'da şu şekilde aktarır: "*Mesnevî*'nin her gece sadık bir kârîi, Hâfız-ı Şîrazî'nin baştan başa hâfızı olan babamın bu tiyatro merakını, sonraları tahlil ettikçe, hiç hayretle telakki etmedim. Onda Şark edebiyatına, Şark efkârına ifrat ile merbutiyetine rağmen Garb'a ait medeniyet ve zihniyet

tecelliyatına şedit bir inhimak vardı. Giyinişinde, yasayışında pek bahir eserler görünen bu inhimak ona kendisinden pek çok daha teceddütperver olan dedemden -biz büyükbabamıza dede derdik- intikal etmiş olacaktı” (Uşaklıgil, 2021: 47-48). Babasının edebiyata ve tiyatroya olan merakı Halit Ziya’nın edebî zevkinin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Yazarın hatıralarında belirttiği üzere babasıyla gittiği Beyoğlu tiyatroları, onun edebî merakını uyandıran ilk adımlardır.

Halit Ziya Uşaklıgil, eğitim hayatına altı yaşında Mercan Mahalle Mektebi’nde başlar ancak buradaki eski usul eğitimden hoşnut olmayan yazar, daha o yaşta kendisinden beklenmeyecek bir vizyonla ailesinden habersiz mahallelerinde bulunan ve yeni usul eğitim veren Sıbyan Mektebi’ne kaydolur. Daha sonra yine kendi arzusuyla Fatih Askerî Rüştîyesi’ne kaydolur. Edebiyata olan ilgisi bu yaşlarda artan Halit Ziya, ağabeyi Ethem’in kitaplığında bulunan *Âşık Garip*, *Leyla ile Mecnun*, *Aslı ile Kerem* gibi geleneksel eserleri okur. Bunun yanında tiyatroya olan ilgisi doğrultusunda telif, tercüme birçok eseri ayırt etmeksizin okumaya devam eder. Bu sırada baş gösteren 1876-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilişi sebebiyle artan karışıklıklar ailenin ticari hayatını kötü etkiler ve işleri bozulan aile İzmir’e döner.

Dedesı Halit Ziya’nın eğitimiyle yakından ilgilenir. İzmir Rüştîyesi’ne devam etmekte olan Halit Ziya, dedesinin isteğiyle yabancı dil dersleri için beş dil bilen avukat Auguste de Jaba’dan, matematik dersi için Ermeni kâtip Antuan’dan özel ders alır. Ardından Ermeni Katolik rahiplerinin açtığı Mechitariste Okulu’na devam eder. İzmir’de yabancı okuluna giden üçüncü Türk çocuğu olan Halit Ziya, bu durumdan dolayı çevreden tepki aldığını hatıralarında belirtmektedir. Burada aldığı eğitimin yanında gayrimüslim çevreyi tanıyan ve İzmir’de bir çevre edinmeye başlayan yazar, ailesinden gelen alafranga yönünü de kuvvetlendirir. Yazar, aldığı eğitim sayesinde Fransızca eserleri aslından okuma imkânı bulur. Eugène Sue, Jules Verne, Louis Figuier, Camille Flammarion, Paul Féval, Alexandre Dumas, Eugène Scribe, Racine gibi yabancı yazarların yanında Nâmık Kemal, Abdülhak Hâmid gibi Türk yazarlarının eserlerini de okur ve Dumas, Racine, Scribe’den tercümeler yapar.

Ailenin maddi açıdan zorlanması sebebiyle Halit Ziya, Mechitariste Okulu’ndan 1883 yılında ayrılmak durumunda kalır. Okuldayken yeteneğini keşfeden hocaları Pierre Vassel ve Raymond Pere’in tavsiyeleri üzerine Paris’ten getirtilen klasik, romantik ve natüralist eserleri okur. Bunlar arasında Goncourt Kardeşler, Emile Zola, Alphonse Daudet, Stendhal, Gustave Flaubert, Honoré de Balzac, Alphonse de Lamartine, Sully Prudhomme ve Paul Bourget gibi yazarlar bulunmaktadır.

Halit Ziya, yazı hayatına Mechitariste okulunda öğrenciyken başlar. Yazarın ilk yazısı fennî konularla ilgilidir ve *Hazine-i Evrak*'ta “Deniz Danası” başlığıyla yayımlanır. Aynı dergide iki yazısı çıkan yazar daha sonra *Tercümân-ı Hakikat*'e gönderdiği “Aşkımın Mezarı” başlıklı mensur şiiriyle ilk edebî yazısını yayınlamış olur. Bu yazılardaki imzası Uşakîzade Mehmet Halit'tir.

Babasının ticarethanesinde çalışmaya başlayan yazar, edebiyatla bağıını koparmaz ve arkadaşları Tefik Nevzat ve Bıçakçızâde Hakkı'yla birlikte 1884 (1 Mart-15 Ağustos) yılında İzmir'in ilk edebiyat dergisi olan Nevruz'u çıkarmaya başlarlar. Halit Ziya, dergide Alfred de Musset, Victor Hugo gibi Fransız romantiklerinden şiir çevirileri, Louis Figuier'den fennî yazılar ve Fransız yazar Georges Ohnet'den *Demirhane Müdürü* romanının çevirisini yapar. Ayrıca “*Tuvalet Masası*” başlıklı bir seri yazı yayımlar. Bu yazılarda kadınların tuvalet masası üzerinde bulunabilecek eşyalar hakkında bilgi verir. Bu yazılar o dönem için çok eleştiri alsa da eserlerinde ayrıntılı mekân içi tasvirlerine başvuran yazarın daha sonra bu bilgileri kullandığı dikkat çekmektedir. Bunun yanında Kaplan'a göre: “Nevruz'un üçüncü sayısında çıkan “*Genç Kız*” adlı yazısı onun bütün eserlerinin en bariz ve hâkim karakteri olan sanatkârane nesrin ilk örneğini teşkil eder” (Kaplan, 1964: 144).

Halit Ziya, 1885 yılında bir memuriyete girebilmek amacıyla İstanbul'a gider ancak işler umduğu gibi gitmez ve İzmir'e geri döner. Kısa süreli bir İstanbul gezisi yazar için verimli geçer ve orada edebiyat çevresinden Muallim Naci, Ebüzziya Tefik gibi isimlerle tanışma fırsatı bulur. Bu sırada Abdülhalim Memduh aracılığıyla tanıştığı kitapçı Arakel'in önerisiyle uzun süredir aklında olan Fransız edebiyatı tarihini yazmaya başlar. *Garbdan Şarka Seyyâle-i Edebiye: Fransa Edebiyatının Nümune ve Tarihi* adlı bu eser, Türkçe yazılan ilk Fransız edebiyatı tarihi olma özelliği taşır. Bazı anlaşmazlıklar sebebiyle ilk etapta eksik kalan eseri 1885 yılında Matbaa-i Ebüzziya'da 84 sayfa olarak kitap halinde bastırır.

İstanbul'dan döndükten sonra yazar İzmir Rüştîyesi'nde Fransızca öğretmenliğine başlar. Ardından Osmanlı Bankasında mütercimlik yapar. 1886'da açılan İzmir İdadîsi'nde Fransızca, Türkçe ve Edebiyat dersleri vermeye devam eder. 13 Kasım 1886'da arkadaşı Tefik Nevzat'la birlikte *Hizmet* gazetesini çıkarmaya başlayan yazar, burada kendisini edebiyat dünyasına tanıttak olan birçok yazısını neşreder. Huyugüzel, Halit Ziya'nın *Hizmet*'te yayınladığı yazıları şu şekilde tasnif eder: “Telif ve çeviri roman ve hikâyeler, mensur şiirler, edebiyata dair makale ve polemikler, fennî yazı dizileri ve *Garaib-i Fenniye* başlıklı fennî yazılar, sosyal ve kültürel yazılar, “*Cüzdan*” başlıklı özdeyişler, “*Letaif*” başlıklı eğlenceli fıkralar, ticaret istatistikleri kaleme alır” (Huyugüzel, 2010: 23).

Halit Ziya'nın ilk romanı olan *Sefile, Hizmet* gazetesinde ilk sayıdan itibaren tefrika edilir. Yazar, romanı kitap halinde bastırmak için Encümen-i Teftiş ve Muayene'ye gönderir. Recaizade Mahmut Ekrem'in romana yaptığı olumlu eleştiriler ve yazarı teşvik edici sözler söylemesi Halit Ziya'yı bu konuda cesaretlendirse de encümen tarafından "İslâmî amaç ve prensiplere aykırı" bulunarak kitabın basılmasına müdahale edilir. Yazar, daha sonra sırasıyla *Nemide, Bir Ölü'nün Defteri, Ferdi ve Şürekâsı* romanlarını tefrika eder. Bu eserler ufak değişikliklerle sonraki tarihlerde kitap halinde basılır.

Halit Ziya, romanlarının yanı sıra büyük hikâyeler de yazar. Bu hikâyeler sırasıyla *Bir İzdivacın Tarih-i Muaşakası, Bir Muhtıranın Son Yaprakları, Bu Muydu? ve Heyhat* başlıklarını taşımaktadır. Ayrıca "Deli" başlıklı bir hikâye daha kaleme alır ancak yazar bu hikâyeyi yarıda kesmiştir. Bunun sebebi şöyle açıklanır: "Bir dostunun uyarısı üzerine yarıda keser; çünkü adıyla deliliği yüzünden tahttan indirilen V. Murad'ı çağrıştırdığı için, eserin Sultan Abdülhamid'in vehmini tahrik etme ihtimali vardır" (Huyugüzel, 2010: 23). Yazarın hikâyelerini topladığı eseri *Bir Muhtıranın Son Yaprakları*, onun kitap halinde basılan ilk edebi eseridir.

Halit Ziya, roman ve büyük hikâyelerinin yanında çeviri-telif küçük hikâyeler kaleme almıştır. Dönemin edebiyat dünyasında hâkim olan Ahmet Mithat ve takipçilerinin yaptığı çevirileri yetersiz bularak bu alanda yeni bir yol açar. Batı dünyasından birçok önemli ismi tanıtmak ve hikâye türünün zenginliğini göstermek için Emile Zola, G. de Maupassant, C. Mendes, A. Daudet, T. de Banville, F. Coppée, J. Chambers ve V. K. Clifford gibi isimlerden çeviriler yapar. Bu hikâyelerden 22 tanesini dört ciltlik külliyat halinde *Nakil*'de toplar. Yazar bu faaliyetlerini İstanbul'da *Mektep* ve *Servet-i Fünun* dergilerinde sürdürür.

Halit Ziya, *Hizmet*'te faaliyet gösterdiği 1886-1887 yılları arasında mensur şiirler kaleme alır. "Mensur Şiirler, Halit Ziya ve arkadaşlarının üstad bildiği Recaizade Ekrem'in de takdirini kazanmış ve 'Üstad'ın gazeteye gönderdiği bir mektup, mensur şiir aleyhtarlarına en susturucu bir cevap olmak üzere övünçle yayınlanmıştı. Yazarın Ekrem'le böylece başlayan ilişkisi, sonraki yıllarda da devam etmiş ve onun Servet-i Fünun topluluğuna katılmasının da yolunu hazırlamıştır" (Huyugüzel, 2010: 25). Bunun yanında yazar, 1888 yılında annesinin ölümü üzerine kaleme aldığı *Mezardan Sesler* adlı mensur şiirini *Hizmet*'te tefrika ettirdikten sonra 1891 yılında kitap haline getirir. Bundan iki ay sonra muhtelif dergi ve gazetelerde çıkan 56 mensur şiirden 47'sini topladığı *Mensur Şiirler* kitap halinde basılır.

Halit Ziya'da çok genç yaşlarda başlayan genel bir edebiyat tarihi yazma isteği bulunmaktadır. Bu fikrin ürünü olarak 1890-1891 yılları arasında *Hizmet* gazetesinde Finlandiya, İbrani, İsveç, Rus ve Sanskrit edebiyatı tarihlerine dair bilgi verici seri yazılar yazmaya başlar. Bu yazılara “Tarih-i Umumî-i Edebiyat namıyla tertip etmekte olduğum büyük bir eserden müfrez” notunu düşer. Yazarın burada kaleme aldığı önemli seri yazılarından bir diğeri de *Hikâye* başlığını taşır. Bu yazılarda Romantizm ve Realizmi tanıtan yazar iki akımı karşılaştırır, romantizmin eksik yönlerini eleştirirken realizmin güçlü yönlerini sıralar. Bu yazıları 1891'de kitap halinde yayınlar. *Hizmet* gazetesinde yazarın diğer faaliyetleri dil, imla, sözlük, ansiklopedi, tiyatro alanlarında kaleme aldığı makaleleridir. Ayrıca gazetede tiyatro haberlerine geniş ölçüde yer verilir. Bu alana özel bir ilgisi olan Halit Ziya bu konuda *Temâşâ* adlı, tiyatro tarihini anlatan bir eser yazar. Ancak bir yangın sırasında kaybolan eser yayınlanamaz.

Halit Ziya, *Hizmet*'te fennî ve tıbbî alanlar gibi çok çeşitli konularda yazılar tefrika ettirir. “Yazarı pozitivist dünya görüşüne götüren, realist edebiyat eğilimlerini kuvvetlendiren ve edebî eserlerini de çeşitli şekillerde besleyen bu yazı dizileri şunlardır: *Haml ve Vaz-ı Haml*, *Hesap Oyunları*, *Mebhasü'l-kıhf*, *Kanun ve Fenn-i Velâde*, *İlm-i Sîmâ*, *Simiyâ-yı Kimya* (*Bukalemun-ı Kimya*)” (Huyugüzel, 2010: 27).

Halit Ziya, Reji İdaresinin başkâtiplik teklifinde bulunmasının üzerine 1893 yılında İstanbul'a gider. Görevine başladıktan sekiz ay sonra Muhaberat-ı Türkiye ve Tercüme Kalemi müdürlüğüne yükseltilir. Burada çalıştığı yıllarda zamanının çoğunu okuyup yazmaya ayıran yazarın etrafında kısa sürede dönemin genç yazarları toplanmaya başlar. Ayrıca Mehmet Rauf, Hüseyin Siret, Rıza Tevfik, Ahmet Rasim, Ahmet Mithat, Muallim Naci, Recaizade Mahmut Ekrem, Ali Ekrem, Ahmet İhsan, Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet, Saffeti Ziya, Tevfik Fikret ve Cenap Şehabettin gibi devrin tanınmış simalarıyla da tanışma fırsatı bulur.

Ahmet İhsan, o dönem sahibi olduğu *Servet-i Fünun*'da yazması için Halit Ziya'yı ikna eder. Burada 1893-1895 yılları arasında yazılarını yayımlayan yazar, 1894'ten itibaren *Mektep* dergisine de yazılarını gönderir. Burada çıkan bir yazısından dolayı hakkında soruşturma açıldığı için bir süre yazı yayınlamak yerine eski eserlerini kitap haline getirmeyi tercih eder. 1896 yılında *Servet-i Fünun*'un başına Tevfik Fikret geçince Recaizade Mahmut Ekrem'in isteği üzerine Halit Ziya dergide daha sık yazmaya başlar. Dergi edebî sahada faaliyet gösterme kararı alarak yenilik yanlısı gençleri bünyesinde toplar. Böylece Halit Ziya, *Servet-i Fünun* (Edebiyat-ı Cedide) hareketinin en önemli temsilcilerinden biri haline gelir.

Yazarın burada tefrika ettirdiği *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu* ve *Kırık Hayatlar* romanları edebiyat dünyasında büyük ses getirir.

Halit Ziya, *Mai ve Siyah*'la birlikte gelen ün sayesinde birçok dergi ve gazeteden yazı teklifi alır. Ardından *Sabah* ve *İkdam* gazetelerinde yazmaya başlar. Sansürün arttığı dönemlerde *Servet-i Fünun*'da düzenli olarak tefrika ettiği *Kırık Hayatlar* romanını yarıda kesmek zorunda kalan Halit Ziya, yazı faaliyetlerini bir süre yavaşlatır. 1901 yılında Hüseyin Cahit'in bir makalesinden dolayı *Servet-i Fünun* dergisinin kapatılmasıyla tüm yazarların sessizliğe büründüğü görülür.

Halit Ziya, II. Meşrutiyetin ilanıyla yeniden yazma faaliyetlerine ağırlık verir. Memuriyeti gereği yurt içinde ve yurt dışında çeşitli yerleri görme imkânı bulur. Bu dönemde yazar *Sabah*, *Tanin* ve *Şûrâ-yı Ümmet* gazetelerine ve *Resimli Kitap*, *Musavver Muhit* dergilerine yazılarını gönderir. Ayrıca tekrar açılan *Servet-i Fünun*'da da yazmaya devam eder. Yazar, *Sabah* gazetesinde son romanı olan *Nesl-i Ahir*'i tefrika ettirmeye başlar. O dönemde padişah V. Mehmet Reşat'a kâtiplik yapmaya başlamasıyla yazı faaliyetleri bir süre kesintiye uğrasa da 1912 Temmuz'unda görevinden ayrılınca yazı hayatına tekrar döner.

Halit Ziya, Darülfünun'da Batı Edebiyatı ve Estetik dersleri verdiği dönemde tuttuğu ders notlarını uzun yıllar boyunca aklında tasarladığı dünya edebiyatı tarihi yazma düşüncesinin devamı olarak kitap halinde bastırır. Bu eserde 1913-1915 yılları arasında verdiği derslerin notları bulunmaktadır; Fransız, Yunan, Latin, İspanyol ve Alman edebiyat tarihlerine dair bilgiler içerir.

Çocukluk yıllarından itibaren tiyatroya özel bir ilgi duyan Halit Ziya, Hüseyin Rahmi, Cenap Şehabettin, İzzet Melih ve Müfit Ratip'le beraber 1914 yılında kurulan Darülbeyaz edebi heyet üyeleri arasına girer. Burada sahnelenmek üzere biri telif ikisi uyarlama olmak üzere *Fürûzan*, *Fare* ve *Kâbus* adlı üç eser yazar. Bunlar Tepebaşı Sahnesi'nde oynandıktan sonra kitap haline getirilir.

Halit Ziya, Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nın baş gösterdiği dönemlerde hastalığı ve görevi sebebiyle sık sık yurt dışına çıkar. Osmanlı Devletinin fiilen savaşa katılmasının ardından 1915 yılında İttihat ve Terakki hükümetinin kendisine verdiği görevle Almanya'ya inceleme gezisine çıkar. Bu gezi sırasında edindiği gözlemleri *Almanya Mektupları* ve *Alman Hayatı* başlıklarıyla *Tanin* gazetesinde yayımlar.

Milli Mücadele'nin başladığı yıllarda yazarın gazete ve dergilerde pek sık yazmadığı görülür. Bu dönemde yazdığı yazıları *İkdam* ve *Peyam-ı Sabah*'ta yayımlanır. Ayrıca daha önce *Servet-i Fünun*'da yarıda kestiği romanı *Kırık Hayatlar*'ı 1922 yılında *Vakit* gazetesinde tefrika etmeye başlar. Cumhuriyetin ilanından sonra yazarın yazı hayatında daha aktif olduğu görülür. 1923-1930 yılları arasında *Milli Mecmua*, *Güneş*, *Resimli Ay* ve *Hayat* dergilerinde hikâyeleri, hatıraları ve röportajları yayımlanır. 1930-1936 yılları arasında *Cumhuriyet* gazetesinde hikâyeleri, makaleleri ve *Kırk Yıl* ile *Saray ve Ötesi*'ni oluşturan hatıraları çıkar. 1940-1943 yılları arasında *Son Posta* gazetesine yazılarını gönderir. Oğlu Halil Vedat'ın ölümü dolayısıyla yazdığı hatıraları da burada yayımlanır. Bunun yanında *Akşam*, *Varlık*, *Yedigün* ve *Anayurt* gibi gazete ve dergilerde hikâye ve makaleleri yayımlanır. “Halit Ziya, bu son devrede II. Meşrutiyet devresinden daha çok yazı yayımlar ve özellikle hatıra tarzındaki yazılarıyla edebiyat dünyasında yeniden aktüel bir isim haline gelir. Özellikle hatıraları büyük yankılar uyandırır” (Huyugüzel, 2010: 44).

Halit Ziya, dil inkılabının ardından bazı eserlerini sadeleştirme yoluna gider. Bu eserleri Latin harfleriyle yeniden bastırır. 1934 yılında *Hepsinden Acı* 1935'te *Aşka Dair* eserleriyle sadeleştirilmiş hikâyelerini yayımlar. 1938 yılında *Mai ve Siyah*'ı 1939 yılında *Aşk-ı Memnu*'yu sadeleştirerek yeniden yayına hazırlar. Bunları diğer eserleri takip eder. Hayattayken yayımlayamadığı eserleri ise oğlu Bülent Uşaklıgil tarafından yayına hazırlanır.

Yazar oğlu Halil Vedat'ın intihar ederek ölmesinin ardından kendini toplayamaz. Bu trajik olayı *Bir Acı Hikâye* başlığıyla kaleme alır ve *Son Posta*'da yayımlar. İki yıl sonra kitap haline getirdiği bu eser, onun son yazısıdır. Halit Ziya ömrünün son iki yılını matem içinde geçirir. Hastalığı arttığı halde tedaviyi reddeden yazar 27 Mart 1945 tarihinde hayata veda eder. Yazarın naaşı Bakırköy Mezarlığı'nda oğlu Halil Vedat'ın yanında toprağa verilir.

2.4. İlgili Yayın ve Araştırmalar

Türk edebiyatında farklı türlerde eser vermekle birlikte özellikle roman sahasında batılı çizgiyi yakalayıp bu alanda yetkin örnekler veren ilk sanatçı kabul edilen Halit Ziya Uşaklıgil üzerine birçok akademik çalışma yapılmıştır. Literatür taraması yapıldığında yazarın eserleri üzerine değerler eğitimi bağlamında herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Yazar üzerine yapılan bilimsel çalışmalara yol gösterecek başlıca kaynaklar şunlardır:

Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel'in *Halit Ziya Uşaklıgil (Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler)* (2010, Ankara: Akçağ Yayınları) adlı biyografik nitelikteki eseri yazarın hayatı, edebi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi veren kapsamlı bir çalışmadır. Halit

Ziya'nın farklı türlerde kaleme aldığı eserlerinden seçme metinler verilerek onun edebiyat sahasında yaptığı çalışmaların çerçevesi çizilmiştir.

Prof. Dr. Zeynep Kerman'ın *Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar* (1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını) adlı çalışması yazarın sanat hayatı boyunca etkilendiği ve eserlerine yansıttığı Batılı öğelerin tespitini içerir.

Cevdet Kudret'in *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman* (1965, İstanbul: Varlık Yayınları) eserinde Tanzimat döneminden Meşrutiyete kadar Türk edebiyatının gelişimi anlatılırken; Servet-i Fünun döneminde Halit Ziya'nın çağdaşları arasındaki yeri, roman ve hikâye alanında kaleme aldığı eserlerinden bazıları açıklanmıştır.

Türk Dili dergisinin yayınladığı *Halit Ziya Uşaklıgil Özel Bölümü* (Sayı: 592) yazarla ilgili yapılmış çalışmaların bibliyografyasını içerir. Bu bölüm, Prof. Dr. Ömer Faruk Huyugüzel ve Prof. Dr. Zeynep Kerman tarafından hazırlanmıştır.

Son yıllarda üzerinde fazlaca durulan bir araştırma alanı olan değerler eğitimi ile ilgili yararlanılabilecek kaynaklar şunlardır:

Doç. Dr. Bülent Dilmaç ve Doç. Dr. Kadir Ulusoy tarafından kaleme alınan *Değerler Eğitimi* (2014, Ankara: Pegem Akademi) adlı eserde değerlerin tanımı, sınıflandırılması ve eğitim-öğretim sürecindeki yeri açıklanmaktadır.

Prof. Dr. Hayati Hökelekli'nin *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi* (2011, İstanbul: Timaş Yayınları) adlı eserinde değerler eğitiminin, eğitim sistemi içinde nasıl aktarılması gerektiği konusu üzerinde durulmaktadır.

Prof. Dr. Erol Güngör'ün *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar* (2010, İstanbul: Ötüken Yayınları) aynı zamanda profesörlük tezi olan bu eser, değerleri ve onların arka planında yatan etkileri ele almaktadır.

Prof. Dr. Ertuğrul Yaman'ın *Değerler Eğitimi* (2016, Ankara: Akçağ Yayınları) kitabında ailede, okulda ve toplum içinde değer eğitiminin bazı noktalarına değinilmektedir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde çalışmanın amacına ulaşabilmesi için kullanılan araştırma modeli, araştırmanın kapsamı, veri toplama süreci ve araçları, elde edilen verilerin nasıl analiz edildiği hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni

Bu çalışmada içerik analizi modeli kullanılmıştır. Bu model seçilirken araştırmanın uygunluğu göz önünde bulundurulmuştur. Halit Ziya Uşaklıgil'in sekiz romanında değerler eğitimiyle ilgili iletileri tespit etmeye yönelik nitel bir çalışma yapılmıştır.

3.2. Evren / Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Halit Ziya Uşaklıgil'in yayınlanmış sekiz romanı oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise Halit Ziya Uşaklıgil'in sekiz romanında MEB'in yayınladığı kök değerlerin sınıflandırması oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Araştırmaya yön veren veriler, kaynak taraması yoluyla elde edilmiştir. Değerler eğitimi ve Halit Ziya Uşaklıgil ile ilgili kaynaklar için kütüphanelerden ve internet ortamından yararlanılmıştır. Konuyla ilgili yapılan tezlere ise Yüksek Öğretim Kurulu'nun elektronik tez tarama arşivine erişim sağlanarak ulaşılmıştır.

Halit Ziya Uşaklıgil'in yedi romanı Dergâh Yayınevinden temin edilmiştir. Nesl-i Ahir romanı için Özgür Yayınevi baskısı kullanılmıştır. Romanlar baştan sona okunmuş; MEB'in yayınladığı Değerler Eğitimi Yönergesinde verilen değerler sekiz romanda tespit edilerek fişlenmiştir. Her roman için ayrı ayrı değer sınıflandırması yapılmış ve değerlerin nasıl işlendiği tespit edilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Fişleme metodu kullanılarak yazarın romanlarından toplanan veriler temelde MEB'in yayınladığı değerler ile özelde dönemin ve eserlerin değerleri göz önünde bulundurularak bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırmaya göre değerler alt başlıklarda toplanmış ve romanlarda tespit edilen ilgili bölümler üzerinden açıklanmıştır.

3.5. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği

Araştırma içerik analizi metodu ile hazırlanmıştır. Elde edilen verilerin güvenirliliği kaynak eserler ile karşılaştırılabilir. Yazarın değerleri işleyişi objektif olarak yorumlanmıştır. Bu açıdan araştırmanın güvenilir olduğu kanısına varılmıştır.

3.6. Araştırmacının Rolü

Araştırma nitel bir çalışmadır. “İçerik analizi, ağırlıklı olarak yazılı ve görsel verilerin analiz edilmesinde kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde tümdengelimci bir yol takip edilmektedir. İçerik analizinde araştırmacı öncelikli olarak araştırma konusu ile ilgili kategoriler geliştirmektedir. Araştırmacı daha sonra, incelemiş olduğu veri setinde, bu kategoriler içerisine giren kelime, cümle ya da resimleri saymaktadır” (Silverman, 2001). Bu sebeple araştırmacının rolü fazladır.

Araştırmada ilk olarak MEB 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı incelenerek kök değerler tespit edilmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil’in romanlarının yazıldığı dönemin genel özellikleri göz önünde bulundurularak değerler belirlenmiştir. Çalışma içerik analizi metodu ile yapıldığından kaynak olarak kullanılan sekiz roman araştırmacının değerlendirmesiyle ele alınmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde Halit Ziya Uşaklıgil'in sekiz romanında tespit edilen on dört değer [Sevgi (Aşk, Anne Sevgisi, Baba Sevgisi, Evlat Sevgisi, Kardeş Sevgisi), Şefkat-Merhamet, Fedakârlık, Dostluk, Yardımlaşma, Sorumluluk, Çalışkanlık, Misafirperverlik, Vatanseverlik, Empati, Dürüstlük, Nezaket, Saygı, Hoşgörü] örnekler üzerinden açıklamaları yapılmıştır. Değerler, her bir roman için ayrı ayrı sınıflandırılmış, daha iyi anlaşılması için romanlardaki ilgili kısımlar üzerinden açıklama yapılmıştır. Romanların açıklama sırası yazarın eserleri kaleme aldığı kronolojik sıraya paralel tutulmuştur.

4. 1. Sevgi

Sevgi *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)'te, "İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten içsel duygu" şeklinde açıklanmıştır. Evrensel bir duygu olan sevgi, kişilerarası ilişkileri doğrudan etkileyen bir olgudur. Sevginin varlığı insanların bir arada yaşamasını kolaylaştırır.

Sevgi, insanları birbirine yaklaştıran ve kaynaştıran, içsel olarak bağlayan doğal, ruhsal bir eğilimdir. Kişiyi öteki insanlardan ayıran duvarları yıkan, öteki insanlarla birleştiren etkin bir güçtür. Sevgi, kişinin bütünlüğünü, bireyselliğini yitirmeden diğer insanlar ve varlıklarla birleşmesidir. Sevgide iki varlığın bir olması, yine de iki varlık olarak kalabilmeleri ikilemi gerçekleşir. Sevgi sayesinde insan kendi yalnızlığından kurtulur ve diğer insanlarla eşit iletişime girer, birlik ve bütünlük tecrübesini yaşar (Hökelekli, 2011: 83).

Sevgi, İnsani Değerler Eğitimi (İDE) programında beş evrensel değerden biri olarak kabul edilmiştir. İDE programında, bir duygu olarak değil de kalbin bir genişlemesi olarak görülür. Sevgi tüm evreni bir arada tutan en yüce değerdir. Sevgiyle yaşamak, herkese karşı merhametli olmak demektir. Hepimiz açılabilir ve sevginin içimizden akarak dışarıya, dünyaya neşrolmasını sağlayabiliriz. Burada çekicilik ve hoşlanmanın çok ötesinde bir şeyden bahsediyoruz: Saf, verici, bencil olmayan, koşulsuz sevgiden, biri ile diğeri arasında akan bir güçten bahsediyoruz (Dilmaç, Kulaksızoğlu: 2000, 201).

Sevgi insanın etrafında olup bitenlere olumlu yaklaşmasını sağlayan bir duygudur. İkili ilişkilerde birlik ve bütünlük sağlar. Temelde sevgi ile kurulan ilişkilerin üzerine barış, hoşgörü, yardımseverlik, fedakârlık, dostluk, sempati ve şefkat gibi olumlu değerleri inşa etmek daha kolay hale gelir.

Halit Ziya Uşaklıgil, romanlarında sevgi konusunu sıkça işlemiş bir yazardır. Sevgi, değer olarak daha ayrıntılı incelendiğinde Uşaklıgil'in romanlarında bu konuyu aile ve akraba sevgisi (anne, baba, evlat ve diğer), dost-arkadaş sevgisi ve karşı cinse duyulan sevgi (aşk) olarak tasnif etmek mümkündür.

4.1.1. Aşk

Aşk *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)'te "Aşırı sevgi ve bağılılık duygusu, sevi" şeklinde açıklanmıştır. Aşk bütün toplumlarda, her kültürde ve tüm zamanlarda var olmuştur ve hemen hemen her insanın yaşamının bir döneminde en az bir kez yaşadığı ya da yaşamayı umut ettiği bir duygusal durumdur (Atak, Taştan: 2012, 521).

Aşk, edebiyatın evrensel temalarından biridir. Yıllarca çeşitli edebi türlerde farklı suretlerde karşımıza çıkmaktadır. Halit Ziya'nın romanlarında bu tema bazen olayların merkezinde bazen de diğer olayların arka planında görülmektedir. Halit Ziya, eserlerinde çoğu zaman bir aşk üçgenini kurgulamıştır. Bu durum hem dramatik çatışmayı sağlamakta hem edebi metnin sürükleyiciliğini artırmaktadır.

Halit Ziya'nın ilk romanı *Sefile*'de küçük yaşta önce babasını ardından annesini kaybeden Mazlume'nin hikâyesi anlatılmaktadır. Bir süre komşularının himayesinde hayatını sürdüren Mazlume, en sonunda sokakta kalır. Kızı İkbâl ile birlikte yaşayan Mihriban Hanım, Mazlume'yi meydanda görür ve onu eve davet eder. Başka çaresi kalmayan Mazlume, tereddüt etse de bu teklifi kabul eder. Mihriban Hanım ve İkbâl kötü yola düşmüş kadınlar olarak hayatlarını kazanmaktadırlar. İkbâl, İhsan adlı bir adama âşıktır. Bir süre sonra İkbâl hastalanır, İhsan'ın ilgisi Mazlume'ye kayar ve bir gün zorla Mazlume'yi elde eder. Bu olay hastalığı zaten ilerlemiş olan İkbâl'in ölümüne sebep olur. Mazlume ve İhsan bir süre birlikte yaşarlar ancak sıklaşan tartışmalar sonucu Mazlume evi terk eder, bir genelevde çalışmaya başlar. Buradaki kötü koşullarda İhsan'ın çocuğunu düşüren Mazlume, tamamen nefret ve intikam duygusuyla dolar. İhsan ile son karşılaşmasında, dişleriyle onun boğazını parçalar, kendisi de orada hayatını kaybeder.

Sefile romanında olay örgüsünün temelini oluşturan bir aşk üçgeni vardır. Önce İkbâl ile İhsan'ın aşkı anlatılmaktadır. Yaşadığı duygunun yoğunluğuyla yatağa düşen İkbâl, hissettiklerini Mazlume ile paylaşır:

“Ölmek... Onun kucagında onun muhabbetiyle ölmek... Ben bundan büyük bir saadet tasavvur edemiyorum ki... Benim gibi bir kadının nasıl

seveceğini; en büyük mihnetlere, sefaletlere duçar olduktan sonra ilk defa olarak hissettiği aşka nasıl fedâ-yı hayat edeceğini düşünemezsin” (Uşaklıgil, 2020: 76).

İhsan, İkbâl’le münasebetini başta gizli tutar, Mihriban Hanımın evlerine gelmesini yasaklar ancak İkbâl durumu fark edip soğuk davranınca İhsan pişman olur ve İkbâl’e aşkını itiraf eder:

“İkbâl!.. Affet!.. Seviyorum, evet, seni çılgıncasına seviyorum”

“Şu sözleri müteakip bir tufan-ı sirişk hücum etti. Zavallı delikanlı on beş gündür kendisine karşı itiraf etmek istemediği aşkın makhurane kurbanı olduğunu teslim ederek ağlıyordu” (Uşaklıgil, 2020: 86).

İhsan her şeyi göze alarak İkbâl ile sık sık görüşmeye başlar. İkbâl ise geçimini sağladığı hayatın pişmanlığını duymaktadır, İhsan’a hissettiklerini daha önce kimseye hissetmemiştir. Bu duygular anlatıcının ağzından şu şekilde aktarılmaktadır:

“İkbâl evvel-emirde İhsan Bey için bir meyl-i hafif hissetmişti. Lakin bu meyl adeta kuvvetli bir aşk suretini almakta gecikmedi. Bu delikanlı, artık kendisi için o zamana kadar aguş-ı şehvetlerine atıldığı adamlardan madud değildi.

Hissiyat-ı şehvaniyesinin zaman-ı hırmanisinde ettiği tahayyülâtın İhsan Bey’de vücut bulduğunu zannetti. Bu delikanlının kendisi için halk olunmuş, aşkına hizmet etmek üzere âlem-i vücuda gelmiş olduğuna hükmetti” (Uşaklıgil, 2020: 91).

İhsan, İkbâl’in hastalığından sonra ona eskisi gibi aşkla bakamaz duruma gelir ve bu arada ilgisi Mazlume’ye kayar. Bir gece Mazlume’nin bahçeye çıkışını duyan İhsan yanına giderek ona zorla sahip olur. Bu olaydan sonra aşk üçgeninin İhsan ve Mazlume ayağı devreye girer. Mazlume’de İhsan’a karşı belli belirsiz bir ilgi vardır ancak bunu kendine yakıştıramadığı için dile getirmemiştir:

“Genç kız o kadar korkmuştu ki titrek sesle ‘Ne istiyorsunuz?’ kelimesinden başka bir şey telaffuz edemedi. Güya İhsan Bey’in cüretini tezyide bu söz kâfiymiş gibi genç adam, mecnunane bir suretle ellerini tuttu; ‘Mazlume!.. Seni seviyorum!..’ sözünü telaffuz etti” (Uşaklıgil, 2020: 120).

İhsan, Mazlume'ye o gecenin ardından daha çok bağlanır, kötü hatıraları geride bırakmak için Emirgan'da bir yalıya taşınırlar. Burada insanlardan uzakta bir hayat sürerler. Mihriban Hanım, kızı İkbâl'in ölümünden sonra Mazlume'yi onun yerine koymuşçasına beraberlerinde gelir. Bir müddet her şeyi unutmuş gibi yaşarlar: "*İhsan Bey aylarca Mazlume'yi terk etmedi. Validesini tamamen unutmuş gibi görünüyordu. Mazlume ise İhsan Bey'in esiri olmuştu. Genç adamı son derece bir meftuniyetle seviyordu*" (Uşaklıgil, 2020: 127).

Mazlume, taşındıkları evde tamamen İhsan ile ilgilenmektedir. Ancak İhsan'da İkbâl'in ölümünden doğan bir vicdan azabı vardır, gece uykularında İkbâl'in adını sayıklar. Mazlume bu durumun farkındadır ancak üstünde durmak istemez:

"Mazlume kendisini İhsan Bey'in aguşuna teslim ettiği zaman ne yaptığını, nasıl bir tehlikeye atıldığını bilemiyordu. Bu delikanlıyı şiddetli bir aşkla seviyordu. Bu aşk muhakemesini tamamen iptal etmişti" (Uşaklıgil, 2020: 141).

İhsan, gittikçe evden uzaklaşır, Mazlume ile tartışmaları artar. Bir kavga sırasında İhsan'ın Mazlume'ye tokat atmasıyla olayların seyri değişir. Bu davranış Mazlume'de bir dönüşüme yol açar. Evi terk eden Mazlume, kötü koşullarda yaşar ve Mihriban Hanım'ın oyunlarıyla çocuğunu düşürür. Tamamen öfke ve intikam arzusuyla dolan Mazlume, İhsan ile son karşılaşmalarında onun boğazını dişleriyle parçalayarak öldürür. Kendisi de orada hayatını kaybeder. Aşkı uğruna kaybetmekten en çok korktuğu şey olan iffetini ve çocuğunu feda eden Mazlume'nin sevdiği adamdan istediği değeri ve sevgiyi görememesi sonucu giderek öfkeyle dolması, bu yüzden aldığı yanlış kararların onu sürüklediği son dikkat çekicidir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in ikinci romanı olan *Nemide*'de, Şevket Bey'in karısına duyduğu aşkın yanında yine bir aşk üçgeninin kahramanları olarak Nemide, amcasının oğlu Nail ve onun teyzesinin kızı Nahit arasında gelişen aşk duygusunun varlığından bahsetmek mümkündür. Burada aşkların akrabalık ilişkisi taşıyan kişiler arasında geçmesi dikkat çekicidir. Bu duruma bir sonraki roman olan *Bir Ölü'nün Defteri* ve *Aşk-ı Memnu*'da da rastlanmaktadır. Akraba çocuklarının birbirlerine âşık olmalarını o dönemin kızları sosyal hayata sokmayan, dışarı çıkarmayan toplumsal hayatıyla izah etmek mümkündür. Çünkü kızların görebildikleri erkekler çoğunlukla eve rahatlıkla girebilen akraba çocuklarıdır.

Nemide'nin babası Şevket Bey, eşini kaybettikten sonra yalnız iki şeyle meşgul olmuştur. Bunlar bahçesinde yetiştirdiği güller ve mutluluğu için her fedakârlığı yaptığı kızı

Nemide'dir. Romanda Şevket Bey'in geçmişine dönüldüğünde, onun, eşini ilk gördüğü anda o zamana kadar hiç hissetmediği yoğun duygular şöyle anlatılmaktadır:

“Genç adam kalbinde azîm bir galeyanın husule geldiğini hissetti, o zamana kadar duymadığı garip bir hissin tesiri altında kaldı.

Genç kız, Şevket Bey'in darbe-i nazarı altında ezilmiş gibi bir hicap tavrıyla geçti. Lakin delikanlı kıvrıcık kumral kirpiklerle gölgelenmiş bir çift koyu yeşil gözleri görecektik kadar zaman bulmuş, ruhu onlardan seylan eden cazibeye karşı titremişti.

Bir an zarfında Şevket Bey bu kızı cidden seveceğini anladı, onu gayriihtiyari bir hareketle takip etti” (Uşaklıgil, 2018: 30).

Şevket Bey, görür görmez âşık olduğu Naime Hanım'ı kısa sürede istetir. Fakat mutlulukları uzun sürmez. Evliliklerinin henüz ikinci ayında genç kadın hastalanır. Şevket Bey, eşini birçok doktora muayene ettirir. Kısa süren evlilik hayatları boyunca eşine duyduğu derin bağlılık ve aşk şu şekilde aktarılır: *“Şevket Bey zevcesini delicesine bir aşkla seviyordu. Pek kısa bir hayat-ı müşterek muhabbetini bir rabıta-i şedide hâline getirmiş, genç adamı zevcesine bütün hissiyatıyla, bütün efkârıyla rabt ve takyid etmişti” (Uşaklıgil, 2018: 32).*

Bu romandaki aşk üçgenin kahramanı Nail, eğitimini tamamlamak için Paris'e gidecektir. Bu durum hem Nemide'yi hem Nail teyzesinin kızı Nahit'i çok üzer. İki genç kız itiraf etmeseler de Nail'e karşı derin bir sevgi beslerler. Nahit, annesi öldükten sonra babasının evlenmesi üzerine teyzesinde kalmaya başlamıştır. Bu durum onu Nail'e daha çok yaklaştırmıştır. Genç kız, hayatla olan bağı ve mutluluğunu tamamen Nail'e bağlı görmektedir.

Nail, Paris'te üç yıl eğitim görür. Bu süreçte İstanbul'a ziyarete geldiği sırada Nemide'yi de görmek ister. Ancak Nemide onunla görüşmeyi reddeder. Kendisinde henüz adını koyamadığı duygularla birlikte Nail'e gittiği için kızgınlık duymaktadır.

Nail, tahsilini tamamlayıp İstanbul'a döndükten sonra Nemide ile nişanlanırlar. Bu olay Nahit'i derinden yaralar. O zamana kadar içinde tuttuğu duyguları daha fazla gizleyemez. Nail'i kaybetmenin öfkesiyle Nemide'ye her şeyi itiraf eder:

“Evet, kalbimde yalnız bir ümit vardı, o ümit bu güne kadar yaşıyor, hayata hiçbir merbutiyeti olmayan bu bedbahtı yaşıyordu; lakin bugün

öldüm!.. Yalnız bir kişiyi seviyordum, beni bu istikbalden yalnız o kurtarabilirdi, o bugüne kadar benim malım, servetimdi. Onu bugün kaybettim...” (Uşaklıgil, 2018: 116).

Nahit, Nemide’ye hislerini açtıktan sonra odasına çekilir ve Nail’e karşı duygularını düşünmeye başlar. Nahit, Nemide’ye göre daha kararlı bir duruş sergiler. Annesi öldükten sonra babasından uzaklaşması ve teyzesinin yanında yaşaması genç kızı daha erken olgunlaştırmıştır. Sevdiği adamdan vazgeçmeyerek onun için mücadele etmeyi göze alır. Çünkü Nail onun hayatında tutunacağı tek kişidir ve onu kendisinin hak ettiğini düşünür:

“Genç kız henüz bir çocukken Nail’in yanına gelmişti. Her türlü sürurdan mahrum kalbinin bir muhabbete ihtiyacı vardı. Gayet tabii bir meyille Nail’i sevmiş; çocukça bir teslimiyetle bütün ümitlerini onun muhabbetine, bütün hülyalarını onun aşkına hasretmişti. Nail, Nahit için yalnız bir nişanlı gibi değil, her şeydi. Hayat onun muhabbetinden ibaretti. Şimdi birden Nail’in başka birisinin kollarına atıldığını görüyordu. Artık hayatın ne ehemmiyeti kalmıştı?” (Uşaklıgil, 2018: 118).

Nahit, Nail’in odasına kendisiyle buluşması için bir not bırakır. Gece gizlice buluşurlar. Genç kız Nail’e aşkını itiraf eder. Duygularının Nail’de karşılığı olup olmadığını öğrenir. Nail de onu sevmektedir (Uşaklıgil, 2018: 138).

Nemide, Nail ile Nahit’in gece gizlice buluşmalarına şahit olarak birbirlerini sevdiklerini öğrenir. Bu olayın ardından zaten hassas olan bünyesi iyice kötü bir hal alır. Genç kııda, ölen annesinde de olan şikâyetlerin varlığı görülmektedir. Bu durumu natüralist eserlerde görülen soya çekim ilkesiyle açıklamak mümkündür.

Genç kız, ilk başta öfkesine yenik düşerek bir tekne gezintisi sırasında kayığı akıntıya sürükleyerek hem kendini hem Nail ile Nahit’i öldürmeyi düşünür. Ancak bir anlık buhranın ardından bu planından vazgeçer ve fedakârlık yaparak Nail ile Nahit’in arasından çekilir. Nail ve Nahit evlenirler, Nemide ise hastalığa yenik düşerek hayatını kaybeder. Bunun ileri aşaması *Ferdi ve Şürekâsı* ’nda Hacer’de görülmektedir. Nemide’ye göre daha hırçın bir karaktere sahip olan Hacer, İsmail Tayfur’un Saniha’yı sevdiğini öğrendikten sonra aynı fedakârlığı göstermez. Hem kendisini hem İsmail Tayfur’u öldürmek için evi ateşe verir. Karakterler karşılaştırıldığında aşkın Saniha ve Hacer üzerinde sebep olduğu davranışların tezahürleri görülmektedir. Karakterlerin bu şekilde davranmaları onların yetişme tarzlarıyla ve sosyal statüleriyle açıklanabilir.

Bir Ölüünün Defteri 'nde Halit Ziya Uşaklıgil, diğer romanlarından farklı olarak hatıra defteri üzerinden olayları anlatma tekniği kullanmıştır. Bu teknik realist-natüralist eserlerde gerçeklik algısını kuvvetlendirmektedir. *Sefile* ve *Nemide* romanlarında iki kadının aynı adama âşık olma durumu söz konusuyken *Bir Ölüünün Defteri* 'nde iki adamın aynı kadına âşık olduğu görülmektedir.

Osman Vecdi, küçük yaşta annesini kaybedince babası onu halasına bırakır. Halasının evinde Nigâr ile birlikte büyürler. Bu süreçte Osman Vecdi'nin okuldan arkadaşı olan Hüsametdin, sık sık eve gelmektedir. Bu üç genç arasında gelişen aşk, romanın olay örgüsünü oluşturmaktadır.

Osman Vecdi, okulu bitirir ve doktor olur. Halasına ve Nigâr'a bakmak istediğini söyler. Halası, Osman Vecdi'ye Nigâr'la evlenmesini teklif eder. O zamana kadar Nigâr'a kardeş gözüyle bakan Vecdi'de bu konuşma üzerine bir şeyler değişmeye başlar. Arkadaşı Hüsametdin'le evlilik konusunu konuştuktan sonra Nigâr'a olan aşkını idrak eder:

“Bu iltifatıma ben kendim de hayret ettim. Fakat hayrete ne mahal vardı? İhtimal pek uzun bir müddetten beri kendime karşı bile itiraf etmek istemediğim hakikat kuvvetini tazyik eden maniaları parçalayarak kalbimde tahakküm hakkını almıştı: Nigâr'ı seviyordum” (Uşaklıgil, 2017: 65).

Osman Vecdi, Nigâr'ı sevdiğini anladıktan sonra ona tamamen farklı gözle bakmaya başlar. Eski teklifsiz davranışlarından uzaklaşır. İlk kez tattığı aşkın verdiği heyecanı şu şekilde dile getirir:

“Nigâr; o zamana kadar vücuda gelen bütün münasebetimizi aşk ve izdivaca azîm bir mâni gördüğüm Nigâr, şimdi nazarımda, hayatın yeni bir semasını yırtacak, beni bir hayal yıldırımlarının telatımları içine atacak bir vücud olmuştu” (Uşaklıgil, 2017: 66).

Osman Vecdi, halasından Nigâr'la Hüsametdin'in birbirlerine âşık olduklarını öğrenir. Ancak bir süre sonra Nigâr, Osman Vecdi ile konuşur ve onunla evlilik yapamayacağını söyler. Osman Vecdi, üzülür ancak belli etmez ve Nigâr'a Hüsametdin'i sevip sevmediğini sorar. Nigâr aşkını itiraf eder (Uşaklıgil, 2017: 89).

Burada dikkat çeken nokta Nigâr'ın o dönem şartları düşünüldüğünde bir erkeğin karşısına geçip kendisi için planlanan evlilik kararına karşı çıkmasıdır. Nigâr, bu noktada güçlü ve cesur bir kadın profili çizer. Ona bu cesareti veren aşk duygusudur.

Osman Vecdi, Nigar'ın kararına saygı duyarak *Nemide* romanında olduğu gibi bir fedakârlık örneği sergiler ve aradan çekilir. Ancak hem *Nemide*'nin hem Osman Vecdi'nin ilk bakışta fedakârlık gibi görünen davranışlarının arkasında yatan asıl sebep aşklarına karşılık bulamamalarıdır. Nigâr ile Hüsamet'in bir aile kurmalarına yardım eder. Kendisi ise o sırada devam etmekte olan savaşa gönüllü olarak katılır. Ölme arzusuyla savaşa giden Osman Vecdi'nin bu dileği gerçekleşmez ancak cepheden tek kolunu kaybederek döner. Artık yaşama arzusunu tamamen kaybeden Osman Vecdi, yağmurlu ve soğuk bir günde sıırsıklam ıslandıktan sonra evine gider, pencereleri açık bırakarak ıslak kıyafetleriyle yatıp uyur. Kısa bir süre sonra yakalandığı hastalıktan ötürü ölmek üzereyken tüm yaşadıklarını ve duygularını aktardığı hatıra defterini Hüsamet'in'e teslim ederek hayatını kaybeder. Bu romanda aşk duygusunun ne kadar güçlü olduğunu ve insana neler yaptıracağını görmek mümkündür. Aynı durum *Ferdi ve Şürekâsı*'nda Hacer'de ve *Aşk-ı Memnu*'da Bihter'de de görülmektedir. Onlar da aşklarının karşılığını istedikleri şekilde alamayınca ölmeyi göze alırlar.

Halit Ziya Uşaklıgil'in İzmir dönemi romanlarının sonuncusu olan *Ferdi ve Şürekâsı*'nda zengin-fakir tezdı üzerinden iki sosyal tabakanın hayat tarzları arasındaki fark ele alınmıştır. Yazar, işlediği sosyal konunun yanında yine bir aşk üçgeni kurgulamıştır.

Ferdi Efendi, varlıklı bir insandır ve kızı Hacer'in mutluluğu için her şeyi yapmaktadır. Diğer taraftan onun yanında çalışan İsmail Tayfur, fakir bir aileye mensuptur ve babası öldükten sonra ailesinin geçimini sağlamak için babasının mesleğini yapmaya başlar. Saniha, küçük yaşta annesini babasını kaybetmiş ve sokakta kalmıştır, İsmail Tayfur'un babası hayattayken onu eve getirir ve ona hamilik yapar. Romandaki aşk üçgeni İsmail Tayfur, Hacer ve Saniha arasında kurulmuştur.

İsmail Tayfur, hayatını geceye benzetir. Çünkü babasının ölümü, onun omuzlarına ağır bir sorumluluk yüklemiş ve ailesinin geçimini sağlamak için okulu bırakıp sevmediği bir işte çalışmak zorunda kalmıştır. Aynı durum *Mai ve Siyah* romanında Ahmet Cemil karakterinde de görülmektedir. O da ailesinin geçimini sağlamak adına hayallerini ertelemek zorunda kalır. Zor hayat şartları iki gencin de simsiyah hakikatlerle yüzleşmesine sebep olur. İsmail Tayfur, kaybolan hayallerinin arasında yalnız bir ışık görür; o da Saniha'dır. Ona duyduğu aşk çok küçükken başlamıştır. Saniha'nın eve gelişi anlatıcı tarafından geriye dönüş tekniğiyle anlatılmıştır:

“O vakit küçük, pek küçük bir çocuktı. Bir gün, yine böyle bir kış günü babası, akşamüzeri eve geldiği vakit İsmail Tayfur, yanında çamurlara

müstağrak, paçavralarla giydirilmiş küçük, pek küçük bir çocuk görmüştü. Bu uzun siyah saçlı, parlak kara gözlü, çirkef içinde açılmış bir leylak gibi saf, bulut arasında doğmuş bir parlak yıldız gibi şaaşalı bu çocuk kim?.. Hiç! Cemiyetin bir fırtınasına tesadüf etmiş, dalından kopmuş bir yaprak gibi savrulmuş, oraya düşmüş bir kız; dört yaşında bir çocuk! O vakitten beri ikisi beraber büyümüşler, bütün çocukluk hayatlarını birlikte geçirmişlerdi. Şimdi bu çocuk bir genç kızdı! Küçücük ellerini İsmail Tayfur'un omzuna koyup da "Seviyorum!.. Yalnız seni seviyorum!" dediği vakit genç adam, hayatının yeisi bir ruhanî nur ile parlamış da bu genç kızın pembe dudaklarında "Yaşa!.. Hayat, işte sana terennüm eden şu aşktan ibarettir!" diyormuş zannederdi" (Uşaklıgil, 2018: 33).

Saniha'nın ve İsmail Tayfur'un birbirlerine olan hisleri karşılıklıdır. Genç kız, evin işleriyle beraber bilhassa İsmail Tayfur'la meşgul olur. Son zamanlarda genç adamı düşünceli gördüğü vakit bir gün odasına gider ve endişelerini paylaşır. Onu böyle üzgün görmeye dayanamadığını söyler ve aşkını dile getirir:

"Bazı vakitler oluyor ki beni sevmiyorsun zannediyorum; o vakit demirden, ateşten yaratılmış bir el, kalbimi avucunun içine alıyor. Ah! O vakit ölüyorum zannediyorum. Benim için yalnız bir ümit, hayatımda yalnız bir maksat var: Sen!.. Seni mahzun... Evet, dün akşamki gibi, hatta şimdi şu hâlindeki gibi mahzun görürsem mahiyetini bilmediğim bir şey 'Bu hüzünden korkmuyor musun? Senin için bir acı hazırlandığını hissetmiyor musun? Ümidinin, bir rüyadan sonra kaybolan saadet hayali gibi parmaklarının arasından süzülüp uçmakta olduğunu hissetmiyor musun?..' diyor" (Uşaklıgil, 2018: 67).

Saniha ve İsmail Tayfur, önce çok iyi iki arkadaş sonra birbirlerini seven iki âşık olurlar. İsmail Tayfur'un babası Abdulgafur Efendi hayattayken eşi Besime Hanım ile beraber oğullarına Saniha'dan daha iyi bir eş adayı düşünemezler. Evin babası vefat ettiğinde iki genç daha da yakınlaşırlar. Birbirlerini teselli edip aşklarını itiraf ederler:

"Aşkın tuğyanına bir musibetten ziyade medar olamaz. Bu iki çocuk, ailenin babasını kaybettikleri zaman beraber ağlamışlardı. O gözyaşlarının arasına aşklarının lisanı da karıştı; o sırada birbirine kuvvet, tesliyet vermek

istiyormuş gibi aşklarını takrir ettiler, birbirini nasıl sevdiklerini söylediler”
(Uşaklıgil, 2018: 77).

Babası öldükten sonra, babasının arkadaşı olan Hasan Tahsin Efendi, İsmail Tayfur’u yalnız bırakmaz ve onu babasının hayattayken çalıştığı işyerine aldırır. İsmail Tayfur ile Hacer’in yolları bu noktada kesişir. Hacer’in İsmail Tayfur’a ilgisi onu tanıdığı anda bir çocuk masumiyetiyle başlar. Babasının işyerinde çalışan İsmail Tayfur’u türlü bahaneler bularak ziyaret eder. Büyüdükçe İsmail Tayfur’un hayatında tuttuğu yer ve önem değişir:

“Gittikçe, o, genç kızın bütün hayatını zapt etmiş, bütün düşüncesini teshir etmişti. O!.. O kim!.. Kim olduğuna ne lüzum var?.. O olması bir genç kız için kâfidir. Yalnız büyümüş, bir baba busesinden başka bir şefkat eseri görmemiş, açılmak isteyen hissiyat goncasına bir muhabbet jalesi düşmemiş olan bu genç kız için İsmail Tayfur, o kumral saçlı, uzun boylu, yeşil gözlü genç adam, herkesten, her şeyden başka bir şey olmuştu” (Uşaklıgil, 2018: 47).

Hacer, büyüyüp babası tarafından yazıhaneye gitmesi yasaklandığı zaman aklına ilk İsmail Tayfur gelir. Onu istediği zaman göremeyeceğini düşünerek üzülür. Genç kız, annesiz büyümüş olmanın verdiği sancıyla hissettiklerini kimseye anlatamaz. Günlük tutmaya başlar. İsmail Tayfur’a hissettiklerini de bu günlüğe aktarır (Uşaklıgil, 2018: 48-49).

Ferdi Efendi, kızı Hacer’in tuttuğu günlüğü okur ve onun İsmail Tayfur’u sevdiğini öğrenir. Kızının her isteğini yerine getirmeye çalışan bir baba olarak bunu da göz ardı etmez. Bir yandan da şirketinin geleceğini düşünür ve İsmail Tayfur’a varis gözüyle bakar. Hacer’e onu İsmail Tayfur’la evlendireceğine dair söz verir. İsmail Tayfur’a Ferdi ve Şürekâsı Ticarethanesi’nden hisse teklif eder ve kızıyla izdivaç meselesini konuşur. Hasan Tahsin Efendi, İsmail Tayfur’u daha iyi şartlarda yaşaması için bu evliliğe ikna etmeye çalışır. Ancak İsmail Tayfur, Saniha’ya âşık olduğunu söyler:

“Evet! Seviyorum, yalnız onu seviyorum, yalnız onu seveceğim... Sizin bana teklif ettiğiniz servet için onu feda değil, öyle bir servete sahip olsam onu, küçük bir arzusuna feda etmek isterdim... Bakınız!.. Seviyorum, dedikçe vücudum bütün heyetiyle mağlubiyet ilan ediyormuş gibi sarsılıyor. Seviyorum, dedikçe kalbim ağzıma atılmak, o aşk nidasını tekrar etmek istiyor!..” (Uşaklıgil, 2018: 87).

Hasan Tahsin Efendi ve İsmail Tayfur'un annesi Hacer'le evlilik konusunu desteklerler. Saniha, İsmail Tayfur'un annesinin, oğlunun geleceği ve daha iyi şartlarda bir hayat sürmesi için bu evliliği istediğini anlayınca aradan çekilmeye karar verir. İsmail Tayfur'u Hacer'le evlenmesi için ikna etmeye çalışır. Ancak İsmail Tayfur direnir, Saniha'ya inanmak istemez. Bu bölümlerde Ferdi Efendi çevresi ve İsmail Tayfur çevresi arasındaki sosyal statü farkı belirgindir:

“Saniha! Bu söylediklerine kanaat ediyor musun?.. Bunları hep mahsus söylüyorsun, değil mi?.. Sana kim bilir ne dediler? Kim bilir fikrine nasıl bir şey koydular? İhtimal sana ‘Sen fakir bir kızsın. Sen onu mesut edemezsin!’ dediler... Hayır! Saniha, hayır!.. Ben yalnız seni seviyorum, saadeti yalnız seni sevmekte buluyorum... Oh! Bak!.. Sen de beni seviyorsun... İşte gözlerin doluyor, değil mi? Saniha sen de beni seviyorsun, değil mi? Onların dediklerine inanmıyorsun, değil mi, Saniha?..” (Uşaklıgil, 2018: 148-149).

Saniha, bu davranışıyla kendi mutluluğunu hiçe sayarak fedakârlık örneği sergiler. Nemide ve Osman Vecdi karakterleriyle karşılaştırıldığında görünüşte hepsi de aradan çekilerek fedakârlık yapmış olsalar da Saniha'nın davranışı asıl fedakârlık örneği olarak değerlendirilebilir. Çünkü Nemide ve Osman Vecdi, kendilerini sevmeyen insanlarla mutsuz olacaklarını düşünerek aradan çekilmişlerdir.

İsmail Tayfur, çevrenin baskısına dayanamayarak Hacer'le evliliği kabul etmek zorunda kalır. Genç adamın aklında ailesini daha iyi yaşatma fikri vardır ve Saniha'nın kendisini reddetmesi onu bu karara iter. Ancak Hacer'le mutlu olamazlar çünkü hâlâ Saniha'yı sevmektedir. Hacer, bir gece uyanır ve İsmail Tayfur'u yanında göremez. Onun gece vakti Saniha ile buluştuğunu fark eder ve konuşmalarını dinler. İsmail Tayfur, Saniha'ya aşkını dile getirmekte ve onu kaçmaya ikna etmeye çalışmaktadır:

“Beni seviyorsun, Saniha; oh! Eminim, seviyorsun. Bu muhabbeti niçin öldürmeli? Gidelim bu evden kaçalım... Uzak bir yere gidelim, o kadar uzak bir yere ki bu vakanın hatırası bile bizi takip etmesin. O vakit şimdi mahvolmuş zannedilen ümitler tekrar uyanır, o hülyalar yine vücuda gelirdi. Seninle saadetten, muhabbetten mürekkep bir hayat teşkil ederdik. Ben çalışırdım, seni mesut etmek için uğraşırdım... Daima emelim bu değil miydi? Çalışıp, uğraşıp seni mesut etmek değil miydi? Siz ortaya bir şey çıkardınız,

bütün hayatımın maksadını tebdil etmek istediniz, benim onların servetine ne ihtiyacım vardı? Bu servetten ne kadar nefret ediyorum, biliyor musun? Ondan nefret ettiğim kadar!”(Uşaklıgil, 2018: 192).

Hacer, bu konuşmanın ardından kendini kaybeder ve İsmail Tayfur ile kendisini odaya kilitleyerek odayı ateşe verir. İsmail Tayfur çok çabalar ancak Hacer’in hayatını kurtarmayı başaramaz. Hacer’in yanmış ölü bedeninin başında çıldırır. Saniha, bu durumda da ailenin yanında bulunur ve İsmail Tayfur’un bakımıyla ilgilenmeye devam eder.

Romanda Hacer ile Saniha karakterlerinin aşkları uğruna yaptıkları davranışların zıtlığı dikkat çeker. Bu durumu iki genç kızın yetiştirilme tarzındaki farklılığa bağlamak mümkündür. Saniha, küçük yaşta öksüz kalmış bir kızdır. İsmail Tayfur’un babası onu eve getirdiğinde ailenin bir parçası olur. Onu kendi evlatları gibi yetiştirirler, bu yüzden Saniha’nın aileye karşı vefası ve fedakârlık duygusu çok yüksektir. İsmail Tayfur’a âşık olsa da onun daha iyi şartlarda yaşayacağına inandığı için fedakârlık yaparak aradan çekilmeyi tercih eder. Hacer ise babası tarafından annesinin yokluğu hissettirilmemek adına her istediğini elde ederek yetiştirilmiş bir kızdır. İsmail Tayfur’un sevgisini elde edemeyince bunu kabullenemeyip hem kendini hem sevdiği adamı öldürmeyi göze almasını bu şekilde açıklamak mümkündür.

Mai ve Siyah, Halit Ziya Uşaklıgil’in İstanbul dönemi romanlarının ilkidir. Hayal ile hakikat çatışmasından beslenen eser, aynı zamanda bir devir romanı özelliği taşımaktadır. Tanpınar’a göre, “Edebiyat-ı Cedide santimentalizmi dargınlığı, ahlaki davranışı, her şey, bütün sanat ve üslup ihtiraslarıyla beraber bu eserdir. Hakikatte *Mai ve Siyah*, Edebiyat-ı Cedide’nin teklifleri kadar protestolarıyla da devrini veren beyannamesidir” (Tanpınar, 2015: 288).

Eserde aşk ilişkisi müphem bir şekilde ilerler. Tanpınar konuyu şu şekilde yorumlamıştır, “Kitapta aşka hemen hiç yer verilmemiştir. Ahmet Cemil’in arkadaşının kız kardeşine uzak sevgisi, aşktan ziyade bir hülyaya benzer ve sanıldığı gibi eserin bir zaafı değil, belki kuvvetli tarafıdır. Çünkü Ahmet Cemil için bu küçük kız, sade sevgi değildir; yetişmek istediği bir hayat tarzı, refah seviyesi, kısacası hülyalarının tabii dünyasıdır” (Tanpınar, 2015: 285).

Romanın başkahramanı olan Ahmet Cemil, sanatla ilgilenen şair ruhlu bir adamdır. Devrinin edebiyat meseleleriyle de yakından ilgilidir ve eski edebiyat karşısında yeni edebiyatı savunur. Okulunun son sınıfındayken babasını kaybeder ve hayatı zorunlu bir değişikliğe uğrar. Annesi ve kız kardeşinin geçimini sağlamak için sevmediği işlerde çalışır, tercümeler

yapar, özel ders verir. Ahmet Cemil karakterini bu yönden *Ferdi ve Şürekâsı* romanındaki İsmail Tayfur'un geliştirilmiş hali olarak düşünmek mümkündür. Edebiyata olan ilgisini bilen çevresi ona Mir'at-ı Şuûn gazetesinde çalışmasını önerir. Ahmet Cemil, gazetede işe başlar bir yandan da okulunu bitirmeye uğraşır. Edebiyata dair görüşleriyle de kendisini seven bir çevre edinmeyi başarır. Ahmet Cemil'in iki büyük hayali vardır. Bunlardan biri titizlikle çalıştığı şiir kitabını tamamlamak diğeri ise yakın dostu Hüseyin Nazmi'nin kız kardeşi olan Lamia ile evlenmek.

Ahmet Cemil, ailesinin mutluluğunu kendi hayallerinden üstün tutar. Önce kız kardeşi İkbal'in yuva kurmasını ister. Çalıştığı gazetenin patronunun oğlu olan Vehbi Efendi'nin İkbal'e talip olmasıyla evlilikleri gerçekleşir. Bu evlilik Ahmet Cemil ve ailesinin hayatında büyük bir hayal kırıklığına yol açar. Vehbi, İkbal'e ve evdekilere çok kötü davranır. Ahmet Cemil, eniştesinin davranışlarından rahatsızlık duysa da kardeşi için bir şey söylemez. Artan ev masraflarını karşılamak için zor şartlarda ek işlerde çalışmaya devam eder. Bu koşullarda artık eskisi gibi dostu Hüseyin Nazmi ile görüşemez dolayısıyla da Lamia'yı göremez. Uzun zaman sonra sokakta Lamia'ya tesadüf eder, onu büyümüş ve bir genç kız olmuş halde bulur. Bu tesadüften sonra Ahmet Cemil, Lamia ile geçmiş hatıralarını düşünür, hayatı boyunca yalnız onu seveceğinden emindir:

“Lamia'dan daima pek sıcak bir his duymuş, onunla beraber bulunmaktan haz almıştı. O da küçüklüğünden beri daima onun etrafında dolaşır, daima güler, birisinden yüz bulmuş çocuklara mahsus sokulganlıkla daima yanına gelirdi. Demek bugün Bonmarche'de uzun bir gaybubetten sonra onu görünce vücudunu sarsan şey... Artık o şeyin tesiri mahiyetinden kaçmaya, nefsinin onun hükmü dairesinden çıkarmaya lüzum görmüyordu.

Artık saklamaya ne lüzum var? İşte bütün hüsrân içinde geçen gençlik sevdasının emel zübdesi, o münevver rüyalarının genç kızı, hayatında birinci ve sonuncu olmak üzere seveceği vücut, işte o biraz evvel gülerek, dudaklarını basarak, hafifçe başıyla selamlayarak, 'Efendim!..' diyen Lamia idi” (Uşaklıgil, 2018: 165).

Ahmet Cemil, yoğun çalışma temposunun arasında nihayet bir gün Hüseyin Nazmi ile görüşme fırsatı bulur. Eski günlerdeki gibi dostunun evinde kalacaktır. İçinde Lamia'yı tekrar görecektir olmanın sevincini taşır:

“Ne kadar seviyordu! Küçük yaşından beri mahpus kalan, tazyik altında büyüyen sevdası yalnız bir tesadüfle nasıl büyüüvermiş, aşk istidadına isabet eden ufak bir kaza parmağı o senelerden beri biriken garamını nasıl taşırmıştı. Bu kadar mağlup, bu kadar esir seveceğine ihtimal vermemişti. Zaten hissiyatını zapta çalışmıyor, kalbine ‘Kimi düşünüyorsun? Hazer! Hata ediyorsun!’ demek istemiyordu. Niçin desin? Kendisinde Lamia’ya zeval bulmaz, inkâr edilemez bir malikiyet hakkı buluyordu. Lamia kendisinin, evet, yalnız kendisinin, başkasının olamazdı” (Uşaklıgil, 2018: 177).

Ahmet Cemil, Lamia ile evlenmek istediğini Hüseyin Nazmi’ye söylemek ister ancak kendisini buna hazır hissetmez. Yaşam şartlarını daha iyi bir seviyeye getirdiğinde Lamia’ya layık olacağını düşünerek hislerini ne Hüseyin Nazmi’ye ne Lamia’ya açar. Ahmet Cemil, bu misafirlik sırasında umduğu gibi Lamia’yı görür. Kısacık bir karşılaşma anı onu mutlu etmeye yetmiştir:

“Ahmet Cemil şimdi mesuttu, Lamia’nın o mütebessim nazarı kalbinde bir deste saadet çiçekleri gibi inkişaf etmişti. Kendisini bugün şu Erenköy seferinden artık bahtiyarlık hissesini almış kıyas etti. Bütün hayatında sevda sekriyle mest kalmak için yalnız o nazar kıfayet edecekti” (Uşaklıgil, 2018: 182).

Hüseyin Nazmi, Ahmet Cemil’e şiir kitabını ne zaman tamamlayacağını sorar. Arkadaşının kitabını tanıtmak için kendi evinde bir davet vermeyi düşünmektedir. Ahmet Cemil, kitabını en kısa zamanda tamamlamak ister çünkü Lamia da kitabını dinlemek istediğini söylemiştir. Ahmet Cemil için Lamia ve kitabı birbirini tamamlayan iki hayaldir. Ahmet Cemil’in Lamia’ya aşkı adeta eserini tamamlamak için bir ilham kaynağıdır. Romanda aşk duygusunun yazarın diğer eserlerine göre geri planda işlenmesinin sebebini buna bağlamak mümkündür. Ahmet Cemil, hülyadan beslenen bir genç adam olarak kitabını oluşturmak için aşk duygusunu kendisine aracı olarak kullanmış gibidir:

“Gece yalnız kaldığı vakit zihninde yalnız iki şey yaşıyordu: Eseriyle Lamia. Bu iki emel hedefi bir çift tev’em hemşire gibi hatırasında öpüşüyordu. Lamia’yı düşünürken eserini, eserine fikrini sevk ettikçe o siyah gözlerin: ‘Bitirsenize. Ben de dinlemek isterdim!’ manasıyla gülümsediğini görüyordu” (Uşaklıgil, 2018: 83).

Vehbi Efendi, Ahmet Cemil'e matbaaya yeni makineler almayı ve ortak olmayı teklif eder. Ahmet Cemil bu fikre sıcak bakar ancak bunun için evi ipotek etmek zorunda kalır. Bu ortaklık Ahmet Cemil'i matbaaya daha çok bağlar. Hayallerine bir adım daha yaklaştığını düşünerek mutlu olur. Eseriyle daha çok ilgilenir ve sonunda bitirir. Dostu Hüseyin Nazmi'nin Erenköy'ündeki köşküne edebiyat çevresinden tanıdıklarını çağırırlar. Ahmet Cemil, büyük bir gururla eserini dostlarına okur. Aralarında eski edebiyatı savunuculuğuyla bilinen Raci dışında Ahmet Cemil'e güzel yorumlar gelir. Eserde kullanılan yeni teknikler tartışılırken bir aralık Ahmet Cemil kapının arkasında Lamia'nın kendilerini dinlediğini fark eder. Aldığı övgülerden ziyade Lamia'nın orada bulunması heyecanını artırır:

“Bu fasılının arasında gözleri beyaz bir gölge fark eder gibi oldu. O vakit bütün vücudu titredi: Lamia!.. Demek Lamia deminden beri orada, şiirinin şu zaferi karşısındaydı. Şimdiye kadar onu düşünmemiş, orada bulunabileceğine ihtimal vermeyerek fikrini yalnız eserine hasretmişti” (Uşaklıgil, 2018: 207).

Ahmet Cemil, Lamia'nın kendisini dinlediği geceden sonra hep onu düşünür. Artık gözünde başka bir önem taşıyan şiir defterini karıştırırken Lamia'nın notunu fark eder. Bu küçük not Ahmet Cemil'in gözünde aşkının Lamia'da karşılığı olduğunun delili hükmündedir:

“Şimdi şu defteri her vakitten ziyade seviyor, onu Lamia'nın dinlemiş olması kıymetini bir kat daha arttırıyordu. Daima hatırasında bir arada olan eseriyle Lamia artık daha samimi, daha kavi bir münasebetle yekdiğerine bağlanmış gibiydi. Gözlerinin ucuyla sahifeleri süzerek yaprakları çevirmeye başladı. Kendi kendisine: ‘Acaba şurasını okurken orada mıydı?’ diyordu. Çevirdi, çevirdi, artık son sahifeye gelmişti, defteri büsbütün kapıyordu, birden gözlerine bir yabancı yazı ilişti. Ta son sahifenin altında bir çocuk yazısı gibi henüz takarrür etmemiş, henüz tam bir şekil almamış bir yazı... Yalnız şu kadar: ‘Tebrik ederim’ daha sonra beş sıfır” (Uşaklıgil, 2018: 215).

Ahmet Cemil için güzel gelişmeler uzun sürmez. Vehbi Efendi'nin aileye verdiği zarar giderek artar. Ahmet Cemil önce İkbâl'den eniştesinin evin hizmetçisi Seher'e rahatsızlık verdiğini öğrenir. Eniştesiyle ortaklığını kesmek ister. Ancak Vehbi Efendi matbaaya alınan makinelerin borcunu ödemez ve borç Ahmet Cemil'e kalır. Bu durum evdeki huzursuzluğun giderek tırmanmasına sebep olur. Vehbi Efendi, İkbâl'le sürekli kavga etmeye başlar. Yine bir

kavga sırasında İkbâl'i döverek çocuğunu düşürmesine sebep olur. Evdekiler ne kadar uğraşsalar da İkbâl'i kurtarmayı başaramazlar.

Kardeşinin ölümü Ahmet Cemil'i derinden yaralar. Giderek hayallerinden kopmaktadır. Yaşadığı sıkıntıları Hüseyin Nazmi'den özellikle saklar. Çünkü ona göre hayatındaki acı gerçekler Lamia ile arasında engeldir. Bir gün Hüseyin Nazmi, arkadaşına gelip kendisini görmesi için bir not bırakır, başına gelenlerden haberdar olduğunu bildirir. Ahmet Cemil arkadaşını görmeye gider. Hüseyin Nazmi'nin yurtdışı elçiliklerinden birine tayin edileceğini ve Lamia'nın nişanlandığını öğrenir. Lamia'yı kaybetme fikri Ahmet Cemil için bir hayaline daha veda ettiğinin habercisidir: *“Demek, beni aldattınız? Demek onu bana vermeyecektiniz? Lakin bilmiyor musun ki ben ona malik olamazsam benim için hayat bitmiştir, ölmekten başka bir şey kalmamıştır”* (Uşaklıgil, 2018: 286).

Kardeşinin ölümünden sonra Lamia'yı da kaybetmek Ahmet Cemil'i yıkar. Artık yaşamak için gücü kalmamıştır. Yalnız annesi için hayatını sürdürmek mecburiyetindedir. Matbaadaki işleri ve eve gelen haciz meselesi için arkadaşı Ali Şekip'i vekil bırakır. Bir vakitler çok uğraştığı, kendisine ün kazandıracağını düşünerek büyük umutlar bağladığı şiir kitabı da artık gözüne değersiz karalamalardan ibaret görünür. Artık hülyalarından büsbütün ayrılmak isteyerek şiirlerini de sobada yakar. Bundan sonra kendisi için tek kurtuluş çaresi görür; o da hatıralarının kendisini takip edemeyeceği kadar uzak diyarlara gitmek... Her tarafı çöllerle kaplı, çok uzak bir yere tayinini ister ve annesini de alarak simsiyah bir gecenin içine doğru yola çıkar.

Romanda baştan sona dikkat çeken nokta, hayallerin sürekli gerçeklerle çatışması ve sonunda gerçeklerin galip gelmesidir. Hayal-hakikat çatışması Servet-i Fünun neslinin kullandığı ortak temalardan biridir. Ahmet Cemil, bu neslin tüm özelliklerini taşıyan bir örnek gibidir. Sanat ve edebiyat konusundaki görüşleri topluluğun savunduğu ilkelerle örtüşür. Hayalleri vardır ancak engellerle karşılaştığında pasif kalması, hemen kırılıvermesi bu hayallerin ellerinden kayıp gitmesine sebep olur. Bu durumda aşkı için de mücadele etmemesi Ahmet Cemil için yadırganmaz.

Ahmet Cemil'in hayatın gerçekleriyle karşılaştığında pasif kalma durumunu Cevdet Kudret şu şekilde yorumlar: *“Eser ana çizgileriyle realist olmakla birlikte, asıl kahraman Ahmet Cemil romantiktir. Ahmet Cemil hiç kusursuz bir insan olarak tasvir edilmiştir, bu yüzden biraz sönüktür; onun yanındaki öbür insanlara ise yazar, imtiyazlı bir işlem yapmadığı içindir ki onlar daha canlıdır”* (Kudret, 1965: 159).

“Edebiyat-ı Cedide romanında gördüğümüz ortak temaların birçoğu Halit Ziya’nın romanları için de geçerlidir. Bunların en başında kaçış teması vardır. Edebiyat-ı Cedide sanatçıları yaşadıkları ortamdan ve zamandan memnun olmayarak başka ve muhayyeli dünyalara kaçmak ve bu arzularını eserlerine de yansıtmak isterlerdi. (...) Halit Ziya’nın romanlarında da bu temin işlendiği görülür. Sözelimi *Bir Ölünün Defteri*’nde Osman Vecdi’nin savaşa gitmesi, *Nemide*’de Nemide’nin Osman Vecdi gibi sağlığına dikkat etmeyerek kendi sonunu hazırlaması, *Mai ve Siyah*’ta Ahmet Cemil’in hayal kırıklığına uğradığında bütün emellerinden vazgeçmesi kaçış temasının tezahürleridir” (Çağın, 2018: 57).

Halit Ziya Uşaklıgil’in en başarılı romanlarından biri olarak gösterilen *Aşk-ı Memnu*’nun temelinde yasak aşk vardır. Adnan Bey, elli yaşlarında, İstanbul’un seçkin ailelerinden birine mensup, varlıklı, kendini geliştirmiş bir adamdır. Boğaziçi’ndeki yalısında Nihal ve Bülent isimli çocuklarıyla yaşar. Eşini, ikinci çocuğu Bülent’in doğumundan sonra kaybetmiştir. Kendisini çocuklarının mutluluğuna adanmış fedakâr bir baba olsa da zamanla kendisinden yaşça küçük ve çok güzel bir kadın olan Bihter’i beğenir ve onunla evlenmek ister.

Bihter, annesi, kız kardeşi ve eniştesiyle yaşamaktadır. Babası öldükten sonra aile, İstanbul sosyete hayatı içinde Melih Bey Takımı olarak kötü bir ünle anılmaya başlamıştır. Bihter, bu durumdan rahatsızdır. Özellikle kötü bir şöhrete sahip olan annesine benzemekten korkar.

Romanda anne-kız çatışması dikkat çekmekte olup birçok olayın temelinde bu rekabet yatmaktadır. Firdevs Hanım kırk beş yaşlarında, gösterişli hayat sürmekten zevk alan, bakımlı, güzellik takıntısı olan ve her konuda kızlarıyla rekabet etmeye çalışan bir kadındır. Toplumda kabul gören fedakâr anne figürüne tamamen zıt bir profil çizer. Firdevs Hanım, Adnan Bey’in kendisine bir meyli olmasını beklerken teklifin Bihter’e gelmesi yine bir çatışma ortamı yaratır. Bihter, hem annesine karşı zafer kazanmak hem de ailenin kötü ününden kurtulup zengin bir hayat sürmek için Adnan Bey’in evlilik teklifini kabul eder. Romandaki asıl çatışma bu evlilikten sonra başlar. Bihter ve Behlül arasında gelişen yasak aşka Nihal’in de Behlül’e olan aşkı eklenince yine bir aşk üçgeni kurgulanmış olur.

Bihter, Adnan Bey’le evlendikten bir süre sonra aralarındaki yaş farkından dolayı yanlış bir karar verdiğini anlar. Kendisi çok gençtir ve Adnan Bey onun gençlik heyecanlarına, şiddetli duygularına yetişemez. Evin içinde Behlül gibi genç ve uçarı bir adamın varlığı da aklını karıştırır. Behlül ise birçok kadınla gönül eğlendiren, aşk duygusunu ciddiye almayan,

çapkın bir gençtir ve yeni heyecanların peşinden koşmaktan çekinmemektedir. Bihter'in doyurulamayan arzuları, Behlül'ün heyecan arayışı aynı evin içinde iki genci birbirine iter ve bir gün önemsiz bir konu için Behlül'ün odasına giren Bihter, bu yakınlaşmayı önleyemez. Bihter pişman olur ancak Behlül ısrarcıdır ve yasak aşkın verdiği heyecana kendisini kaptırır. İlk yakınlaşmalarından sonra Behlül'ün duyguları şu şekilde anlatılmaktadır:

“Şimdiden onun başka birini sevebilmesi ihtimalini düşünerek müthiş bir kıskançlık duyuyordu. Bu akşam onları tamamıyla bağlayacak bir vaka olmaksızın, Bihter'i salıverecek olursa artık onun kendisi için ulaşamaz, yakalanamaz bir ufukta uçan bir hayalden ibaret kalacağına ve işte o zaman, ızdırabından öleceğine kanaat etti” (Uşaklıgil, 2018: 197).

Behlül, Bihter'le yakınlaştıktan sonra aklına önceki gönül maceraları gelir. Artık hepsi gözüne değersiz görünmektedir. Bu aşk, o zamana kadar yaşadığı tüm aşklarından farklıdır. Çünkü bu aşka hükmeden kendisi değildir. Şimdi yalnız Bihter'i düşünür:

“Böyle odasının ötesinde berisinde nişaneleri serpilen bütün aşk hatıralarını tezyif ediyordu. Bunları şimdi insafsız ellerle çekip koparacak, o takım takım resimleri, yazıhanesinin gözünde deste deste mektupları yırtıp yakacak, artık hayatında yalnız o, yalnız Bihter kalacaktı” (Uşaklıgil, 2018: 202).

Behlül, Adnan Bey'i düşününce vicdan azabı duyar ancak suçu kendisinde değil yapılan yanlış evlilikte bulur. Böyle bir kadının böyle bir kocaya sadık kalamayacağına kendisini inandırır. Vicdanı rahatlayınca bu aşkın her türlü tehlikesi ona çekici gelmeye başlar:

“Bu muaşaka bütün tehlikeleri ve zorluklarıyla onun için daha cazibeli, daha ihtiraslı bir şey olacaktı. Kendisini bir hikâyenin kahramanı ehemmiyetiyle telakki ediyordu. Eski muaşakalarının hepsini inkâr ediyor, onların hiçbirinde, asıl aşktan beklenen şeyleri, o ruhu titretip mahveden heyecanları, cinnetleri, hatta gözyaşlarını, ızdırapları duymadığına, görmediğine hüküm veriyordu; fakat Bihter bunları hep verecekti, asıl onu sevecekti, hayatının hemen tek aşkı bu olacaktı. Ötekiler hep bir yığın oyuncaktan ibaret kalacaktı” (Uşaklıgil, 2018: 204-205).

Bihter, ilk aşk günahından sonra sessizleşir, vicdan azabından hastalanmış gibidir. Behlül'den daima kaçır, ilgisiz görünür. Ancak Behlül onu sinirlendirerek kendisiyle

ilgilenmesini sağlar. Bihter, Behlül'e kendisinden uzaklaşması için ısrar eder. İçinde hem bu adama hem kendisine karşı bir öfke büyümektedir. Çünkü onun yüzünden eşine ihanet etmiş ve işte büsbütün annesine benzemiştir. Ancak Behlül onu ikna eder:

“Nasıl mümkün olur Bihter? Sizi sevmemeye mahkûm olduktan sonra ben nasıl yaşarım? Fakat sizi böyle sevmek, ayaklarınızın altında bahtiyarlıktan ölerек, ölmekten bahtiyar olarak sevmek... Ah! Sizi sevediyim, size bunları söyleyemediyim dakikalar, işte onlar birer azaptı, birer işkenceydi. Siz de beni seviyordunuz, uzaktan uzağa bunu hissediyordum, şu hâlde bahtiyar olmak için ne mâni vardı? Bugün bahtiyar olduktan sonra sevişmemeye, bu saadeti kendi ellerimizle öldürmeye sebebiyet verecek ne olabilir” (Uşaklıgil, 2018: 217).

Bihter'in Behlül'e olan duyguları çok kuvvetli olduğu halde başta bunu inkâr etmesi, kaçmaya çalışmasının temelinde annesine benzeme korkusu vardır. Romanda Bihter'in psikolojisinin anlatıldığı bu kısımlar dikkat çeker. Ne kadar direnirse dirensin annesine benzemekten kaçamaz. Natüralist romanın ilkelerinden biri olan soyaçekim ilkesi burada da kendini göstermektedir. Evliliğine yaptığı ihanetin Firdevs Hanım'ın kızı olduğu için meydana geldiğini düşünür ve sonunda duygularına teslim olur. Behlül'e olan aşkı vicdan azabından daha ağır basar:

“Bu ikinci mülakattan sonra Bihter'in bütün azapları sükût etmiş oldu. Artık kendi kendisine itiraf ediyordu ki Behlül'ü seviyor. Yavaş yavaş son endişeler, sevdasının ufkundan siliniyor, orada gittikçe incila kesb eden bir münevver sabah inkişaf ediyordu. Bu aşk günahının bütün memnu lezzetleri onun garam atşını öyle mest ederek teskin ediyordu ki artık bu sevdanın haricinde kalan hayatı siliniyordu. Bu muaşakaya bütün hüviyetiyle nefsinin teslim ediyor ve şimdi bundan ne bir azap ne küçük bir endişe hissediyordu” (Uşaklıgil, 2018: 218-219).

Bihter'in Adnan Bey ile evliliğinden sonra geçirdiği duygusal değişimleri Berna Moran, natüralizme dayandırarak şu şekilde açıklamaktadır: “Bihter başta namuslu bir kadındır ve namuslu kalmak için çırpınır; ne var ki içinde bulunduğu koşullar ve yaratılışındaki bir eğilim, onu önüne geçilemez bir zorunlulukla, kocasını aldatan bir kadın yapar. Bu gelişim hep neden-sonuç ilkesine göre yürütülür ve Uşaklıgil özellikle psikolojik nedenler üzerinde durarak bu kaçınılmazlığı belirtmeye çalışır” (Moran, 2004: 95).

Bihter ve Behlül arasında yasak aşk devam ederken Adnan Bey, Bihter’de son zamanlarda daha da belirginleşen soğukluğun farkına varır. Evlendikten sonra özellikle Nihal’i ihmal ettiğini ve onun mutsuzluğuna sebep olduğunu düşünerek üzülür. Kendisi de bu evliliğin bir hata olduğunu içten içe kabul eder. Bihter’le aralarındaki yaş farkı artık iyice problem olmaya başlamıştır. Bihter’in kendisine karşı kayıtsız hallerine tahammül edemez. Bu kısımlarda aşk duygusunun zaman zaman öfke ve kıskançlık gibi olumsuz hislere yol açtığını görmek mümkündür:

“Bu buselerde öyle bir yalan soğuklukları vardı ki Bihter’i omuzlarından silkmek, bileklerinden tutmak, sarsmak, vahşi bir kıskançlıkla büsbütün kendisinin olamayan bu kadını hırpalamak arzuları duyardı. Onu kıskanıyordu, fakat kimseden değil, kendisinden, kendisinin ihtiyarlığından; onun güzelliğinden ve gençliğinden, nihayet ona tamamıyla tasarruf edememekten müthiş bir kıskançlık hissediyordu” (Uşaklıgil, 2018: 296).

Behlül, Bihter’le olan yakınlaşmalarından yavaş yavaş sıkılmaya başlar. İlk başta onu heyecanlandıran, korkutan şeyler artık sıradanlaşır. Tekrar eski günlerine döner, Beyoğlu’nun eğlence mekânlarına gitmeye ve başka kadınlarla görüşmeye başlar. Amcasına evden ayrılma planından bahseder. Adnan Bey, bu duruma karşı çıkmaz çünkü Bihter’i Behlül’den kıskanmaktadır ve en masum yakınlıkları bile onu şüpheye düşürmektedir. Hatta zaman zaman Behlül’e karşı kalbinde öfke uyanır çünkü onun şen hali ve gençliği kendi ihtiyarlığının delili gibidir. Adnan Bey, Behlül’ün evden ayrılma ihtimalini karısına anlatır, Bihter bu ihtimale tahammül edemez. Behlül’e olan aşkı, öfke ve kıskançlık duygularıyla karıştır.

Bu arada hastalığından dolayı Adnan Bey’in yalısına taşınan Firdevs Hanım, Bihter ile Behlül arasında bir yakınlık olduğunu sezer. Bu durumu engellemek için Nihal ile Behlül’ün nişanlanması fikrini ortaya atar. Nihal hassas, asabi bir genç kızdır. Bihter eve geldiğinden beri onu sevmez ve kıskanır ancak babasının mutsuz olmaması için susar. Mlle de Courton evden gönderilince giderek yalnızlaşır ve Behlül’le aralarındaki samimiyet artar. Behlül de artık Nihal’e bir genç kız gözüyle bakmaya başlar:

“Nihal’le münasebetlerinde her vakit kendisini idare edemiyor, her gün ağabeylik sıfatından bir zerre kaybolarak Nihal’i bir genç kız sıfatıyla görmeye başlıyordu. Nihal’i ince omuzlarından tutmak, yüzünü saçlarının sarı dalgalarına sokarak, onun taze ruhunu bir narin çiçeğin müphem rayihası kabilinden teneffüs etmek için çılgınca bir heves duyuları olurdu.

Sonra kendi kendisini takdir ederek Nihal'e günlerce kayıtsız kalmak için çalışırdı" (Uşaklıgil, 2018: 333).

Nihal ve Behlül'ün nişanlanma fikri başta ciddiye alınmaz ve ev ahalisi tarafından konuyla ilgili şakalar yapılır. Ancak giderek artan nişanlı söylemi Nihal'i bir süre sonra rahatsız etmeye başlar. Bu durumdan sıkıldığını Behlül'e de söyler. Fakat artık Behlül, Nihal'e başka bir gözle bakmaktadır ve nişanlanma fikrine karşı değildir:

"– Lâkin işte ben seni seviyorum Nihal, dedi; ben de buna ilk önce garip bir latife olmaktan ziyade ehemmiyet vermemişken işte bugün, hususiyle bu dakikada, işitiyor musun Nihal, amcama gidip: 'Artık bu latife bir latife olmak için lüzumundan fazla devam etti, Nihal'i bana veriniz ve iş bitsin' demeye bir mâni görmüyorum" (Uşaklıgil, 2018: 338).

Nihal, Behlül'ün kendisine açılmasından sonra bu konuyu düşünür. Evde konuşup duygularını paylaşabileceği kimse kalmadığından adaya halasının yanına gider. Behlül de Nihal'i görmek için onun ziyaretini takip eder. Adada gezintiye çıkarlar. Behlül, Nihal'e tekrar duygularını açar ve onu evlilik fikrine ikna etmeye çalışır. Nihal annesinin ölümünü, babasının evliliğini, sevdiği insanların yalıdan gönderilişini düşündükçe kendisini yapayalnız hisseder ve Behlül'ün varlığı ona güven verir. Behlül, Nihal'den evlilikleri için onay almaya karardır ve sonunda galip gelir. Nihal, Behlül'ü sevdiğini itiraf eder:

"Behlül'ü belki sevmiyordu, lakin onun tarafından sevmek istiyordu. Bahtiyar olmak için bunu kâfi buluyordu; sonra bu gece o latife, bir hakikatle bitiverince birden Nihal kalbinin o zamana kadar meşkûk kalan satırlarını okuyuvermiş oldu. Evet, o da Behlül'ü seviyordu. Ve kim bilir ne vakitten beri? Evet, onu seviyordu, yalnız ona zevce olabilirdi. Bunu artık itiraf ettikten sonra büyük bir yükten kurtulmuş oldu" (Uşaklıgil, 2018: 369).

Behlül, aşk itirafından sonraki gün İstanbul'a dönmesi gerektiğini Nihal'e bildirir. Nihal, Mlle de Courton'a gönderilmek üzere bir mektup vermek ister. Behlül mektubu alırken cebinden bir kâğıt parçası düşürür. Nihal, Firdevs Hanım'ın Behlül'e gönderdiği bu notu okuduğunda içine bir şüphe düşer ve o da Behlül'ün arkasından Beşir'le beraber eve gider.

Romanda bir yan karakter olan Beşir'in duygularının derinliğine inilmese de Nihal'e âşık olduğu hissettirilir. Buna karşılık Nihal ona karşı çok şefkatli davranır, hastalığıyla yakından ilgilenir. Beşir, hem Nihal'e olan aşkıdan hem de aileye duyduğu bağlılıktan dolayı

Bihter ve Behlül ilişkisini bilmenin yükünü kaldıramayarak romanın sonunda olayların açığa çıkmasında rol oynar. Ona bunu yaptıran da Nihal'in bir zarar göreceği endişesidir.

Bihter, Nihal ve Behlül'ün evlenme fikrini kabul edemez. Artık ikisine karşı da düşmanlık beslemeye başlamıştır. Behlül'ün büsbütün kendisinin olmayacağını ve bu aşkın son bulacağını kabullenir. Fakat kendi aşkı son bulurken onların mutluluğuna da izin vermeyecektir. Burada aşkın nefrete hatta daha ileri gidip intikam alma duygularına dönüştüğünü görmek mümkündür. Adnan Bey'e her şeyi itiraf etmeden önce son bir çaresi vardır o da bu evliliğin yolunu açan annesinden yaptığını bozmasını istemek. Hiçbir zaman anne-kız ilişkisi kuramayan bu iki kadın son kavgalarını da bu olay üzerinden yaşarlar. Bihter, annesine Behlül'le aralarındaki ilişkiyi itiraf eder: “– *Lâkin, yarabbi! Anlasanıza, ölüyorum. Onların gözümlün önünde seviştiklerinden, gözümlün önünde... Ben işkenceler içinde kıvrılırken, onların saadetlerinden ölüyorum*” (Uşaklıgil, 2018: 393).

Firdevs Hanım'ın notunu alan Behlül, Bihter'i engellemek için eve gelir. Nihal, Behlül ve Bihter'in konuşmalarını dinler, şüphelerinin doğruluğunu anlayınca hayal kırıklığını kaldıramaz ve bayılır. Nihal'in üzülmesine dayanamayan Beşir, Adnan Bey'e Bihter ve Behlül arasındaki yasak aşkı anlatır. Behlül, olacakları anlayınca evi terk eder. Bihter, kocasına her şeyi kendisi itiraf etmediği için pişmandır. Artık kendisini bekleyen hayatı düşünür. Hep kaçtığı Firdevs Hanım'ın kaderini yaşayacağını ve aşağılanacağını idrak eder. Bu fikre tahammül edemez, ani bir buhranla intihar eder. Roman Adnan Bey ve çocuklarının eski hayatlarına dönmesiyle son bulur.

Bihter ve Nihal'in aşkları karşılaştırıldığında kişilik özellikleriyle uyumlu olduğu görülür. Nihal ince, hassas sinirlere sahip bir genç kızdır. Dış görünüşü betimlenirken bile bu özelliklere vurgu yapılır. Bihter'in gelişiyse evdeki herkesi ondan kıskanmaya başlar. Behlül'e olan hisleri de tutkulu bir aşktan ziyade masum bir sevgi ve sahiplenme duyguları üzerine kuruludur. Bihter ise Nihal'e göre kadınsı özellikleriyle ön plana çıkar. Behlül'e duyduğu aşk da tutkulu hatta zaman zaman hırçındır. Yaşadıkları son, karakter gelişimlerine uygun olarak kurgulanmıştır. Nihal, olanları kaldıramayıp bayılırken Bihter aşkını kaybetmenin ve korktuğu kadına dönüşmenin öfkesiyle hayatına son vermeyi göze alır.

Kırık Hayatlar, Halit Ziya Uşaklıgil'in diğer romanlarından şahıs kadrosunun daha geniş olması ve toplumsal meselelere daha fazla yer vermesi yönüyle ayrılır. Romanda Ömer Behiç karakterinin kendi içinde yaşadığı çatışmanın yanında birçok farklı ailenin yaşadığı problemler ve toplumun yozlaşan ahlak anlayışı da işlenmiştir. Ömer Behiç doktor olarak

mesleğinde başarılı, kendini geliştirmiş kültürlü bir adamdır. Düzgün bir evliliği vardır ve çevresi tarafından hem iş hem evlilik hayatında örnek olarak gösterilir. Ömer Behiç için istikrarlı bir hayat sürmek çok önemlidir. Bu yüzden kendi hazlarını bastırarak yaşamıştır. Ancak bu durum böyle devam etmez ve eşi Vedide’yi bir muayene sırasında tanıdığı Neyyir ile aldatır. Romanda üçlü aşk Ömer Behiç, Vedide ve Neyyir arasında kurgulanmıştır.

Ömer Behiç eşini ve iki kızını çok sever. Roman onların yeni bir eve taşınma telaşıyla başlar. Ömer Behiç yıllarca çalışıp hayalini kurduğu yuvayı inşa etmektedir. Yaşadığı heyecanı ve mutluluğu eşiyle de paylaşır:

“– Oh! Bilsen, ne bahtiyarım! Ne derin bir bahtiyarlıkla bahtiyarım! Hem senin yanında anlıyor musun, Vedide, senin yanında, işte böyle, omuz omuza, nefesin nefesimi okşayarak, ellerin ellerimi sıkarak, her gün böyle, her gün beraber” (Uşaklıgil, 2019: 27).

Romanda Ömer Behiç’in geçmişi ve eşiyle tanışması geriye dönüş tekniği ile anlatılır. Ömer Behiç, evlenene kadar aşk duygusunu hiç tatmamış bir adamdır. Vedide ile tanıştığı zaman onun âşık olacağı ve evleneceği kadın olduğunu hissetmiş ve bu fikrinde yanılmamıştır. Evlendikten sonra sevgisini tamamen ona adanmıştır:

“Tahmininde hiç aldanmamış, zevcesini şebabının o zamana kadar hiçbir yerde sarf olunmayan, zapt ve hapsedilen bütün garam istidadıyla sevmiştii. İzdivaç onun için, ateşli bir gençliğin şerareleri söndürülecek bir sükûn devresi değil, bütün sevda ihtiyacının külleri savrulacak bir inşial devresi oldu” (Uşaklıgil, 2019: 30).

Ömer Behiç, mesleği gereği hasta muayenesi için birçok eve gider. Gözlemleri sonucu aile ilişkilerindeki problemleri gördükçe etrafında birçok kırık hayat olduğunu düşünür. Bu açıdan bakıldığında onun aile yaşantısıyla etrafındaki dağılmış ailelerin durumu tezat oluşturmaktadır. Ömer Behiç’in doktor arkadaşı Bekir Servet, yaşadığı gönül maceralarını ona anlatır, ancak o bu tarz ilişkileri tasvip etmez. Kendisi de bu yozlaşmış ahlak anlayışının içine düşmekten korkar. Arkadaşının aşk yaşadığı kadınlardan biri de Nebile’dir. Veli Bey’in kızları olan Nebile ve Neyyir iki kız kardeşir ve anneleri Sahire Hanım ile birlikte sosyete hayatı içinde tanınmış simalardır. Anne ve kızları hayat tarzlarından dolayı toplum içinde kötü bir ünle anılırlar. Romanda Sahire Hanım ve kızlarının toplumdaki yeri *Aşk-ı Memnu* romanında Melih Bey Takımı olarak anılan Firdevs Hanım ve kızlarına benzerliği ile dikkat çekmektedir.

Sahire Hanım'ın hastalığından dolayı onu muayene etmeye gelen Ömer Behiç, aile ile tanışır. İkinci kez Neyyir'in hastalığı için eve çağırıldığında muayene sırasında Neyyir'in güzelliğinden etkilenir, genç kızın da kendisine kayıtsız kalmadığını hisseder. Ömer Behiç'in ahlaki çatışması bu noktada başlar. Neyyir'e olan ilgisiyle eşi ve çocuklarına bağlılığı arasında bocalar. Duygularına yenik düşen Ömer Behiç bir yandan da Neyyir'in geçmiş gönül ilişkilerini ve tasvip etmediği yaşam tarzını düşünerek acı çeker:

“Ah! Mümkün olsaydı da onun sadece bir dostu kalabilseydi ve ne kadar isterdi ki onun kendisinden evvele ait hayatında tamir kabul etmez bir harabiyet bulunmasaydı, ona elini uzatsaydı, düşmesin diye!.. Evet, istiyordu ki o düşmesin; düşmüşse bile, – mülahazasının bu noktasında onu kudurtan, birden Neyyir'in başını iki elleri arasına alarak dudaklarını akur bir buse ile kilitlemek hevesi veren bir ihtiras oluyordu– evet düşmüşse bile daha ziyade düşmesin” (Uşaklıgil, 2019: 171).

Ömer Behiç ve Neyyir birbirlerinden etkilendiklerini ilk başta itiraf edemezler ancak davranışlarıyla belli ederler. Ömer Behiç muayeneyi genç kızın yanında biraz daha kalmak için uzatır. Bu belirsiz durum karşısında Ömer Behiç'in düşünceleri şu şekilde aktarılır:

“Mademki galebe çalınamayan bir kuvvetin âciz mağluplarıydılar; mademki etlerinde, kanlarında, ciltlerinin üstünden geçen seyyalelerde, öyle hayata tegallüp ve tecebbür eden bir kimyanın inşiali hadisesi vardı ki ona zaruri itaat edecekler, onun deveranına mecburiyetle kapılacaklardı, doğrudan doğruya: ‘Seni istiyorum, senin olacağım!..’ demek daha makul olmaz mıydı” (Uşaklıgil, 2019: 174).

Muayene sırasındaki ilk yakınlaşmalarından sonra Ömer Behiç ve Neyyir aşk yaşamaya başlarlar. Bir terzi evinde düzenli olarak buluşurlar. Ömer Behiç, karısını ve çocuklarını düşündükçe vicdan azabı duyar. Özellikle küçük kızı Leyla'nın hastalığı tekrarladıkça bir daha Neyyir ile görüşmeyeceğine dair kendine söz verir. Ancak Neyyir'e olan duyguları ağır basar ve her seferinde kendisini genç kızın yanında bulur. Yine bir buluşmaları sırasında Neyyir, Ömer Behiç'in gözünden şöyle anlatılır:

“Onun çarşafının içinde başından arkaya ihmal ile atılan peçesinin altında o kadar genç ve ince görünen bir güzelliği, çocukluğa, haşarılığa haml edilebilen öyle hoş bir fıkırdaklığı vardı ki Ömer Behiç doyamayan gözlerle

onu oda kapısı kapanıncaya kadar, tekrar özleyerek, yeniden kollarının arasında tutmak emelleri duyarak, temaşa etti” (Uşaklıgil, 2019: 219).

Ömer Behiç, Bekir Servet’ten Neyyir’in evlendirileceğini duyar. Buna inanmak istemez, meselenin aslını Neyyir’e sormak istese de evine gidemeyeceği için bu mümkün olmaz. Aralarındaki ilişkiyi bilen terzi kadından evlilik meselesinin doğru olduğunu öğrenir ve Neyyir hakkında bildiği her şeyi anlatmasını ister. Terzi kadınla konuşmalarından sonra Ömer Behiç, Neyyir’e olan hislerinin derinliğini anlar:

“Eğlenmek başka sevmek başka, demişti; ve bütün hakikatin zübdesi bu noktadaydı. Neyyir’le bu kadar meşgul olmak, bütün hayatını unutacak derecede ona fikrini vakf etmek için demek o eğlenmek kelimesiyle icmal edilmek istenen usulü aşmıştı, demek Neyyir’i seviyordu” (Uşaklıgil, 2019: 293).

Ömer Behiç ve Neyyir buluştukları sırada Mısır’dan gelecek talip meselesini konuşurlar. Ömer Behiç, Neyyir’e evlilik meselesinden daha önce bahsetmediği için sinirlenir. Neyyir, üzerinde durmaz ve yalnız onunla ilgilenmek istediğini söyler. Ömer Behiç’in Neyyir’e olan duyguları giderek karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Hem kendisinin hem Neyyir’in sevgisinden emin olmasa da birbirlerinden kopamayacaklarını düşünür:

“Neyyir’i seviyor muydu?.. Bilmiyordu, hatta sevmek ne demektir, bu kelimeyle kastolunan mana nedir, şimdi bunu tahlil ve taharri etmek bile istemiyordu. Yalnız, ne denirse densin, buna ne nam verilirse verilsin, o bir şeye vâkıftı: Neyyir’e muhtaçtı. Hayatında şimdi onun öyle bir mevkii, öyle bir hükmü vardı ki onu başka bir kuvvetle istibdal etmek mümkün değildi” (Uşaklıgil, 2019: 299).

Neyyir, son buluşmalarında Ömer Behiç’e evlendikten sonra da görüşmeye devam edebileceklerini söyler. Ömer Behiç, bu duruma sinirlenir, artık genç kızın bu tavırlarından hoşnut değildir. Ailesine ihanet etmesine sebep olarak onu görür ve gittikçe öfkelenir. Bir daha Neyyir’i görmeyeceğine dair kendine yeminler eder. Bu arada küçük kızı Leyla’nın hastalığı çok ağırlaşmış durumdadır, Ömer Behiç kızını iyileştirmek için türlü tedaviler dener ancak başarılı olamaz. Leyla’nın ölümü Ömer Behiç için kırılma noktası olur ve Neyyir’dan uzaklaşır. Vicdan azabıyla ailesini eski temiz saadet yuvasına döndürmek istese de artık bazı şeyler kırılmıştır. Vedide, yalnız evladının yasını tutmakla meşguldür. Roman Ömer Behiç’in pişmanlığıyla son bulur.

Romanda aşk duygusunun ne kadar güçlü ve karmaşık bir yapıda olduğunu görmek mümkündür. Ömer Behiç'in gözünden Vedide ve Neyyir iki farklı duygu ve yaşam biçiminin temsili gibidirler. Vedide fedakârlığı, sevginin masum halini temsil ederken; Neyyir aşkı ve tutkuyu temsil eder. Ömer Behiç, ilk başta Neyyir'e duyduğu aşkla öncesinde önemli saydığı tüm değerleri yıkar. Daha sonra aşkına kıskançlık, öfke ve pişmanlık duyguları eklenir. Ömer Behiç'in yaşadığı kişilik çatışmasının temelinde aşk vardır. Aşkın nefrete ve intikam alma arzusuna dönüşümünü *Sefile* ve *Aşk-ı Memnu* romanlarında da gözlemlemek mümkündür.

Halit Ziya Uşaklıgil'in son romanı *Nesl-i Ahîr'in* şahış kadrosu *Kırık Hayatlar*'da olduğu gibi geniştir ve istibdat döneminde yaşanan olaylardan bahsetmesi bakımından siyasi meselelere de değinmektedir. Süleyman Nüzhet orta yaşlı, kültürlü, değerlerine bağlı bir Osmanlı aydınıdır ve Azra adında bir kızı vardır. Paris elçiliğinde görev yapan Süleyman Nüzhet, işyerinde yaşadığı sorunlardan dolayı istifa ederek İstanbul'a döner. Gemi yolculuğu sırasında tanıştığı İrfan ve Şakir isimli gençlere hamilik yapar. Kızı Azra'yı yatılı okuldan alarak Büyükada'ya yerleşirler. Süleyman Nüzhet, çevresine birçok genç toplayıp onlara yol gösterir. Romanda sosyal ve siyasal meseleler bu gençlerin etrafında işlenmiştir. Aşk, olayların merkezinde olmasa da baba-kız ve çevrelerindeki gençler için ayrı ayrı kurgulanmıştır. Süleyman Nüzhet'in eniştesinin yeğeni olan Server'e aşkı ve İrfan ile Azra arasındaki aşk bunlar arasında en göze çarpanlarıdır.

Süleyman Nüzhet kızı Azra'yla ablasının yalısına misafir olur. Server ve ablası Suzan'da orada kalmaktadırlar. Burada kaldıkları birkaç gün içinde Server ve Süleyman Nüzhet arasında bir etkilenme olur. Bir gün evin içinde tesadüfen karşılaşp yalnız kaldıkları sırada aralarındaki çekim şöyle anlatılmaktadır:

“Elinin altından el çekilmiyor, gözlerinin altında gözler inmiyordu; yalnız o elde bir raşe, bu gözlerde bir sis fark etti. Her ikisinde de ancak bir saniye süren, fakat kim bilir nasıl bir cazibe ile, güya bu iki vücudu yekdiğerine vaad eden bir lerziş vardı. Bu lerzişi duyduktan sonra, artık mutmain olmuşçasına, Nüzhet geçti” (Uşaklıgil, 2009:207).

Süleyman Nüzhet, Server'i düşünmekten kendini alıkoyamaz ancak bir taraftan da kızını ve yaşını düşünerek kendisine kızar. Önceliği bir baba olarak kızıyla kendisine yerleşik bir düzen kurmaktır. Azra, olanlardan habersiz babasına Büyükada'ya gidip Suzan ve Server'le kalma planından bahseder. Süleyman Nüzhet, bu teklif karşısında Server'le geçireceği zamanın hayalini kurarak heyecanlanır:

“Tahayyülatı, bir rüya-yı mestane içinde yüzüyor gibiydi; bir dakika içinde tesadüfün türlü lütuflarını düşündü, türlü ihtimalat ile yalnız kalılabilecek dakikaları hesap etti; onunla yan yana yürüyeceklerdi, kolu koluna sürünecekti; ikisi de lakırdı söylemekten men eden bir helecan ile yavaş yavaş ilerleyeceklerdi, sonra birden Nüzhet cesaret bulacaktı; yavaşça elini uzatarak, onu mecnunane bir valsın kasırgalarında çekip götürmeye hâhişkâr bir derâğuşla çekecekti, böyle bir dakika” (Uşaklıgil, 2009: 268-269).

Nitekim Süleyman Nüzhet ve Server bir gün evde yalnız kalırlar. Aralarında bir yakınlaşma olur ve sohbet ederler. Süleyman Nüzhet’in duyguları ve onun gözünden Server’in güzelliği şu şekilde aktarılır:

“Ve Server böyle, başının üzerine dolanarak toplanıvermiş kestane saçlarının harîrî dalgalarıyla, gerdanını, bileklerini tamamıyla küşâde bırakan gayet açık yavruağzı soğuk bezden bir prensin giyinişlikleri içinde daha levent, daha meyyal görünen endamıyla, bütün o biraz yüksek, biraz recûlane boyunun mevâid-i esrarengiziyle o kadar câlib, o derece mukavemetsûz idi ki Nüzhet bu yanında pürhelecan duran ve işte göğsünün derin nefeslerle kabaran hâli kendisinin sevmeye, derâğuş edilmeye çılgınca ihtiyaçlarını ifşa eden bu kadını, hemen bu dakikada akûr bir feverân-ı sevda ile kollarının arasına almamak için müthiş bir cehd ile zabt-ı nefis etti; fakat elini bırakmadı” (Uşaklıgil, 2009: 305).

Süleyman Nüzhet duygularını zapt etmek istese de genç kıza karşı koyması gittikçe güçleşmektedir. Server de ona karşı ilgisini açıkça dile getirmese de davranışlarıyla yakınlık göstermektedir. Süleyman Nüzhet, Server’e Büyükağa gezisinde kendisiyle buluşmayı teklif eder. Server başta çevrenin tepkisinden çekinerek karşı çıkar. Süleyman Nüzhet, onu ikna etmek için duygularını açar:

“– Ah! Bilseniz buna bence ne kadar lüzum var. Sizinle böyle helecan içinde beş on dakika değil, saatlerce yalnız bulunmaya, sizi hayalen nasıl rüyalarla süslediğimi, sizin etrafınızda nasıl emellerle gönlümün çırpındığını uzun uzun söylemeye ne kadar muhtacım; o zaman beni dinlerdiniz, sizi sevmek için bana müsaade verirdiniz” (Uşaklıgil, 2009: 312).

Server, Süleyman Nüzhet'in itirafına karşılık olarak Suat Hanım konusunu açar. Süleyman Nüzhet, Suat Hanım ile aralarında bir yakınlık bulunmadığını ve eski bir hikâye olduğunu açıklar. Bunun karşılığında Server'den Ada'ya gelmesi için söz alır. Artık aşkının büyüklüğünden emin olan Süleyman Nüzhet, çekincelerini bir kenara bırakarak aşkına karşılık almak için ısrar eder:

“– Evet, diyordu; pek âlâ anlıyorsunuz ki siz beni iki üç nazarınızla teshir ettiniz, işte sizin için çıldırıyorum, evet, bütün manasıyla çıldırıyorum. Siz isterseniz hayatımın en büyük aşkı olabilirsiniz, ah, istesenez sizi nasıl severdim ve bilseniz böyle bir aşka, hayatımın şu yalnızlığında böyle bütün mevcudiyetimi istila edecek bir aşka nasıl muhtacım” (Uşaklıgil, 2009: 316).

Süleyman Nüzhet'in kardeşi Samiye Hanım, kocasının Server'i ya da Suzan'ı Süleyman Nüzhet ile evlendirme düşüncesi olduğundan bahseder. Süleyman Nüzhet, bu konu hakkında kesin bir şey söyleyemez çünkü kızı Azra vardır ve Server kendisine kesin bir cevap vermemiştir. Server'in duygularından emin değildir ve kendisiyle alay edeceğinden korkar. Yine de Ada'da buluşurlar. Server, çekingen davranır ve bir an evvel dönmek ister buna karşılık Süleyman Nüzhet, genç kızla daha fazla vakit geçirme arzusundadır:

“– Niçin beni mahrum etmek istiyorsunuz. Bilseniz, Server, sizi nasıl seveceğim. Hayatımın nasıl bütün bekaya-yı sevdasını, kalbimin bütün kabiliyat-ı hassasesini sizin dizlerinize dökmeye, ayaklarınıza sürmeye muhtacım. Sanki ne için bana bir ferişte-i saadet olmaya muvafakat etmemeli? Sizi temin ederim ki yanınızda en küçük emellerinize hizmet eder, en ufak bir îtab-ı nazarınıza esirane inkıyad gösterir bir mahkûmunuzdan başka bir şey olmayacağım” (Uşaklıgil, 2009: 428).

Süleyman Nüzhet, buluşmaları sırasında Server'e kendisine karşı ne hissettiğini sorar. Server, birlikte görülmelerinin tehlikesini delil göstererek ona bu cesareti aşkın verdiği ima eder. O da Süleyman Nüzhet'e kayıtsız değildir: *“– Zannederim, bunun bir bürhanını bu gece görüyorsunuz. Size lâkayd olan bir kız bilmem nasıl böyle karanlık bir gecede, تنها yollarda sizinle bir araba seyranına muvafakat edebilirdi” (Uşaklıgil, 2009: 430).*

Server ve Süleyman Nüzhet birbirlerini severler ancak evlilik aşamasına gelemazler. Çünkü Süleyman Nüzhet, Azra'nın bunu istemeyeceğini düşünür ve Server'in gençliğinden dolayı duygularında istikrarlı olabileceğine inanmaz. Bir süre sonra Şakir'le konuşurken Server'e Gıyas Bey'in talip olduğunu öğrenir. Eniştesini ikna etmesi için kendisinden yardım

isterler. Süleyman Nüzhet, üzülür ancak belli etmemek için eniştesiyle konuşacağını söyler. Emirgan'da ablasının evine gittiği bir gün Server'e konuyu açar. Server, bir gün biriyle evlenmesi gerektiğinden bahseder. Ancak bu evliliğin Süleyman Nüzhet'e olan duygularını değiştirmeyeceğini söyler:

“– Server gelin olabilir, dedi; Server kocaya varabilir, bir mutasarrıf eskisine, nezle-i sadriyesi tedavi olunacak bir köhne ferike, bilir miyim kime?.. Fakat Server yalnız bir kişi sevdi. Ve her şeye rağmen Server onundur” (Uşaklıgil, 2009: 533).

Süleyman Nüzhet, ricalar üzerine eniştesiyle konuşmak zorunda kalır ve bu evliliğe onay vermiş görünür. Ancak içten içe Server'i kaybetmek istememektedir. Gece onunla konuşmak için odasına gider ve duygularını dile getirir:

“– Nasıl isterdim ki bu, böyle bitmesin. Bilsen Server, seni nasıl seviyordum, hâlâ nasıl seviyorum ve nasıl bir ızdırap ile senden ayrılıyorum. Sana mâlik olabilmek için bence hayatta katlanılmayacak hiçbir fedakârlık yoktu” (Uşaklıgil, 2009: 597).

Romanda belirgin olan bir diğer aşk ilişkisi Azra ve İrfan arasında geçmektedir. Ancak bu ilişki müphem bir şekilde ilerler, birbirlerine karşı duygularını dile getirmezler. Süleyman Nüzhet ve Azra Büyükkada'ya yerleştikten sonra İrfan sık sık evlerine gelir. Azra'ya piyano dersleri vermeye başlar ve çok iyi anlaşırlar. Süleyman Nüzhet, gençlerin evlenmesini ister çünkü İrfan'ın karakterini çok beğenmektedir. İrfan'ın annesi de aynı düşüncededir.

İrfan'ın Azra'ya âşık olduğu hissedilmektedir ancak idealleri vardır ve onları yerine getirmek için aşkının peşinden gidemez. Babasının haksız yere gönderildiği sürgün yerinde intihar etmesi İrfan'da intikam alma duygusu uyandırmıştır. Annesini de kaybettikten sonra onu tutan bir şey kalmaz. Bir suikast olayına katılır ancak başarılı olamazlar. Arkadaşlarının bir kısmı içeri alınan İrfan, kendisi de sorgu sırasında kimseyi ele vermemek için kaçır. Süleyman Nüzhet'e yazdığı mektup sırasında Azra'yı düşünmesi romanda İrfan-Azra aşkını anlatan en belirgin bölümdür. Yakalanacağını anlayan İrfan, intihar eder. Babasının yaşadığı sonu yaşaması ise soyaçekim ilkesinin kullanıldığını göstermektedir.

İrfan'ın başına gelenleri babasından öğrenen Azra, ona olan hislerini kimseye paylaşmaz ancak o gittikten sonra içine kapanması aşkının delili gibidir: *“İffet Hanım'ın*

vefatından, İrfan'ın birden igtirabından sonra Azra'da güya bir şey kırılmıştı. Babasına bir sual irad etmemiş, bir kelime söylemeye lüzum görmemişti” (Uşaklıgil, 2009: 602).

Roman Süleyman Nüzhet ve Azra'nın aşklarına kavuşamamasının ardından eski hayatlarına dönmeleriyle son bulur. Aynı durum *Aşk-ı Memnû* romanında da görülmektedir. Orada da Bihter'in ölümü ve Behlül'ün evden ayrılmasıyla Adnan Bey çocuklarıyla eski, sakin hayatına döner. Buna göre aşkın insan hayatını değiştirebilecek kuvvette bir duygu olduğunu, her zaman iyi sonuçlar vermediğini ve yıkıcı etkilerinin bulunabileceğini söylemek mümkündür.

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında aşk genel olarak değerlendirildiğinde, olumlu ve olumsuz hallerinin bir bütün içinde verildiği tespit edilmiştir. Değer olarak bakıldığında aşkın çoğu zaman fedakârlık, şefkat-merhamet, cesaret duygularını da harekete geçirdiği görülmektedir. Örneğin; *Nemide* romanında Nemide'nin Nail ve Nahit'in arasından çekilmesi, *Bir Ölümlü Defteri*'nde Osman Vecdi'nin Hüsamettin ve Nigâr'ın evliliğinin yolunu açması, *Ferdi ve Şürekâsı*'nda Saniha'nın, İsmail Tayfur'un mutluluğu için Hacer'le evlenmesini istemesi birer fedakârlık örneğidir.

Romanlarda aşkın olumsuz sonuçlar doğurduğunun örneğini görmek de mümkündür. Çoğu zaman kıskançlığın intikam alma arzusuna dönüştüğü ve en büyük zararı kişinin kendisine verdiği görülür. Ayrıca yasak aşk ilişkisi yaşayan karakterlerin sonunun hep kötü bitmesi dikkat çekicidir. *Sefile*'de Mazlume'nin İhsan'dan intikam alma düşüncesiyle evi terk etmesi çocuğunu kaybetmesine ve İhsan ile kendisinin ölümüne sebep olur. *Ferdi ve Şürekâsı*'nda Hacer'in evli olduğu adamın başkasını sevdiğini öğrenmesiyle yaşadığı kıskançlık duygusu evi ateşe vermesiyle sonuçlanır. Hacer kendi ölümüne, İsmail Tayfur'un delirmesine sebep olmuştur. *Aşk-ı Memnû*'da yasak aşk yaşayan Bihter ve Behlül'ün sonu da felaketle sonuçlanır. Behlül, herkesi arkasında bırakıp gitmek zorunda kalırken Bihter vicdan azabı içinde intihar eder. *Kırık Hayatlar*'da eşini aldatan Ömer Behiç roman sonunda eşinin güvenini ve sevgisini kaybetmenin yanında kızının ölümü için de kendisini suçlar. Bu karakterlerin kendi içlerinde çatışma yaşaması ve vicdan azabı çekmeleri de bir başka ortak noktalarıdır.

4.1.2. Aile ve Akraba Sevgisi

Aile kavramı *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)'te “Evlilik ve kan bağına dayanan karı, koca çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik. Karı, koca ve çocuklardan oluşan topluluk” şeklinde açıklanmaktadır. Aile kurumu, toplumun

en küçük birimi olmakla beraber eğitimin de başladığı yerdir. Sağlıklı toplumların kurulabilmesi için aile içi iletişimde evrensel değerlerin en üst düzeyde bireye aktarılmış olması gerekmektedir.

Aile içi iletişimde etkili olan temel değerlerin başında sevgi gelir. Sevgisiz bireyler, sağlıklı aileler kuramazlar. O sebeple aile kurumunun temel gıdası karşılıksız sevgi olmalıdır (Yaman: 2016, 91).

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında aile bireyleri arasındaki sevgi duygusunun varlığı açıkça görülmektedir. Bunun yanında yazar aile bireylerinden birini kaybetmiş karakterler üzerinden o duygunun yokluğunun kişi üzerinde bıraktığı etkileri ve eksiklik duygusunu da psikolojik tahliller üzerinden okura yansıtmaktadır.

4.1.2.1. Anne Sevgisi

Halit Ziya Uşaklıgil, romanlarında annenin aile bütünlüğü içindeki önemini, çocukla kurduğu doğru iletişimin ve sevgi bağının karakter gelişimi üzerindeki etkisini yansıtmıştır. Romanlarda anne-çocuk ilişkisini üç gruba ayırmak mümkündür: Annesini kaybetmiş ve bunun yokluğunu çeken karakterler, annesiyle çatışma halinde olup sevgi bağı kuramamış karakterler, annesi hayatta olup ondan sevgi gören karakterler. Üç durumda da değer olarak anne sevgisinin önemi görülmektedir.

Sefile'de babasını hiç tanımayan, annesini küçük yaşta kaybeden Mazlume'nin hayatta kalma mücadelesi anlatılırken anne eksikliğinin kişi üzerindeki olumsuz etkileri görülmektedir.

Romanda iki farklı türde anne-kız ilişkisi mevcuttur. Bunlardan ilki Mazlume ve annesi Besime Hanım arasındaki anne-kız ilişkisidir. Aralarında sevgi, şefkat ve fedakârlığa dayalı bir bağ bulunmaktadır. Yoksul bir hayat süren Besime Hanım hastalıktan yatağa düşene kadar kızı için fedakârca çalışmaya devam eder. İkincisi ise İkbâl ve Mihriban Hanım arasındaki anne kız ilişkisidir. Bu ilişkide toplum tarafından kabul görülmeyen bir anne figürü vardır. Mihriban Hanım, ahlaki değerlerini kaybetmiş bir kadın olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçimini fuhuş yaparak sağlarken kızını da bu yola sürüklemiştir. İkbâl annesine benzemek istemese de aynı sona sürüklenmekten kendisini kurtaramaz. Burada natüralist romanlarda başvurulan bir yöntem olan, dolayısıyla Halit Ziya'nın romanlarında da sıkça rastladığımız soyaçekim ilkesinin varlığından söz etmek mümkündür.

İkbal ve Mihriban Hanım arasında mevcut olan çatışmanın benzeri daha sonra ele alacağımız *Aşk-ı Memnû*'da Bihter ve Firdevs Hanım arasında da görülecektir.

Mazlume, annesini kaybettikten sonra bir süre komşuların himayesinde yaşar ancak sonunda sokağa düşer. Annesiyle yaşadığı yoksul hayatı hatırladığı zaman çektiği sıkıntıları unuttur ve annesine üzülür: *“Validesinin çektikleri kendi çektiklerinden ziyade mucib-i yeisi olurdu. Mazlume paçavralar altında ulvi bir kalp taşırdı. Mezara gömdüğü validesinin hatırası kalbinde yaşıyordu”* (Uşaklıgil, 2020: 20).

Besime Hanım hastalanıp durumu ağırlaşınca -Mazlume küçük olduğu için- komşu kadınla birlikte hastaya bakarlar. Burada küçük bir kız çocuğunun annesine duyduğu sevgi ve onu kaybetmenin endişesi hissedilmektedir. Değer olarak bakıldığında sevginin yanında komşu kadının yaptıkları için merhamet ve yardım severlikten bahsetmek de mümkündür:

“Mazlume ve ihtiyar hatun bu geceyi uykusuz geçirdi desek doğru söylemiş oluruz. Mazlume gibi validesini âşıkane seven bir kızcağızla merhamet ve şefkati derece-i kemalde olan bir ihtiyar hatundan başka ne beklenir... Her ikisi de hücum eden uykuya galebe edebildikçe kalkarlar, kandilin ziyâ-yı hazîni altında hayal-âmiz bir surette görünen hastayı muayene ederler, bî-hud bir halde uyuduğundan itminan hasıl ettikçe yine yatarlardı” (Uşaklıgil, 2020: 23- 24).

Mazlume, o gece annesini kaybeder. Yazar karanlık, fırtınalı bir gece tasviri içinde çocuğun gergin bekleyişini, korkusunu, annesiyle vedalaşmasını mekân ve ruh hali arasında ilişki kurarak aktarmaktadır:

“Kızcağız bu nidâ-yı şefkate cevap veremedi. Canından ziyade sevdiği validesinin böyle bir gecede, böyle bir hâlde şu nidâsı çocuğun kalbini haşyetle imla etti... Koşup sevgili annesinin kollarına, aguş-ı muhabbetine atılamadı... Korkuyordu, titriyordu” (Uşaklıgil, 2020: 25).

Yazar ara ara Mazlume'nin düşüncelerini aktarır, genç kızın sık sık annesinin hatırasını yâd ettiği görülmektedir:

“Baharın ihsasat-ı hayal-perveranesi hatıratını tahrik etti. Mazlume'nin vakayı-i hayatı birer birer hayalinden geçmeye başladı. Evan-ı tufuliyeti kalbinde latif latif tesirler hâsıl etti. Hususiyle validesini

düşünmekten mütesellî oldu. Bu kızcağız için validesinin hatıra-i mukaddesesi bir medar-ı kuvvet, bir vesile-i teselli makamındaydı” (Uşaklıgil, 2020: 59).

Romanda İkbâl ve Mazlume’nin başına gelenlerde anne faktörü belirleyici olmuştur. Besime Hanım’ın erken ölümü Mazlume’nin sokağa düşüp Mihriban Hanım’a mecbur kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu noktada anne-baba korumasından yoksun büyümek zorunda kalan bir kızın başına nelerin gelebileceğinin örneğini Mazlume’de görmek mümkündür. İkbâl ise annesi yanında olmasına rağmen onun sevgisinden ve korumasından mahrum büyümüştür. Burada ise bilinçsiz ve hoyrat davranan bir annenin evladını sürükleyebileceği felaketlerin boyutları gözler önüne serilmiştir.

Nemide romanında, anne yokluğunun etkileri açık şekilde görülmektedir. Nemide’nin annesi kızını doğururken hayatını kaybetmiştir. Naime Hanım, hastalığı yüzünden hamile kalmasının sakıncalı olduğunu bildiği halde doğumu gerçekleştirir. Şevket Bey, kızının üstüne titreyen bir baba olmasına rağmen Nemide’de annesiz büyümüş olmanın getirdiği eksiklik hissedilmektedir. Bunun yanında Nemide’nin mizaç özellikleri ve taşıdığı hastalığı annesinden alması bakımından soyaçekim ilkesinin varlığından bahsetmek mümkündür.

Nemide, Nail ve Nahit’le gezintiye çıktığı sırada evde zaman geçirmek için yaptığı şeylerden bahseder. Artık bu sakinlikten ve monotonluktan sıkıldığını itiraf eder. Hastalığından dolayı babası onun için korunaklı bir yaşam şekli düzenlemiştir. Nemide, babasının kendisine olan sevgisinin ve yaptığı fedakârlıkların farkındadır ancak içinde dolduramadığı bir boşluk vardır. Bu durumun anne yokluğundan kaynaklandığını düşünür:

“– Niçin gülüyorsunuz? İhtimal ki bu his sizce pek çocukçasına bir şey olmak üzere telakki edilir, lakin bence öyle değil. Ben pek çok geceler, sandal denizinin karanlık sularını yarıp da hafif hafif aktığı zaman derin derin düşünürüm. O zaman kendimi pek yalnız, pek kimsesizlik içinde bulurum. Bana öyle gelir ki eğer bir annem olsaydı daha mesut olacaktım” (Uşaklıgil, 2018: 143).

“– Babamın muhabbeti annemin yokluğunu örtemiyor. Ciddiyetine itimat edilir başka bir muhabbet de tasavvur edemiyorum” (Uşaklıgil, 2018: 143).

Romanda annesini kaybeden bir diğer karakter ise Nahit’tir. Babası annesinin ölümünden bir süre sonra yeniden evlenir. Nahit, küçük yaşta olmasına rağmen annesinin

hatırasına saygısızlık olarak gördüğü bu durumu kabul edemez ve teyzesinin yanında yaşamaya başlar. Hayatında yeni bir yol ayrımı olan bu olaydan sonra babasına bakışı da değişir. Başına gelenleri olgunlukla karşılayan Nahit, annesine olan özlemini teyzesiyle gidermeye çalışır:

“On beş günden beri Nahit teyzesinin evinde, bir sığıntı hâlinde yaşıyordu fakat muztarip değildi, zira burada kendisini seven bir kalbin vücuduna mutmain, fikrinde annesinin hatırasını ihya edecek bir çehre görmekle müteselliydi” (Uşaklıgil, 2018: 75).

Annesiz büyümek zorunda kalan iki genç kızın karakter gelişimleri üzerinde bu durumun yansımaları görülmektedir. Nemide’nin annesinden gelen mizaç özelliklerinin yanında duygusal ve içe kapanık bir genç kız olmasında anne sevgisini hiç tadamamış olması da etkilidir. Bu durum Nahit’te tersi bir etki göstermiştir. Annesinin ölümü ve babasının evliliği ise onun daha kontrollü, sabırlı ve ayakları yere sağlam basan biri olmasının yolunu açmıştır.

Bir Ölü’nün Defteri’nde anne sevgisi, yine annesini kaybeden bir karakter üzerinden işlenmiştir. Osman Vecdi, küçük yaşta annesini kaybedince babası onu halasına bırakma kararı alır. Tıpkı *Nemide* romanında Nahit’in yaşadıklarında görüldüğü gibi annenin ölümü ailenin dağılmasına sebep olmuştur. Yazar, iki örnekte de anne unsurunun merhamet ve sevgisiyle aileyi birleştirdiğini göstermiştir.

Osman Vecdi, hayatındaki önemli olayları kaydettiği hatıra defterine annesinin ölümünü yazmakla başlar. Bu durum onu kaybetmenin hayatının dönüm noktalarından biri olduğunu ortaya koyar. Henüz küçük yaşta olmasına rağmen annesinin ölümünden duyduğu acıyı ve çaresizliği şöyle aktarır:

“Onun içindir ki yokuşta halamın kimler olduğunu fark edemediğim birtakım kadınlarla koşmak kabilinden bir yürüyüşle bizim eve doğru çıktıklarını gördüğüm vakit ciğerimden gelen bir sesle bağırdım:

– Hala... Annem” (Uşaklıgil, 2017: 34).

Osman Vecdi, annesini kaybettikten sonra yatılı okula başlar. Bir müddet sonra babasının da ölüm haberini alır. Artık hayatta kendisini kimsesiz hisseder. Halası ve onun kızı Nigâr’a düşkünlüğünün temelinde onları ailesinin yerine koyması ve yanlarında kaldığı için vefa borcu hissetmesi vardır. Okulunu bitirdikten sonra halasıyla kızının sorumluluğunu almak

ister. Aynı durumu *Mai ve Siyah*'da Ahmet Cemil'de görmek mümkündür. O da Osman Vecdi gibi babasını kaybettikten sonra sorumlulukları artmış ve ailesini geçindirmek için yaşamıştır. Ahmet Cemil için Osman Vecdi'nin geliştirilmiş halidir denilebilir. Bu durumda anne veya babasını kaybeden çocukların hangi yaşta olursa olsunlar erken olgunlaştıklarını, sorumluluklarının ve hayatla mücadelelerinin arttığını söylemek mümkündür.

Ferdi ve Şürekâsı romanında annesini kaybeden iki genç kız Hacer ve Saniha'dır. Yetişme tarzları birbirinden çok farklı olan bu iki genç kızı ortak noktada birleştiren durum anne eksikliğinden duydukları acıdır. Hacer'in üzerine titreyen bir babası olduğu için Saniha'ya göre daha iyi şartlarda büyümüştür. Saniha ise hem annesini hem babasını kaybettikten sonra onu yanına alan aileyle yaşamaya başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında iki genç kızın hikâyesi *Nemide* romanında yer alan Nemide ve Nahit'e benzer.

Hacer, annesinin ölümünden sonra babası Ferdi Efendi tarafından anne eksikliğini hissetmemesi için özenle büyütülmüştür. Sosyal durumları iyi olan aile, genç kızın her istediğini yerine getirmiştir, evdeki hizmetçiler Hacer'in emrindedir. Ancak Hacer büyüyüp de İsmail Tayfur'a âşık olduğu zaman duygularını kimseye açamaz. Babasıyla çok yakın olmasına rağmen böyle durumların yalnız anne ile konuşulabileceğini düşünür. Bu noktada anne-kız ilişkisiyle baba-kız arasındaki yakınlığın ne kadar farklı olduğu dikkat çeker. Hacer, içinde tutamadığı duygularını günlüğe yazarken annesine olan ihtiyacını şu şekilde dile getirir:

“Zavallı annesiz kız!.. Kim bilir? Eğer bir annem olaydı, belki ona giderdim de derdim ki: ‘Anneciğim, beni mesut etmek ister misin?.. Hacer’i bahtiyar görmek arzu eder misin?’

Annelere her şey söylenebilir, fakat babalara!.. Bedbaht kız!.. Seni kim dinleyecek? Hiç!” (Uşaklıgil, 2018: 49).

Anne yokluğu çeken diğer karakter Saniha'nın ilk çocukluk yılları ve ailesini kaybedişi romanda geriye dönüş tekniği kullanılarak anlatılmıştır. Babasını hiç tanımayan Saniha, annesiyle tek göz odada yoksul bir hayat sürer. Annesi hastalanıp yataktan kalkamayacak duruma geldiğinde küçük kız günlerce aç susuz başında bekler. Annesinin öldüğü gece romanda karanlık mekân tasvirleriyle desteklenerek küçük kızın endişesini net biçimde yansıtmıştır. Saniha, bu olaydan sonra evi terk eder ve sokaklarda yürümeye başlar. İçinde bulunduğu durumun çaresizliği şu şekilde aktarılır:

“Bilmiyor, hep koşuyordu... Saatlerce koştu, şimdi bilmediği yerlerdeydi, etrafından tanımadığı bir cemiyetin tufanı geçiyordu. Çocuk, sersem olmuştu. Bir zaman geldi ki devam edemedi, bir sokak köşesine düştü, etrafına bakındı; geçiyorlar, geçiyorlardı!.. Bu adamlar içinde bir dost çehresine tesadüf etmek ümidinden mahrum olan bu çocuk, yeis ile memlu gözlerine bütün biçarelere atıfet elini uzatan Cenab-ı Hakk’tan istimdat ediyormuş gibi gözlerini göklere kaldırdı; mini mini ellerini uzatarak ‘Anneciğim! Anneciğim!..’ dedi” (Uşaklıgil, 2018: 74).

İsmail Tayfur’un babası Saniha’ya sokakta tesadüf eder ve onu eve götürür. Böylece Saniha için yeni bir düzen başlamış olur. Kendisini büyüten, ondan sevgilerini eksik etmeyen bu aileye her zaman bağlı kalacaktır ve gereken fedakârlığı gösterecektir.

Romanda sosyal statü bakımından çok farklı olan Hacer ve Saniha’nın aynı eksikliği hissetmesi dikkat çeker. Bu durumda sahip olunan imkânların ya da diğer sevgilerin anne sevgisine duyulan ihtiyacı gideremediğini, annesiz büyüyen çocukların bu eksikliği ömürleri boyunca içlerinde taşıdığını söylemek mümkündür.

Mai ve Siyah’ta ilk dört romanda olduğu gibi annesini kaybeden karakterlerden farklı olarak annesi hayatta olan fakat babasını kaybetmiş Ahmet Cemil vardır. Evin babasının ölümüyle aileyi zor bir hayat mücadelesi bekler. Ahmet Cemil, annesi ve kız kardeşinin sorumluluğunu alarak kendi hayallerini bir tarafa bırakıp çalışmaya başlar. Roman boyunca yaşamak istediği hayatla gerçekler arasında bocalar durur. Kız kardeşinin yaptığı yanlış evlilik yüzünden hayatını kaybetmesiyle anne-oğul birbirine tutunur. Ahmet Cemil, roman sonunda tüm hayallerinden ve aşkından vazgeçmiş bir adam olarak yalnız annesi için yaşamaya karar verir. Hayal kırıklığı içinde kıvranan Ahmet Cemil, kaldıramadığı yükleri annesiyle paylaşır:

“– Anne, müsaade eder misin? Senin dizine yatayım... Hani ya bir vakitler beni dizine yatırır da saçlarımı okşardın? İşte yine öyle yatayım, beni yine öyle, güya sekiz on yaşında bir çocuk gibi okşa... Ah! Bilsen, anneciğim, bugün okşanmak, sevmek için ne kadar ihtiyacım var! Hususıyla çocuk olmak, o mesut zamana biraz avdet etmeye nasıl muhtacım!.. Bugün dizinin, senin zavallı zayıf dizinin üstünde ağır çeken bu başın, bilsen, o çocuk başından ne kadar farkı var! Bu çocukla o çocuk arasında kırılmış, parçalanmış bir hayat duruyor” (Uşaklıgil, 2018: 311).

Romanda insanın kaç yaşında olursa olsun anne sevgisine duyduğu ihtiyaç açıkça görülmektedir. Ahmet Cemil, yaşadığı zorluklara annesi ve kız kardeşi için katlanır. Annesi her zaman çocuklarını korumaya çalışır ve karşılıksız sevgisiyle yanlarında olur.

Aşk-ı Memnû romanında anne kavramı iki farklı yönden ele alınmıştır. Bir tarafta düzgün bir anne-kız ilişkisi kuramayan, sürekli rekabet halinde olan Firdevs Hanım ve ona karşılık vererek yanlış kararlar almak durumunda kalan Bihter, diğer tarafta annesini küçük yaşta kaybeden ve bu kaybın özlemini duyan Nihal vardır. Romanda annesiz büyüyen diğer karakter Nihal'in küçük kardeşi Bülent'tir ancak onun duyguları üzerinde fazla durulmamıştır.

Bihter ve Firdevs Hanım arasındaki anne-kız ilişkisi sevgisizliğin nelere sebep olacağının bir örneğini yansıtmaktadır. Firdevs Hanım kızlarına şefkat gösterip desteklemek yerine onlarla yarış halindedir. Anne sevgisinin önemi kadar bu sevgiden mahrum kalmanın sonuçlarını göstermek bakımından romandaki bu bölümleri de ele almayı uygun gördük. Firdevs Hanım'ın çocuklarına yaklaşımını gösteren şu kısım dikkat çeker:

“İki sene sonra Peyker, üç sene fasıla ile Bihter doğuyordu. Firdevs Hanım için bu iki vaka iki mühim musibet darbesi hükmündeydi. Kendisini böyle birbiri üstüne valide eden bu adamla artık her gün cenkleşiyor; ona, çocuklarına, kendisini gençliğinden ayırmak isteyen bu şeylere her şeyi cidal vesilesi ittihaz eder bir düşman kesiliyordu” (Uşaklıgil, 2018: 24).

Bihter, hayatı boyunca annesine benzemekten korkar ve bu kaderden kaçmak için savaşı. Adnan Bey'le yaptığı evliliğin temelinde annesiyle olan çarpık ilişkisi yatmaktadır. Bihter, bu evlilikle kendisine huzurlu bir hayat kuracağını düşünür. Ancak soyaçekim ilkesi burada da devreye girer ve annesine benzemekten kurtulamaz:

“Kendi kendisine, içinden, annesine benzememek için yemin ederken aklına başka bir şey geliyordu. Ta küçükliklerinden beri Peyker'e babasına benzer, Bihter için annesine çekmiş derlerdi. Mademki bunu söylemekte herkes müttefikti, demek hakikatte o annesine benziyordu. Bu müşabehetten korkardı. Kalbinde bir şey vardı ki bu cismanî müşabehetin hayatlarını da benzeteceğini zannettirir ve onu titretirdi” (Uşaklıgil, 2018: 170).

Bihter, Adnan Bey'e ihanet ettikten sonra hep kendisini suçlar ve annesine olan nefreti daha da artar. Çünkü o Firdevs Hanım'ın kızı olduğu için bu ihanetin kaçınılmaz olduğunu düşünür. Aynı düşmanlık Firdevs Hanım'da da kızına karşı kendini gösterir. Yalıda gelip

Bihter ile Behlül'ün ilişkisini anlayan Firdevs Hanım kızından intikam alırcasına, onun canını yakmaktan memnun olarak Behlül ve Nihal'i evlendirmeye uğraşır. Romanda anne-kız arasındaki gerilim şöyle aktarılmıştır:

“Bu kadının gözlerinde, bütün o kaybolmuş, bir daha avdet etmemek üzere gitmiş gençliğinin, güzelliğinin hüsrانlarıyla siyahlanmış ruhundan çıkıyor zannolunan derin ve muzlim bir nazar vardı ki Bihter’e inıtaf ettikçe, bu genç ve güzel kadını titreten bir yırtıcılık kesb ederdi. Hiçbir zaman ana ve kız olamayan bu iki vücut birbirine düşman olmak için o kadar yakındılar ki Firdevs Hanım’ın yalıda vücudunu, Bihter bir tehlike devresi olarak telakki etmişti. Validesinin hep o kendisini takip eden nazarı hıyanetler düşünüyor gibiydi, bu gözlerden hep o karanlıklarda parlayan yeşil kedi gözünden duyulan haşyete benzer bir hisle titrerdi” (Uşaklıgil, 2018: 389).

Bihter, Adnan Bey’in her şeyi öğrendiğini anladığında bundan sonra yaşayacağı hayatı düşünür. Toplum tarafından aşağılanıp dışlanacak ve tıpkı annesi gibi kocasına ihanet eden kadın damgası yiyecektir. Bu noktada Bihter, annesine karşı verdiği savaşın son hamlesini yaparak intihar eder. İntihar etmeden önceki düşünceleri ve korkuları şu şekilde aktarılır:

“O zaman, Bihter için Firdevs Hanım’ın hayatı başlayacaktı. Etraftan kendisine gülümseyerek bakmak için salahiyet bulan gözler açılacak, yalının şehnişinine mektuplar atılacak ve...

(...)

... Ve bunları kabul etmek lazım gelecekti. Bunları reddedemeyecekti. Ne salahiyetle? Firdevs Hanım’ın kızı değil miydi? Kocasının evinden kovulmamış mıydı? Bu zillet hayatı boynuna dolanmış bir zincirdi ki onu boğuncaya kadar sürüklemek icap ediyordu” (Uşaklıgil, 2018: 409).

Romanda Bihter-Firdevs Hanım çatışmasının yanında Nihal karakteriyle annelik kavramının başka bir yönüne değinilmiştir. Nihal ve kardeşi Bülent annelerini kaybettikten sonra Adnan Bey ve Mille de Courton’un varlığıyla bu eksikliği kapatmaya çalışırlar. Nihal, hem daha büyük olduğundan hem hassas bir yapıya sahip olduğundan anne yokluğundan daha çok etkilenmiştir. Babası Bihter’le evlenince evdeki herkesi kıskanması, huysuzluklar yapması bu kadını annesinin yerine koymak istememesinden kaynaklanır. Nihal’in anne şefkatine olan açlığını ve onaylanma ihtiyacını gösteren şu bölüm dikkat çekicidir:

“Bir ölü, annesi, beyaz kefenleriyle sürüklene sürüklene, tırnaklarıyla toprakları deşe deşe, yol açacak, geceleri kızını yalnız bırakmamak için onun yanına gelecek, dudaklarıyla saçlarının arasında kulağını arayacak ve başkalarına, hayattakilere ıstıttırmamak için yavaş bir sesle: ‘Nihal’im! Benim mini mini Nihal’im!’ diyecek; ‘İşte ben yalnız ben sana hak veriyorum.’ Evet, mini mini Nihal’e yalnız o hak verecekti” (Uşaklıgil, 2018: 260).

Romanda annesiz büyümenin ve anneye doğru bir ilişki kuramamanın olumsuzlukları Nihal ve Bihter’de görülmektedir. İkisinin de davranışlarında ve aldıkları kararlarda anne faktörünün etkisini görmek mümkündür. Nihal, mizaç özellikleri bakımından da annesine benzemektedir. Zayıf bir bünyeye sahip olması, sık sık bayılması annesinden geçen ırsî özelliklerdir. Aynı özellikler *Nemide* romanında da görülmektedir. Nemide ve Nihal, ölen annelerine duydukları özlem ve içe dönük karakterler olmaları bakımından birbirinin devamı gibidirler. Bihter ise *Sefile*’deki İkbâl gibi annesiyle savaş halindedir. Mihriban Hanım ve Firdevs Hanım, anneliği içselleştirememiş, kızlarıyla doğru ilişki kuramamış, sevgi gösterememiş ve evlatlarından önce kendilerini düşünen kişilerdir. İkisi de dolaylı yoldan kızlarının ölümüne sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Halit Ziya Uşaklıgil, romanlarında anne-kız ilişkisini irdelerken olması gereken kadar olmaması gerekenin örneğini de vermiştir.

Kırık Hayatlar romanında fedakâr ve sevgi dolu bir anne olan Vedide bulunmaktadır. Vedide, kızları Selma ve Leyla’ya çok bağlıdır. Özellikle küçük kızı Leyla ile hastalığından dolayı daha yakından ilgilenir. Ömer Behiç’in kendisini aldattığını hissettiğinde bile sırf çocukları için sessiz kalır. Vedide kızlarıyla kurduğu sevgiye dayalı ilişki ve yumuşak mizacı bakımından ideal anne tipinin örneğini sergiler.

Leyla, annesine babasına göre daha düşkündür. Küçük kız özellikle hasta olduğu zamanlarda yanına annesinden başka kimseyi yaklaştırmaz:

“Leyla isterdi ki oynarken gezinsin, yavaş sesle, ninni söylencesine, türküler söylesin. Onun orada, yanında bulunduğu delalet eden bir emaresi ve mevcudiyeti olmazsa uyuyamazdı. Her vakitten ziyade annesine düşkün olmuştu. Bu düşkünlükte annesini yalnız kendi nefesine münhasır görmek istiyordu” (Uşaklıgil, 2019: 308).

Romanda bir diğer anne Sahire Hanım’dır. Kızları Nebile ve Neyyir ile olan ilişkisi üzerinde çok durulmamıştır. Hayat tarzları bakımından Firdevs Hanım ve kızlarını anımsatırlar ancak burada anne-kız çatışması yoktur. Bir bölümde Ömer Behiç’in Sahire

Hanım'ı muayene ettiğinden bahsedilirken Nebile'nin annesiyle bir çocuk gibi ilgilendiği anlatılır, buradan kızlarının annelerini sevdiklerini çıkarmak mümkündür:

“– Göreceksiniz ya, sizin yanınızda hiç muhalefet etmeyecek. Uslu çocuk olacak, annesinin her sözünü dinleyen bir çocuk. Siz bilir misiniz? Ben annemin annesiyim. Değil mi anne” (Uşaklıgil, 2019:113).

Nesl-i Ahîr'de Süleyman Nüzhet ve kızı Azra olayların merkezindedir ancak diğer romanlarda olduğu gibi anne yokluğu vurgulanmamıştır. Romanda İrfan ve annesi arasındaki ilişkiden bahsetmek mümkündür. İrfan, eğitimini tamamlayıp döndükten sonra babasını sürgün edildiği yerden getirmenin yollarını arar ancak başaramaz. Babasının orada umutsuzluğa düşerek intihar ettiğini öğrenir. Bu olaydan sonra İrfan annesini yanına alır ve intikam planlarını onun için erteler. Anne-oğul kendilerine bir hayat kurmaya çalışırlar. İffet Hanım oğluna yük olmak istememektedir ancak hastadır. İrfan babasından sonra annesini de kaybetmekten korkar, Süleyman Nüzhet'e annesi için duyduğu endişeyi dile getirir:

“O, hemen daima hasta idi. İşte altı aydan beri gözünün önünde eriyor, akıyordu. Her gün geçtikçe onun daha ziyade çöken, bir ayda bir senelik ihtiyarlıkla daha ziyade hırpalanan sıhhati, maneviyatı böyle bozula bozula nihayet hâtırına öyle korkunç ihtimaller getiriyordu ki babasından sonra annesini kaybediverecek olursa” (Uşaklıgil, 2009:495).

İffet Hanım öldükten sonra İrfan'ı tutan bir şey kalmaz, kimseye haber vermeden evden ayrılır. Onun başına gelenler sonradan Süleyman Nüzhet'ten öğrenilmektedir.

4.1.2.2. Baba Sevgisi

Halit Ziya Uşaklıgil, romanlarında anne sevgisine ve önemine yer verdiği ölçüde baba sevgisini de konu edinmiştir. Baba karakterlerinin birçok ortak özelliği olduğu dikkat çekmektedir. Bunlar genelde eğitilmiş, kültürlü ve fedakâr kişilerdir. Yazarın romanlarında karakterlerini geliştirerek kullanmaya devam ettiği düşünülmektedir. Ömer Faruk Huyugüzel'e göre; baba tipleri *Nemide* romanında Şevket Bey, *Aşk-ı Memnû*'da Adnan Bey ve *Nesl-i Ahîr*'de Süleyman Nüzhet Avrupalı terbiyeyle yetişmiş, çocuklarıyla arkadaşlık kurabilen, kültürlü, görgülü ve yüksek sanat zevkine sahiptirler. Süleyman Nüzhet, bu baba tipinin en gelişmiş ve mükemmel örneğidir (Huyugüzel, 2010: 78).

Nemide romanında Şevket Bey ve Nemide arasında güzel bir baba-kız ilişkisi vardır. Bu ilişki ilk başta kurulamaz ancak sonrasında aralarında kuvvetli bir sevgi bağı oluşur. Şevket

Bey'in kızıyla arkadaş olmaya çalışması, hayat şartlarını kızının durumuna göre belirlemesi, onun eğitime önem vermesi ve isteklerini yerine getirmek için fedakârlık yapmaktan kaçınmaması gibi özellikleri onu ideal bir baba örneği yapar.

Şevket Bey, eşi doğum esnasında vefat ettiğinden dolayı içten içe bebeği suçlar ve ilk zamanlarda kızıyla bağ kuramaz. Eşinin acısına dayanamayıp ülkeyi terk eder ve iki yıl boyunca kızını hiç görmez. Şevket Bey'in arkadaşı olan Doktor Osman Bey, baba-kız arasındaki bağı kurulmasına yardımcı olur. Nemide'nin hastalığıyla ilgilenir ve babası yokken ona hamilik yapar. Şevket Bey İstanbul'a döndüğünde kızı için vicdan azabı duyar. Annesini kaybeden çocuğu bir de baba sevgisinden mahrum bırakmaya hakkı olmadığını düşünür. Osman Bey'in de telkinleriyle birlikte bir değişim yaşar ve kendisini hayata bağlayan tek şey kızının varlığı olur.

Nemide'nin çocukluğundan beri Nail'e olan düşkünlüğü hem babası hem doktoru tarafından bilinmektedir. Nahit, Nail ve annesinin evine yerleşince Nemide bu durumdan kötü etkilenir. Ani duygu değişimleri hastalığa iyi gelmediği için Osman Bey, Nemide'yi Nail ve Nahit'ten uzaklaştıracak bir yol bulur. Şevket Bey'e kızını alıp Kanlıca'daki köşke yerleşmesini tavsiye eder. Kızının sağlığı ve mutluluğu için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan baba, bu öneriye uyarak Kanlıca'daki köşkü düzenletir. Nemide'nin kendisi için hazırlanan evi ve odasını gördüğünde yaşadığı mutluluk şu şekilde aktarılır:

“Düzen takımına çocukça bir sevinçle yaklaşarak dış fırçalarını, seyrek ve sık tarakları, muhtelif saç ve mendil kokularını; ten teravetine mahsus sirkeleri, tozları, birer birer muayene etti, kendisinin istirahat esbabını bu kadar dikkatle tehye eden babasına şükran dolu gözlerle baktı, kızına bu derecelerde meftun bir babaya malik olduğu için kendisini pek mesut buluyordu” (Uşaklıgil, 2018: 82).

Nemide'nin Nail ile nişanlanmasını hem babası hem doktoru destekler. Şevket Bey, kızının Nail'i sevdiğini bildiğinden onunla mutlu bir hayat süreceğini düşünür. Ancak Nail'in Nahit'e aşkını öğrenen Nemide, hastalığının da artmasıyla hayata tutunamaz.

*Bir Ölünün Defteri'*nde baba sevgisine fazla yer verilmediği görülmektedir. Osman Vecdi, annesi öldükten sonra babasıyla halasının yanına gider. Bir süre sonra yatılı okula başlar, hafta sonu ziyaretinde babasının kendisine bir mektup bırakarak memuriyeti için başka bir şehre gittiğini öğrenir. Bu durumun bir mektupla bildirilmesi baba-oğul arasında düzgün

bir iletişim ve sevgi bağı kurulamadığını göstermektedir. Osman Vecdi'nin hatıra defterine babasının gidişini aktardığı kısım bu fikri destekler niteliktedir:

“Babam benimle pek az iştiğal ettiği için ben de kendisini pek az severdim, azimeti beni mahzun etmedi. Lakin bu mektup bana dünyada tamamıyla yalnız bulunduğumu ihtar ediyordu. Kalbimi azîm bir yeis istila etti; çocukların ziya arayan çiçekler gibi duygularının inkişafı için şefkatten mahrum bir hâlde kaldığımı hissettim” (Uşaklıgil, 2017: 40).

Osman Vecdi, kayıtsız görünmeye çalışsa da babasının bu şekilde gidişi onu öfkeliendirmiştir. Artık kendisini tamamen yalnız ve kimsesiz hissetmektedir. Onun hayatın gerçeklerinden kaçan bir yapıya sahip olması, kendisini hayata hazırlayacak bir babasının olmamasıyla açıklanabilir. Bu yönüyle Osman Vecdi, Tanzimat romanının babasız çocuklarını hatırlatmaktadır:

“Annesinin himaye kanadı üzerinden kalkmış, babasının getireceği daneye intizar tesliyetini kaybetmiş, henüz kanatlarına kuvvet gelmeden yuvasından düşmüş bir kuşçağız gibi, garip, metruk bir çocuk olduğumu hissettim” (Uşaklıgil, 2017: 40-41).

Ferdi ve Şürekâsı romanında Abdulgafur Efendi ve İsmail Tayfur'la baba-oğul, Ferdi Efendi ve Hacer'le baba-kız ilişkisi üzerinde durulmuştur. Aile çevreleri sosyal şartlar bakımından farklı olsa da iki babanın ortak noktası çocuklarına olan sevgileridir.

Abdulgafur Efendi, ailesi için az bir maaşla canla başla çalışan fedakâr bir babadır. Ferdi ve Şürekâsı Ticarethanesi'nde önce Ferdi Efendi'nin babasıyla birlikte, o öldükten sonra Ferdi Efendi'nin patronluğunda yıllarca çalışır. Ferdi Efendi gittikçe işleri büyütüp zenginleşir ancak çalışanlarını kısıtlı imkânlarla yaşatmaya devam eder. Abdulgafur Efendi zor şartlara ailesi için katlanır, onlardan sevgisini ve ilgisini esirgemez. Ancak onun ölümüyle ailesi, özellikle oğlu İsmail Tayfur için hayat çok zorlaşır. Aynı durum *Mai ve Siyah* romanında Ahmet Cemil'in babasında da görülmektedir. Avukat olan baba, ailesi için yıllarca çalışır, dürüstlüğünden taviz vermeden para biriktirmeye uğraşır.

İsmail Tayfur, babası ölünce ailenin geçimini üstlenmek zorunda kalır ve eğitimini yarıda bırakır. Babasının dostu olan Hasan Tahsin Efendi'nin yardımıyla Ferdi Efendi'nin yanında babasının mesleğini devam ettirmek üzere işe girer. Abdulgafur Efendi'nin ölümü

romanda geriye dönüş tekniği ile aktarılmıştır. İsmail Tayfur'un baht dönüşümü ve yaşadığı zorluk şu şekilde verilmiştir:

“İşte şimdi üç sene oluyordu; babası, o otuz senelik ihtiyar muhasip, sefil gayret hayatının son sütununa bir intiha hattı çekmiş, henüz annesinin sıyanetine muhtaç olan İsmail Tayfur'un kolları üzerinde beslenecek bir ana bırakmış, gitmişti. İsmail Tayfur, o vakit henüz mektepteydi, henüz tahsilini ikmale iki sene isterdi. Babasının vefatı, genç adam için bir saika darbesi hükmündeydi; dimağını tezyin eden ümit kâşânesi parça parça oldu; mektebe, hislerine, fikirlerine refik ve şerik olan arkadaşlara, gençliğinin ufkunda tebessüm eden ümide, genç kalbini saadetle dolduran emellere veda etmek, babasının öldüğü yere gidip o kapıyı çalmak, babasını öldüren o meslekten ekmek istemek icap etti” (Uşaklıgil, 2018: 31).

Ferdi Efendi, eşi öldükten sonra kızının mutluluğu için her şeyi yapmıştır. Hayatta önem verdiği iki şey vardır; biri servetini korumak, diğeri kızını mutlu etmek. Ancak romanın sonunda tercihini servetinden yana yapar. Evde yangın çıktığında kızını değil paralarını kurtarmaya koşar.

Hacer, büyüyüp İsmail Tayfur'a âşık olduğunu anlayınca hislerini kimseyle paylaşamaz ve günlük tutmaya başlar. Ferdi Efendi bu günlüğü okur ve kızına onu İsmail Tayfur'la evlendireceğine dair söz verir. Hacer ile aralarında geçen konuşma baba-kızın birbirine ne kadar önem verdiğini gösterir niteliktedir:

“– Ah babacığım, seni ne kadar seviyorum, dedi.

Ferdi için bu söz en büyük mükâfattı. Biraz gözlerinin kenarı titreyerek demişti ki:

– Artık beni sevmiyorsun, beni sevmeyeceksin zannediyordum.

– O ne demek?.. O nasıl lakırdı, baba” (Uşaklıgil, 2018: 163).

Romanda Abdulgafur Efendi ile aile içinde babanın varlığının ne kadar önemli olduğu gösterilmiştir. Onun ölümüyle ailenin zor günler geçirmesi, hem maddi hem manevi olarak bocalamaları bu durumun ispatı gibidir. Abdulgafur Efendi, sevgisi ve fedakârlığıyla güzel bir aile ortamı kurmuştur, öldükten sonra İsmail Tayfur da babasını örnek alarak ailesi için her fedakârlığı yapar.

Ferdi Efendi ise sevgisini daha farklı yollarla göstermektedir. Sahip olduğu imkânları kızının mutluluğu için kullanmaktan çekinmez, onun her isteğini gerçekleştirince anne yokluğunu hissettirmeyeceğini düşünür. Ancak olaylar istediği gibi gelişmez, her istediğini elde etmeye alışkın olan Hacer, evliliğinde aşkın tek taraflı olduğunu anlayınca kendisini ve İsmail Tayfur’u öldürmeyi düşünecek kadar ileri gider. Burada dikkat çeken nokta iyi niyetle yapılmış olsa dahi hayatta her şeyi parayla elde etmeye çalışmanın her zaman güzel sonuçlar doğurmayacağıdır. Ferdi Efendi, istemeden kızının mutsuz bir evlilik yapmasına ve ölümüne sebep olur. Sonuçta hatasını anlar ancak her şey için çok geçtir.

Mai ve Siyah romanında *Ferdi ve Şürekâsı*’nda olduğu gibi babanın ölümüyle zor günler geçiren bir aile söz konusudur. Ahmet Cemil, babasını kaybedince hayallerinden vazgeçmek pahasına annesi ve kız kardeşinin geçimini üstlenir. Zengin ailelerin çocuklarına özel dersler verir, çeviriler yapar, matbuat dünyasına girer. Baba yokluğunun aileyi ne kadar sarstığı şu şekilde aktarılır: “*Heyhat! Şimdi iskemle yine üç ayak üstünde, fakat bu defa eksilen ayak o kadar mühim bir ayak ki iskemle duramıyor*” (Uşaklıgil, 2018: 42).

Ahmet Cemil’in fedakâr babasına karşı romanda olumsuz baba örneği olarak Raci’yi göstermek mümkündür. Sorumsuz bir adam olan Raci, eşi ve çocuğuyla ilgilenmez ve kazandığı parayı başka kadınlarla yer. Karısı eşinin işyerine gelip kocasının sorumsuzluğu yüzünden çocuğuyla çektiği sıkıntıları Ahmet Cemil ve Ahmet Şevki Efendi’ye anlatır. Çocuğun perişan hali, babasına ne kadar ihtiyaç duyduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

“– *Kaç kere niyet ettim, şu babasının bir güler yüzünü görmeye muvaffak olmayan çocuğu elinden tutup o kadın her kimse ona kadar götürmek, ‘Hanım, bakınız, bu çocuk babasına muhtaç bir çocuk; eğer o eve gelmeyecek olursa bu çocuk, genç anasının daima ağlayan gözlerinin önünde yavaş yavaş ölecek. Buna acıyınız. Babasını bırakınız!’ demek istedim*” (Uşaklıgil, 2018: 92).

Nedim, Ahmet Cemil’in teklifiyle matbaaya gelmeye başlar, orada işlere yardım eder ve Ahmet Cemil’den ders alır. Babasından sevgi görmediği halde onu kaybetmekten korkar, sarhoş olup sızdığını görünce endişelenir. Çocuğun babasına olan bağlılığı ve karşılıksız sevgisi şöyle aktarılmaktadır:

“*Ahmet Cemil, Raci’nin sızmış olduğunu, bir cevap alamayacağını anladıktan sonra Nedim’e döndü. ‘Niçin telaş ediyorsun? Babanın hiçbir şeyi*

yok' dedi. Çocuk bir türlü oradan ayrılamıyordu. Elinden bırakamadığı sürahisiyle gitti, babasının karşısında bir iskemlenin kenarına ilişti, gözlerini -zavallılığına küçücük kalbinin kan ağladığı- bu adamın üzerine dikti, öyle oturdu kaldı” (Uşaklıgil, 2018: 184).

Romanda Ahmet Cemil, babasının sorumluluklarını üstlenerek bir nevi onun yerine geçmiştir. Ancak erken yaşta alınan bu sorumluluklar kaldırabileceğinden fazla olduğundan sonuçta onun mutsuzluğuna sebep olmuştur. Küçük Nedim ise babası hayatta olsa da sevgisini ve ilgisini esirgediğinden dolayı erken yaşta hayata atılmak durumunda kalmıştır. Halit Ziya Uşaklıgil, romanlarında anne kavramını ele alırken yaptığı gibi baba konusunda da olumlu ve olumsuz karakterler çizerek, bazen de onların yokluğunda ailenin başına neler geldiğini göstererek taşıdıkları değeri ortaya koymuştur.

Aşk-ı Memnu'da baba konusu incelendiğinde, çocuklarına bağlılığıyla ön plana çıkan Adnan Bey ve hayatta olmayıp kızlarının kalbinde önemini koruyan Melih Bey'den söz etmek mümkündür. Adnan Bey, batılı tarzda yetişmiş, kültürlü, saygın bir aileye mensup ve çocuklarıyla ilgili bir babadır. Eşi öldükten sonra tüm ilgisini ve sevgisini çocuklarına yöneltmiştir. Onların eğitimine de önem verir ve eve Fransız bir mürebbiye olan Mlle de Courton'u alır. Çocuklarıyla arkadaş gibi olmaya çalışmaktadır, özellikle Nihal babasına çok düşkündür. Ancak Bihter ile evliliği baba-kız ilişkisini kötü etkiler.

Adnan Bey, Bihter'le evlilik kararı kesinleşince bu durumu çocuklarıyla paylaşmak ister ancak Nihal'in tepkisinden çekindiği için araya Mlle de Courton'u koyar. Nihal, babasını kimseyle paylaşmak istemese de onun mutluluğu için tepki göstermez, yalnız ondan kendisini her zaman aynı şekilde seveceğine dair söz alır:

“Ertesi gün, sabahleyin, babasının iş odasına girdi: ‘Baba!..’ dedi; ‘Bugün benim resmime çalışacak mısınız?’ Sonra, oraya girmek için bir vesile olan bu sualin cevabını beklemeyerek koştu, kollarıyla babasının boynuna sarıldı, başını omzuna koydu: ‘Baba!..’ dedi, ‘Beni yine seveceksiniz, şimdi nasıl seviyorsanız öyle seveceksiniz, değil mi” (Uşaklıgil, 2018: 69).

Nihal ve Bülent'in annelerini kaybedişi romanda geriye dönüş tekniği ile aktarılır. Bülent, annesini hiç tanımadığı için anne yokluğundan Nihal kadar etkilenmez. Mlle de Courton, ölen annenin kendisine emanet ettiği çocuklara hem öğretmenlik hem annelik yapmakla görevlendirilmiştir. Nihal'de annesinden kalan hastalığın yanında ev halkından sevgi ve merhamet gördükçe artan bir hassasiyet vardır. Mlle de Courton, bu durumun

farkındadır ve onun davranışlarındaki zıtlıkları annesinin yokluğuna bağlar. Nihal, hırçınlıklar yaparak babasından daha fazla sevgi görmek isteyen bir çocuktur:

“Öyle şımarıklıkları vardı ki Nihal’in birden başka bir çocuk olmuş zannettirirdi. Hele babasına karşı ara sıra birkaç yaş küçülür, dizlerine tırmanır; sakallarının altından, ta dudaklarını kılların tırmalamayacağı yerlerden öpmek ister; güya sevildiği kadar sevilme ruhunu tatmin etmiyormuşçasına daha ziyade sevilme için muacciz bir çocuk olurdu” (Uşaklıgil, 2018: 76).

Nihal ile Bülent’in düzenli bir hayatları vardır, her gün Mlle de Courton’un gözetiminde ders alırlar. Nihal düzenli olarak piyano çalışır, günün en sevdiği saati ise babasıyla geçirdiği zamanlardır:

“İkisinin arasında böyle sürur ve saadetle geçen saatler ne tatlı saatlerdi! Onun babasına bir ibtilası, bir meftuniyeti vardı ki hiçbir zaman tatmin edilmiş olmazdı. Daima sevilme, her vakitten ziyade, saniyeden saniyeye teşeddüt edecek bir muhabbetle sevilme için ruhunda asla teskin edilemeyen bir ihtiyaç vardı. Babasının yanında pek ziyade şımarır, geveze bir kuş, yaramaz bir kelebek olurdu” (Uşaklıgil, 2018: 83-84).

Romanda Bihter ve Peyker, annelerine duydukları öfkenin aksine ölen babalarının hatırasına derin bir sevgi ve saygıyla bağlıdırlar. Melih Bey’den çok söz edilmese de Bihter’in babasıyla ilgili düşüncelerinden, anne ve babasına dair yaptığı karşılaştırmalardan onu çok sevdiği anlaşılmaktadır. Bihter, annesine benzememek için kendi kendine yeminler ederken aklına küçüklüğünden beri Peyker’i babasına, kendisini annesine benzettikleri gelir ve öfkelenir. O, annesinin değil babasının kızı olmak ister:

“İşte Peyker... Şüphesiz Bihter daha güzeldi, fakat babasına benzemiş olmak için daha az güzel olmaya kalbî bir rıza gösteriyordu. O tanınmamış baba için derin bir muhabbeti vardı, annesine verilemeyen kalbini tamamıyla bu ölünün hatırasına veriyordu. Ve bu hatırayı süslerdi: Tesadüfle işitilmiş şeylerden, parça parça tedarik olunmuş tafsilattan babasına bir tercüme-i hâl icat ediyor, sonra onu Firdevs Hanım’ın elinde işkenceler içinde yaşıyor, her şeyden habersiz namuslu bir koca mazlumluğuyla babasının izdivaç hayatına bir facia rengi veriyor, nihayet onu müthiş bir darbeyle, makhur

öldürüyordu. Babasını ne kadar seviyordu!.. Peyker'i babasına benzemiş olmaktan âdeta kıskanıyordu” (Uşaklıgil, 2018: 171).

Romanda Adnan Bey'in Bihter'le evliliği sonrasında Nihal ile ilişkisi kötü etkilenmiştir, Mlle de Courton'un evden ayrılmasıyla Nihal giderek yalnızlaşıp içe kapanmıştır. Bülent'in evlilikten nasıl etkilendiği üzerinde çok durulmamıştır. Bu durumu erkek çocuğu ile kız çocuğunun babayla olan ilişkisinin farklı olmasına bağlamak mümkündür. Adnan Bey, Nihal'in mutsuzluğunu fark edince bu evliliğin yanlış bir karar olduğunu kendisine itiraf eder. Bihter'in intiharı ve Behlül'ün evden ayrılmasıyla baba-kız eski yakın ilişkilerine tekrar dönerler.

Bihter ve Peyker'in babalarıyla ilişkileri daha farklıdır. Onlar anneleriyle kuramadıkları sevgi bağına tamamen babalarına yöneltirler ancak onun ölümüyle kendilerini ebeveyn sevgisinden yoksun halde bulurlar. Bihter'in babasının ölümünden annesini sorumlu tutması, babasına duyduğu özlemi artırdıkça annesine duyduğu öfkeyi de perçinlemektedir. Evliliğine yaptığı ihanet sonrası duyduğu vicdan azabının ve annesine benzememek adına kendisiyle verdiği savaşın altında babasının aldatılmış olmasının etkisi büyüktür. Sonunda tıpkı annesi gibi kocasını aldatan bir kadın olup babasının hatırasına saygısızlık ettiğini düşünmesi intihara sürüklenmesine sebep olmuştur.

Nesl-i Ahîr romanında Süleyman Nüzhet ile Azra arasında sevgi ve saygıya dayalı, güzel bir baba-kız ilişkisi vardır. Süleyman Nüzhet, eşini kaybettikten sonra kızına hem annelik hem babalık yapar, elçilik vazifesi gereği yurt dışına çıkması gerektiğinde onu yatılı okula verir. İstanbul'a tekrar döndüğünde kızıyla kendisine yeni bir hayat kurmaya çalışır. Büyükada'da Azra'nın istediği şekilde bir ev düzenlerler. Süleyman Nüzhet, Server'e âşık olmasına ve aşkının karşılığını bulmasına rağmen kızı için fedakârlık yaparak evlenmek istemez. Azra'nın mutlu bir evlilik yapmasını istediği için güvendiği bir genç olan İrfan'la kızı arasındaki yakınlığı destekler. Ancak İrfan intihar edince baba-kız yine birbirine tutunurlar. Tıpkı *Aşk-ı Memnu*'da olduğu gibi.

Romanda İrfan ve babasının durumu daha karmaşık ve dramatiktir. İrfan, sırf piyano eğitimi almak için Paris'e kaçmak durumunda kalmış, idealist ve aydın bir gençtir. Asker olan babası, onun kaçmasına yardım ettiği için Erzurum'a sürgün edilir. İrfan'a siyasî olaylara karıştığı için Paris'e gittiği suçlamaları yapılır ancak o, yalnız eğitimiyle meşgul olmuştur. Eğitimi tamamlayıp İstanbul'a döndüğü sırada Süleyman Nüzhet ile tanışır ve aralarında

dostluk başlar. Babasının başına gelenleri Süleyman Nüzhet’e anlatırken kaçtığı geceye dair verilen ayrıntılar onu ne kadar sevdiğini ve özlediğini göstermektedir:

“(...) Babasıyla karanlıkta boğula boğula teati edilen buse; kim bilir oğlunu nasıl rüzgârların önüne, babayı da nasıl mehalik kasırgalarına salıverecek olan bu dakika-i iftirak, yukarıya çıkılınca her şeyden evvel tekrar aşağıda karanlığın içinde bocalayan, orada dalgaların üzerinde heyecan ve hüsrân ile sanki kabaran sandalda babasının küreklerin üzerine kapanmış gölgesi; ‘Baba!.. Baba!..’ niyazlarıyla aşağı dökülen boğuk nidalar, babasının bir türlü cevap veremeyen, nihayet boşanmış hıçkırıklar arasında boğuk sesi” (Uşaklıgil, 2009: 32).

İrfan, İstanbul’a geldikten sonra babasını sürgün edildiği yerden getirmenin yollarını araştırır. Çevrenin tavsiyesiyle üst makamlardan yardım ister. Babasının arkadaşına başına gelenleri dürüstçe anlatır:

“Evvela Bâb-ı Seraskerî’ye müracaat etmiş idi, burada babasının ehibbasından bir kalem mümeyyizi vardı, gidip onu bulmuş, ona hiçbir şey saklamayarak vak’ayı, kendisinin suret-i firarını, nihayet Paris’te kimse ile mucib-i töhmet olacak bir ihtilata girmeden, yalnız tahsiliyle; piyanosuyla meşgul olduktan sonra avdet ettiğini, babasının suret-i tagribini, yavaş bir sesle, muhatabını korkutmayacak bir sükûn ile anlatmış idi” (Uşaklıgil, 2009: 89).

Süleyman Nüzhet, İrfan’a babasını geri getirmesi için yardım etmeye çalışır ve birlikte bir paşaya müracaat etmeyi kararlaştırırlar. Devletin ileri kademelerine yapılan ziyaretlerden sonuç alınamaması İrfan’ı umutsuzluğa düşürmektedir. Bu bölümlerde devlet kademelerinde çalışanların lüks yaşantılarına yapılan eleştiriler dikkat çekmektedir. İrfan, bu çevrelere girmekten hoşnut olmasa da babasına olan sevgisi ağır basar:

“İrfan gülmeye heveskâr değildi. Biraz sararmış, biraz gözleri çukurlaşmış idi. Geçen gün yapılan ziyaret, bugün vukua gelecek teşebbüs, bu çocuğun istenmeyerek kabul edilen vesateti, babasının ta uzaklarda kendisine mütehassir gözlerle bakıyor zannedilen hayali, onun kalbini elîm bir tazyik ile eziyordu” (Uşaklıgil, 2009:121).

İrfan, babasına kavuşmanın hayalini kurarken, Süleyman Nüzhet bir mektupla onun Erzurum’da intihar ettiğini öğrenir. Mektubu gönderen annesi de İstanbul’a gelmektedir. İrfan, bir terslik olduğunu anlar ve Süleyman Nüzhet’e babasıyla mektuplaşmalarının son zamanlarda eskisi gibi olmadığını söyler. Baba-oğulun düzenli mektuplaştığı zamanlarda aralarındaki bağın ne kadar kuvvetli olduğu aşağıdaki satırlarda görülmektedir:

“Babasından bir vakitler muntazaman mektup alırdı, o da hayatta en büyük lezzeti babasına mektup yazmakta bulurdu. Erzurum’la Paris arasında böyle ruhlarını birleştiren, baba ile oğlu saatlerce en mahrem hislerine, en derin düşüncelerine kadar yekdiğeriyle görüştüren bir muhabere vardı. Her ikisinin bu sayfalar dolusu hasbıhalinde ne sade fakat ne har ve samimi bir şiirin kasaid-i muhabbeti terennümsaz olurdu” (Uşaklıgil, 2009: 291-292).

Süleyman Nüzhet, babasının durumunu saklamanın İrfan’a haksızlık olacağını düşünerek onu bu habere hazırlamaya çalışır. Evlatların anne-babalarının ölümünü görmesinin doğal olduğunu düşünür. Ancak İrfan buna karşı çıkar çünkü babasının başına gelenlerin onu ölüme götürdüğüne inanır:

“– Evet, fakat menfasında tecennün ederek ölen, oğlunu böyle fedakârlıkla yetiştirdikten sonra göre göre, onun kollarının arasında ölmek hakk-ı meşrû iken Erzurum’da kim bilir ne müthiş ahval içinde can veren bir babanın ölümüne de tabîi denebilir mi” (Uşaklıgil, 2009: 294).

Babasının ölümü İrfan için kırılma noktası olur. Çocuğu için fedakârlık yapıp türlü eziyetlere katlanan bir babanın intihar edecek noktaya gelmesi, evladını göremeden ölmesi İrfan’a göre haksızlıktır. Süleyman Nüzhet’e babasını bu hale getirenlerden hesap soracağına dair yemin eder: *“– Size yemin ederim ki pederimin intikamını, kimden almak mümkünse ondan almaksızın ölmeyeceğim”* (Uşaklıgil, 2009: 295).

İrfan, bu olaydan sonra daha hırçın bir karaktere dönüşür, annesi de öldükten sonra onu tutan bir şey kalmaz. Bir suikast planına dâhil olur ve yakalanıp arkadaşlarını ele vermemek için intihar eder. İrfan’ın babasının yaşadığı sonu yaşaması, umutları tükenince intihar etmesi yine Halit Ziya’da sıklıkla gördüğümüz soyaçekim ilkesiyle açıklanabilir.

Baba kavramı genel olarak incelendiğinde; eşini kaybetmiş karakterlerin çocuklarına hem annelik hem babalık yapmaya çalıştığı görülür. Örneğin *Nemide* romanında Şevket Bey, eşi öldükten sonra hayatını tamamen *Nemide*’ye göre düzenler. *Ferdi ve Şürekâsı*’nda Ferdi

Efendi, anne yokluğunu hissettirmemek adına kızı Hacer'in her isteğini yerine getirir. *Aşk-ı Memnu*'da Adnan Bey, çocuklarının mutluluğuna çok önem verir, evliliğinin Nihal'i mutsuz ettiğini anlayınca vicdan azabı duyar. *Nesl-i Ahîr*'de Süleyman Nüzhet, kızı Azra'nın mutsuz olacağını düşündüğü için evlenmez. Bahsi geçen romanlarda baba-kız ilişkisi üzerinde durulmuştur. Babaların kız çocuklarına karşı daha hassas ve korumacı oldukları dikkat çekmektedir. Bu durumu toplum yapısı ve dönemin gelenekleriyle açıklamak mümkündür.

Baba-oğul arasındaki bağ incelendiğinde; babasını kaybeden erkek çocukların duygusal olarak kendilerini savunmasız hissettiği, babalarının kaderini yaşamaya devam ettikleri ve ailenin sorumluluğunu yüklenmeye mecbur kaldıkları görülmektedir. *Ferdi ve Şürekâsı*'nda İsmail Tayfur, babası öldükten sonra eğitimini yarıda bırakıp onun işyerinde çalışmaya mecbur kalır. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil, babasının ölümüyle sevmediği işlerde çalışmak zorunda kalır ve hayallerini erteler. *Nesl-i Ahîr*'de İrfan, babasının haksız yere sürgün edilmesinin intikamını almak isterken kendisi ölüme sürüklenir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında annesini kaybeden karakterlerde duygusal bir boşluğun, sevgi ve şefkat eksikliğinin vurgulandığı görülürken babasını kaybeden karakterlerde ekonomik sıkıntılarla beraber, yüklenilen sorumlulukların artmasıyla kişinin mutsuzluğa sürüklenişini dikkat çeker. Bu durum yazarın anne-babaya yüklediği değer ve görev dağılımıyla açıklanabilir.

4.1.2.3. Evlat Sevgisi

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında evlat sevgisi de önemli yer tutmaktadır. Romanlarda çoğunlukla annesi ya da babası ölen karakterler vardır, hayatta kalan ebeveynlerin evlatlarının mutluluğu için çabaladıkları görülmektedir. *Sefile* romanında Mazlume'nin annesi Besime Hanım, hayatının son günlerine kadar kızı için çalışır. *Nemide*'de Şevket Bey kızının hastalığından dolayı tüm hayatını ona göre düzenler, *Ferdi ve Şürekâsı*'nda Hacer'in babası Ferdi Efendi elindeki tüm serveti kızı için kullanmaktan çekinmez. Aynı romanda İsmail Tayfur'un babası hayattayken tüm vaktini ailesi için çalışmakla geçirir, o öldükten sonra annesi oğlunun daha iyi şartlarda yaşaması için çabalar. Benzer bir durum *Mai ve Siyah* romanında Ahmet Cemil'in ebeveynlerinde görülür. *Aşk-ı Memnu*'da Adnan Bey, çocuklarının mutluluğunu ön planda tutmaya çalışır. *Nesl-i Ahîr*'de Süleyman Nüzhet, kızı Azra için kendisine yeni bir hayat kurar, aynı romanda İrfan'ın babası oğlunun istediği eğitimi alabilmesi için yıllarca sürgün hayatı yaşar.

Yukarıda bahsi geçen romanlarda eşini kaybeden ve çocuklarıyla tek başına ilgilenmek durumunda kalan karakterler söz konusudur. Bunlardan farklı olarak *Kırık Hayatlar*'da hem anne hem baba hayattadır ve evlatlarını çok severler.

Sefile'de Mazlume'nin annesi Besime Hanım, kızını yalnız başına zorluklarla büyüttmüş bir kadındır. Mazlume, annesi hayatta olduğu zaman henüz altı yaşındadır. İkisi birlikte küçük bir evde yoksul bir hayat sürerler ve Besime Hanım dikiş dikerek evin masraflarını karşılamaya uğraşır. Romanda Mazlume'nin babası hakkında verilen bilgi kısıtlıdır. Besime Hanım'ın bu konuyu konuşmamayı tercih ettiği sezdirilir.

Besime Hanım, hastalandıktan sonra eskisi kadar verimli olmasa da çalışmaya devam eder ancak bir süre sonra yataktan kalkamayacak duruma gelir. Kadın, öleceğini hissettiği zaman bile önce evladını düşünür, ondan sevgisini esirgemez ve kendisi olmazsa kızının nasıl hayatta kalacağı konusunda endişelenir:

“Besime Hanım yatağına yatırıldığı zaman hiçbir kelime telaffuz etmeksizin aheste aheste yaşlar akıtiyordu. Nazarı mütehassirane, nevmidane Mazlume'ye in'itaf ediyordu. Merhametli valide şu hâl-i ihzarda kızının istikbalini, himayet ve muhabbetinden mahrum kaldığı zaman duçar olacağı hâli düşünüyordu” (Uşaklıgil, 2020: 23).

Annesi öldükten sonra sokakta kalmamak adına Mihriban Hanım'a sığınan Mazlume, bu evde öncesinde önem verdiği birçok değeri kaybetmek zorunda kalır. İhsan'a olan aşkı onu felakete sürükler. Önce iffetini kaybeder ancak aşkı uğruna buna göz yumar, sonrasında İhsan'ın kendisine tokat atması kırılma noktası olur. Bahsi geçen bu olaylardan ilkinin daha ağır olduğu halde Mazlume'nin sessiz kalıp ikincisinde tepki vermesi dikkat çekicidir. Ancak romanın başından beri Mazlume'de gelişen ani duygu değişimleri sonucunda tepkiler arasındaki tutarsızlık göze batmaz.

Mazlume, İhsan'a duyduğu öfkeyle evi terk edip kötü koşullar altında yaşamaya başlar. Ardından hamile olduğunu öğrenir. Mihriban Hanım, bu durum kendi çıkarlarına ters düştüğü için Mazlume'nin çocuğunu kaybetmesi için elinden geleni yapar. Mazlume, çocuğunun düştüğünü anlayınca derin bir üzüntü ve öfke hisseder:

“Hayatının son ümidi, kalbinin son medar-ı tesellisi olan vücudun bir tufan-ı dem suretinde kendisini terk ettiği manzara-i müthişeyi tekrar görüyorum zannetti. O zaman ağlamak istedi. Fakat bu defaki ızdırabı bir

validenin vahşi ıztırabıydı. Ağlayamadı. Hiddetinden dudaklarını ısırды. Dişlerinin arasından müthiş bir kelime-i tehevür çıktı” (Uşaklıgil, 2020: 192).

Nemide romanında evlat sevgisini Şevket Bey üzerinden değerlendirmek mümkündür. Kızını yalnız büyütmek zorunda kalan Şevket Bey, ona hem anne hem baba olmak durumundadır. Eşinin ölümünün ardından kızını bir süre görmese de İstanbul’a döndüğünde Nemide’nin hastalığını öğrenir ve hayatını tamamen değiştirmeye karar verir: *“Bugünden itibaren Şevket Bey için muttarid, muayyen bir hayat başladı. Genç adamın başlıca işigali Nemide’nin tedavisine münhasırdı”* (Uşaklıgil, 2018: 45).

Şevket Bey için tek yaşam gayesi artık Nemide olur. Bütün sevgisini ve ilgisini ona yöneltir. Nemide’nin hizmetine dadılar alınır, baba-kız düzenli bir hayata başlarlar: *“Şevket Bey’in bütün muhabbeti, olanca hissiyatı Nemide’ye inhisar etmiş; yegâne emeli Nemide’nin sıhhatinden, Nemide’nin hayatından ibaret kalmıştı”* (Uşaklıgil, 2018: 46).

Şevket Bey, kızının sağlıklı bir yaşam sürmesi için arkadaşı Doktor Osman Bey’in tavsiyelerine harfiyen uyar. Osman Bey, Nemide’nin Nail ve Nahit’ten uzakta daha mutlu olacağını düşündüğünden taşınmalarını söyler. Şevket Bey, hemen hazırlıklara başlar, Kanlıca’daki köşkü kızı için özenle hazırlar: *“Şevket Bey köşkü tefriş ettirdiği sırada en ziyade kızının odasına dikkat etmiş, kızının burasını bir mücevher mahfazası kadar tezyin ettirmişti”* (Uşaklıgil, 2018: 81).

Nemide, Nail’e olan ilgisini başta itiraf edemez ancak Osman Bey anlar ve Şevket Bey’e durumu bildirir. Nail ile Nemide nişanlanırlar, Şevket Bey kızının mutlu olduğunu düşünür. Ancak bir süre sonra Nemide, Nail ile Nahit’in birbirini sevdiğini öğrenir ve hastalanır. Durumu babasına anlatamaz ancak Şevket Bey, kızının üzerine titrediği için ondaki durgunluğu hemen fark eder ve nedenini öğrenmek ister: *“– Hayır, sende bir şey var, benden saklamak istiyorsun. Üç günden beri seni mahzun görüyorum. Kalbinde gizlemek istediğin bir kederin var, fakat onu hissediyorum”* (Uşaklıgil, 2018: 163).

Nemide, Nail ile Nahit’in durumunu öğrendikten sonra aralarından çekilmeye karar verir. Babasıyla konuşur ve nişanı atar ancak duygu değişimleri zaten hassas olan bünyesini kötü etkiler ve hastalığı ilerler. Şevket Bey ve Doktor Osman Bey çok uğraşsalar da Nemide hayatını kaybeder.

Ferdi ve Şürekâsı 'nda evlat sevgisi, Hacer'in babası Ferdi Efendi ve İsmail Tayfur'un annesi Besime Hanım'da görülmektedir. İkisi de eşlerinin ölümünden sonra kendilerini evlatlarına adarlar ve onların mutluluğu için çabalarlar. Bu iki ebeveyn çocuklarını tek başına yetiştirmek bakımından ortaklıklar ancak maddi imkânlar bakımından tamamen zıt noktalarda yer alırlar. Ferdi Efendi, kızının bütün isteklerini yerine getirebilecek bir zenginliğe sahipken, Besime Hanım oğluna istediği imkânları sağlamak bir yana geçinmek için oğlunun kazandığı paraya muhtaçtır.

Ferdi Efendi kızı Hacer'i özenle büyütür ve onun her ihtiyacıyla ilgilenir. Hacer'in mutluluğu için elindeki maddi manevi tüm imkânları kullanmaktan çekinmez. Bir tesadüf eseri kızının tuttuğu günlükten İsmail Tayfur'a olan aşkını öğrenir. Hacer ile arkadaş olmaya çalışan Ferdi Efendi, kızını karşısına alıp konuşur ve utanmaması için elinden geleni yapar:

“– Niçin bana haber vermemiştin?.. Bir anneye söylenecek şeyler bir babaya da niçin söylenmesin?.. Bugün defteri açık unutmasaydın, kim bilir, ne vakte kadar vâkıf olmayacaktım... Niçin bana bakmıyorsun, Hacer?.. Ben senin saadetini düşünmek istemez miyim?” (Uşaklıgil, 2018: 50).

Ferdi Efendi, kızına her istediğini vermeye çalıştığı için İsmail Tayfur konusunda da aynı duruşunu devam ettirir. Onun için önemli olan yalnızca kızının mutluluğudur ve bu uğurda ne yapılması gerekiyorsa yapmaya karar verir. Ferdi Efendi'nin net tavrı romanda şu şekilde aktarılmıştır:

“Ferdi Efendi için yalnız bir endişe vardı: Kızını mesut görmek! İşte Hacer; babasının kolları arasına atılarak hüüngür hüüngür ağladığı zaman Ferdi Efendi yalnız bir şey düşünmüştü: Kızına istediğini vermek!

Hacer, İsmail Tayfur'u istiyordu, değil mi? İsmail Tayfur, Hacer'e verilecek! O kadar” (Uşaklıgil, 2018: 54).

Ferdi Efendi, İsmail Tayfur ile kızının durumunu konuşur ve ona Ferdi ve Şürekâsı Ticarethânesi'nden hisse teklifinde bulunur. İsmail Tayfur'un annesi oğlunun daha iyi şartlarda yaşaması için bu evliliğe sıcak bakar. Çevresinin baskısına dayanamayan İsmail Tayfur, Hacer ile evlenmeyi kabul eder. Evlilikleri için hazırlıklar başladığı sırada Ferdi Efendi her ayrıntıyla bizzat kendisi ilgilenir. Etrafindakiler işyerinde katı olan bu adamın kızı için yaptıklarını gördükçe şaşırırlar. Ferdi Efendi, her şeyin önüne kızını koyar ve işyerindeki patron kimliği baba kimliğinin gerisinde kalır:

“Ferdi, mavi defteri okuduğu zaman yalnız bir şey düşünmüştü, İsmail Tayfur’u Hacer’e almak... Elindeki serveti her arzusunun istihsalı için bir vasıta kıyas ederdi. Mavi defterin içine kızının kaleminden yahut kalbinden serpilen hisler Ferdi’yi bir an zarfında sabit bir fikre esir etmişti: Kızını mesut etmek” (Uşaklıgil, 2018: 161).

Romanda evladı için çırpınan bir diğer ebeveyn Besime Hanım’dır. Eşi öldükten sonra aileyi geçindirmenin yükü İsmail Tayfur’un omzuna biner. Oğlunun zor şartlarda çalışmasına gönlü razı olmaz ancak elinden bir şey gelmez. Ferdi Efendi, Hacer ile evlenme konusunu konuştuğundan sonra İsmail Tayfur zor günler geçirir çünkü o Saniha’yı sevmektedir. Besime Hanım, oğlunun durgun hallerinin farkındadır ancak nedenini anlayamaz.

İsmail Tayfur ve Hacer evlenirler ancak mutlu olamazlar. Çünkü İsmail Tayfur hâlâ Saniha’yı sevmekte ve onunla kaçma planları yapmaktadır. Hacer bu durumu öğrenince evi ateşe verir ve hayatını kaybeder. İsmail Tayfur ise çıldırır. Besime Hanım ve Ferdi Efendi, istemeden çocuklarının mutsuzluklarına sebep oldukları için pişman olurlar. Her ikisi de evlatlarının mutluluğunu düşünerek hareket etmişlerdir ancak olaylar umdukları gibi sonuçlanmaz. Romandan paranın mutluluk getirmeyeceğini ve ebeveynlerin çocuklarının çaresizliklerinin üstüne giderek aldındıkları kararların kötü sonuçlara sebep olacağını çıkarmak mümkündür.

Mai ve Siyah’ta babanın çocuklarına olan sevgisi geriye dönüş tekniği ile anlatılırken onun ölümünden sonra annenin tek başına çocuklarına yetmeye çalışması aktarılmaktadır. Ahmet Cemil’in babası dürüst ve çalışkan bir avukattır. Ailesine çok önem verir ve onları mutlu etmek için fedakârlık yapar. Her akşam tüm aile birlikte zaman geçirirler ve Ahmet Cemil’in derslerine babası yardımcı olur. Onun, oğlunun eğitime verdiği önem şu şekilde aktarılmaktadır:

“Ahmet Cemil’in küçük yaşından beri tahsil zemininde bütün adımlarına rehber olan bu baba, o vakit oğluna ders verir: Bir noktayı anlatmak, bir mazmunu tefsir etmek için saatlerce yorulur; bu genç dimağı bir gonca gibi nazik parmaklarıyla açmaya çalışır” (Uşaklıgil, 2018: 41).

Sabiha Hanım, eşi öldükten sonra hem kızına hem oğluna manevi olarak destek olur. Ahmet Cemil, çalışmak zorunda kaldığı için, annesi onun yorulmasını istemez. Evin masraflarından kısmak durumunda olsa da bunu Ahmet Cemil’e yansıtmaz:

“– Daha paramız bitmedi, oğlum, sen beni israfa alıştıracaksın. Bizim idaremizden ne olacak? Biraz da kendine baksana... Hem ben bu kadar yorulduğuna da razı değilim, sonra hasta oluverirsen” (Uşaklıgil, 2018: 74).

İkbal, Vehbi Efendi ile evlendikten sonra mutlu olamaz ancak bu durumu ne annesine ne ağabeyine söylemez. Sabiha Hanım, kızının mutsuzluğunun farkındadır ancak elinden bir şey gelmediği için üzülür. Damadının kızına yaptıklarına dayanamayan anne, en sonunda durumu Ahmet Cemil’e anlatır: *“– Bilmiyorum... Zaten kız gelin olalıdan beri neşesiz, dün ağlayışı бүsbütün zihnime dokundu, acaba kocasının biraz içkisi olduğundan mı”* (Uşaklıgil, 2018: 153).

Vehbi Efendi, İkbal’i döverek çocuğunu düşürmesine sebep olur. Sabiha Hanım ve Ahmet Cemil, İkbal’i kurtarmak için ellerinden geleni yaparlar ancak İkbal hayatını kaybeder. Ahmet Cemil ve Sabiha Hanım, İkbal’in ölümüyle yıkılırlar. Evlat acısı yaşayan annenin hali şu şekilde aktarılmaktadır:

“Şimdi bu anne içerde kıvranan kızı için şurada artık nefsi zapt etmiyor, ruhunun bütün tutuşmuş ihtiyacıyla gözyaşlarını salıveriyordu. Ahmet Cemil dudaklarını sıkıyor, annesini görmemek için yere bakıyordu. Nihayet Sabiha Hanım söylemeye başladı; birinci defa olarak yüreğini boşaltmak, bütün hissettiklerini oraya, ortaya döküvermek istiyordu. O zamana kadar kendisini aldatmak istemiş, kızını bahtiyar zannetmek için nefsi cebretmişti. İnsan emellerini tekzip eden şeyleri istediği şekilde teville çalışarak kendisini daima arzuları içinde oyalamakta gecikir. Damadının aleyhine şahadet eden vakaları hep böyle müsait tefsirlerle telakki etmiş, fena gördüklerini iyi görmek için uğraşmıştı; fakat artık mümkün değildi” (Uşaklıgil, 2018: 224).

Romanda evlat sevgisinden bahsederken üzerinde durulacak bir diğer karakter Raci’nin karısıdır. Kocasını bir yandan onu aldatırken diğer tarafta eviyle ve oğluyla ilgilenmez. Bu yüzden çocuğuyla tek başına ilgilenmek zorunda kalan anne, onun için çalışmaya başlar. Oğlunun düzgün bir eğitim alması için uğraşır:

“– Rica ederim, o bahsi kapayınız, ne lüzumu var?.. Çocuğum hakkındaki merhametinize teşekkür ederim. Bu yaşta bir çocuğu –hususıyla anası babası hayattayken- hangi mektebe gönderebilirim? Mahalle mekteplerinden birine göndermekle maksat hâsıl olsa! Kocam, o ne isterse

yapsın; ben, çocuğumun zamanı boş geçirmediğine emniyet hâsıl ettikten sonra her şeyi yapabilirim. Bir küçük dikiş makinesi bir kadınla bir küçük çocuğun yaşamasına kâfi değil midir” (Uşaklıgil, 2018: 95).

Aşk-ı Memnu romanında eşini kaybettikten sonra çocuklarıyla tek başına ilgilenmek zorunda kalan Adnan Bey üzerinden evlat sevgisinden bahsetmek mümkündür. Adnan Bey, çocuklarının ihtiyaçlarıyla ve eğitimleriyle yakından ilgilenir. Onların daha iyi yetiştirilmesi için Fransız mürebbiye Mlle de Courton’u eve alır. Çocuklarından sevgisini ve ilgisini eksik etmeyen baba, Bihter’le evleneceği zaman önce çocuklarını düşünür. Özellikle Nihal için endişelenir çünkü kızı kendisine çok bağlıdır ve hassas bir yapısı vardır:

“En ziyade Nihal’i düşünüyordu. Tereddütlerine galebe çalmak için icat ettiği sebeplerin arasında hiçbir zaman susturmaya muvaffak olamadığı bir korku, bu vakanın Nihal üzerindeki tesirini düşünmekten mütevellid bir korku vardı. Babasıyla kendisinin arasında başka bir vücudun, başka bir muhabbetin hâil olmasına bu nazik, rakik, suda yetişmiş bir çiçeğe benzeyen kızın lakayt kalamayacağından emindi” (Uşaklıgil, 2018: 56).

Annelerini kaybeden çocuklar tüm sevgi ihtiyaçlarını babaları üzerinden tamamlamak durumunda oldukları için aralarında kuvvetli bir bağ vardır. Özellikle Nihal, babasını herkesten kıskanmaktadır ve ona yakın olmadığı zamanlarda hırçınlaşmaktadır. Baba-kız arasındaki sevgi romanda şu şekilde aktarılmıştır:

“Geceleri onu bir müddet yanından ayırmaz, beraber yatar. Şimdi bile Nihal’le Bülent aralık kapısı daima açık duran yanında bir odada yatarlardı; daha ötede mürebbiyelerinin –ihtiyar Mlle de Courton’un- odası vardı. Yalnızlık bu baba ile kızı o kadar sıkı rabıtalara bağlamıştı ki ancak birbirinin havası muhitinde yaşamaktan haz alabiliyorlardı; mürebbiye Nihal’den ziyade Bülent’in bir refikasıydı” (Uşaklıgil, 2018: 58).

Adnan Bey’in evleneceğini öğrenen Nihal, babasının kendisine olan sevgisinin azalacağından endişelenir. Mlle de Courton, Nihal’in davranışlarındaki garipliği fark eder ve bu durumu ölen annesi yerine bir yabancıнын gelecek olmasına bağlar. Nihal’in hassas bünyesinin ve aşırı davranışlarının daha iyi açıklanması için romanda geriye dönüş tekniği ile ölen annenin son zamanları anlatılır. Kadın, hastalığı yüzünden çocuklarıyla gerektiği gibi ilgilenememektedir ve öleceğini bildiğinden onları kendinden olabildiğince uzak tutmaya

çalışmaktadır. Ölüm yatağında bile çocuklarının anne yokluğunda ne yapacağını düşünür. Mlle de Courton'a durumun hassasiyetini anlatır ve kızını ona emanet eder:

“Biraz şımarıkça büyüdü, fakat tabiatında bir mazlumluk var ki şımarıklığının fazlasını affettiriyor. Ben bir hayli zamandan beri onunla meşgul olamıyorum. Hatta bilmem niçin, belki bensiz kalıverecek korkusuyla onu mümkün mertebe görmemek, düşünmemek istiyorum. Nihal size yetim kalmış bir çocuk hükmünde bırakılıyor demektir. Siz onun için bir muallimeden ziyade bir valide olacaksınız” (Uşaklıgil, 2018: 73-74).

Çocuklarının eğitimi konusunda bilinçli bir baba olan Adnan Bey, onların derslerini ve eksikliklerini takip eder. Zorlandıkları durumlarda bizzat kendisi ilgilenir:

“Nihal’in Türkçesine hemen tamamiyle Adnan Bey çalışmıştı. Bu sene ona eski, yeni; manzum, mensur müntehab parçalar yazdırılacak, seçme yazılardan bir defter vücuda getirilecek, bunlar okutturulacak, izah olunacak, bir yandan da Nihal’in mümkün değil ıslah olunamayan imlasına bir çare bulunacaktı. Adnan Bey ta öteden beri okuduklarından parçalar çizmiş, Nihal’in mutasavver defterine sermayeler teşkil etmişti” (Uşaklıgil, 2018: 117-118).

Nihal, Behlül ile nişanlandıktan sonra mutluluğu uzun sürmez. Behlül’ün Bihter’le yasak ilişkisini öğrenen Nihal, bu durumu kaldıramaz ve bayılır. Adnan Bey, kızını bu durumda da yalnız bırakmaz ve onunla bizzat ilgilenir. Bihter’le evliliğinin kızını mutsuz ettiğini anlayan baba, vicdan azabı duyar:

“Nihal’in bileklerini ovuştururken kendi kendisine bunu soruyordu. Sonra, birden ellerinin içinde Nihal’in bileklerini o kadar zayıf, terden şakaklarına yapışan sarı saçlarının altında simasını o kadar süzük ve solgun buluyordu ki, ihtimal bu çocuğu kendi saadetine, hep kendisini düşünmesine feda etmiş olmaktan mütevellid bir azap ile kalbi kıvranıyordu” (Uşaklıgil, 2018: 406).

Romanın sonunda Bihter’in intiharı ve Behlül’ün evden kaçışıyla, Adnan Bey ve çocukları eski sakin hayatlarına dönerler. Burada dikkat çeken nokta yanlış bir evlilik yapıldığında bundan yalnız eşlerin değil çevrelerinde bulunan herkesin, özellikle çocukların olumsuz etkilendikleridir. Adnan Bey ile Bihter’in arasındaki yaş farkı, hayattan ve evlilikten

beklentilerinin farklı olması, Nihal'in annesi yerine gelecek bir kadının varlığına hazır olmaması ve Behlül'ün Bihter'le yaşadığı münasebet, bu evliliğin yıkıcı etkilerini artıran sebeplerdir.

Kırık Hayatlar romanı hem annenin hem de babanın sağ olması bakımından Halit Ziya'nın diğer romanlarından farklılık göstermektedir. Ömer Behiç eşi Vedide ve kızlarıyla mutlu bir aile hayatı sürmektedir. Anne-baba kızlarıyla yakından ilgilenir ve sevgilerini eksik etmezler. Bu mutlu aile hayatı Ömer Behiç'in Neyyir'e âşık olmasıyla bozulmaya başlar.

Vedide ve Ömer Behiç, yeni evlerini kurmanın heyecanı içindedir. Kızları Selma ve Leyla da onların bu heyecanlarına ortak olurlar. Leyla, yarım yamalak konuşmasıyla annesini ve babasını sevdiğini dile getirmektedir. Doğal olarak annelik duygusuyla Vedide'de kızının sevgisine lakayt kalamaz:

“Hamağın üzerine eğilerek onun pembe yanaklarından, terlemiş tombul ellerinden öpüyor; içinden taşıp gelen bir saadet sevinciyle çocuğu hırpalayarak, bu küçük, narin şeyi âdeta yorarak onu bir buse sağanağının içinde boğuyordu. Leyla, velev hırpalanarak, velev yoğrularak sevilmekten, öpülmekten mahzuz, kesik kesik nefesiyle, sağanağın arasında vakit bulmaya çalışarak nakaratını tekrar ediyordu” (Uşaklıgil, 2019: 28-29).

Vedide, kızları Leyla ve Selma'nın gelişimlerini yakından takip etmektedir. Küçük kızı Leyla'da bir hastalık olduğunu sezen anne, durumu doktor olan eşiyle paylaşır. Vedide'nin kızı için ne kadar endişelendiğini şu parçadan çıkarmak mümkündür:

“Leyla'ya müteallik endişelerinden bahsederken böyle kocasına bakmadan söylerdi. Birbirine bakışlarsa asıl merak olunan düşünce aleniyet kesb edecekmiş, kendi merakının isabeti hüccetini kocasının bir tasdik nazarı temin eyleyecekmiş hissiyle korkardı” (Uşaklıgil, 2019: 234).

Leyla'nın hastalığı gittikçe ilerler ve doktorlar çocuğun durumuna bir teşhis koymakta zorlanırlar. Bunun yanı sıra Vedide, Ömer Behiç'in kendisini aldattığını hisseder ancak onun için her şeyden önemli olan şey evlatlarıdır. Bu süreçte sabreder ve yalnız kızıyla meşgul olur:

“Vedide, sakit, çatkın kaşlarla, melhuz ve mümkün olan her şeye sabır ile intizar etmeye, her tehlikenin karşısına tahammülle çıkmaya azmetmiş mütevekkil haliyle, cevap vermeyerek, yalnız gül sirkesine batırıp ikide birde

tazelenen tlbentleri çocuğun başına koymakla meşgul idi” (Uşaklıgil, 2019: 277).

Ömer Behiç, Leyla’nın hastalığı sresinde tüm mesleki bilgisini kullanır ancak yetersiz kalan baba, tanıdığı tüm doktorların bilgisine başvurur. Bu sırada Vedide, annelik içgüdüsüyle çocuğunun başından ayrılmaz. Burada hem anne hem babanın evlatlarına duydukları sevgiyi görmek mümkündür:

“Vedide bugün sabahtan beri her vakitten ziyade içine baygınlıklar getiren bir sıkıntının zebunuydu. Leyla’nın son hastalığından başlayarak onda bir türlü sıyrılamayan bir i kasveti vardı. On beş gün mahiyeti meçhul bir hummanın, çocuğu otuz sekizden alarak kırka kadar götüren ateşleriyle cenk etmişlerdi. Karı koca onun en kk geçmiş hastalıklarına kadar hatıralarını yoklayarak, bu mahiyeti anlaşılamayan hummaya bir isim koyabilmek için bütün itimat ettikleri tabiplerin reyine müracaat ederek uğraşmışlar, ırpınmışlar, bir gün ölümün siyah tehdidini başlarının üstünden defedemeyerek dakikadan dakikaya tahakkuk edebilecek bir musibet korkusuyla titreyerek on beş günün her saatini bir cehennem azabı içinde geçirmişlerdi” (Uşaklıgil, 2019: 307).

Leyla’nın iyileşmesi için hem Vedide hem mer Behiç ellerinden geleni yaparlar ancak onu ölümden kurtaramazlar. Kızının lmnn ardından kendisini hayattan soyutlayan anne yas tutar ve kızı için saatlerce dua eder. Evdekiler onun bu haline alışmışlardır. Vedide’nin çektiği acı şu şekilde aktarılır:

“Evdekiler onun böyle saatlerce sesini, bir uğultunun derinliklerinde, arada bir şefafet kesb eden bir mersiye nağmeleri hâlinde, iştirlerdi. Bir aralık bu sesin bir şehka ile dğmlendiğine, sonra içeride bir iniltinin içinde boğulduğuna dikkat olunurdu. O zaman evi yavaş yavaş bürüyen bir yeis ve kasvetin siyah havası eser ve herkesin hayalinde, seccadesinin üzerine kapanıp kıvrana kıvrana ağlayan, boğulup coştukça zehirlenen, fakat zehirlendike mnşerih olan bu matem içinde ananın ıztırap manzarası uyanırdı” (Uşaklıgil, 2019: 382).

Ömer Behiç’in kızlarıyla ilişkisi işlerinin yoğunluğundan dolayı Vedide kadar yakın değildir. Ancak elinden geldiğince onlara sevgi göstermektedir. Neyyir ile ilişkisinden dolayı ailesine karşı sorumluluklarını aksattığı için vicdan azabı duymaktadır. Leyla’nın hastalığıyla

babalık duygusu aşkının önüne geçen Ömer Behiç, Neyyir'i ikinci plana atarak yalnız kızıyla meşgul olur: *“O ayrıldıktan sonra Ömer Behiç de bir arabaya işaret etti ve şu dakikada her şeyden, hatta Neyyir'den, bütün dünyadan uzak, yalnız yanında Leyla ile evine döndü”* (Uşaklıgil, 2019: 212).

Ömer Behiç, Neyyir'in evleneceğini öğrenince öfkelenir ve işin aslını öğrenmek için onunla görüşmeye karar verir. Ancak yolda aklına evde hasta yatan kızı gelir ve pişman olur. Ömer Behiç'in kendisiyle çatışması ve vicdan azabı şu şekilde aktarılmıştır:

“Sonra birden, refikini düşünürken kalbini cızlatan diğer bir hayali gördü: Leyla'sını... Nasıl? Kadınninesi evde ateşler içinde, bütün hayatı için mahiyeti meçhul bir tehlike tehdidi saklayan bir hastalıkla çırpınırken o burada mülevves bir iptilanın buhranlarıyla sokaklarda sürtüyordu, öyle mi” (Uşaklıgil, 2019: 274).

Ömer Behiç, kızını sürekli muayene eder ancak zaman zaman baba kimliği doktor kimliğiyle çatışır ve kızının hastalığını kabullenmek istemez. Doktor arkadaşlarıyla durumu tartışır ve Leyla'da beyin zarı iltihabı olduğu konusunda fikir birliğine varırlar. Ömer Behiç'in üzüntüsü ve çaresizliği şöyle aktarılmıştır:

“Bunu o da görüyordu, hatta tabip gözleri görmeden evvel baba kalbi onu demin burada uzun uzun ilim ve fen sermayesini döken muallimlerin gözlerinden evvel görmüştü. Belki bu vahim ihtimali, kendi kendisine itirafa cesaret edemeyerek, hep, cepte taşınan ve küçük bir sarsıntıyla inşial edebilmesinden korkulan bir infilak maddesi kabilinden, zihninin içinde taşımaktan bir gün hâlî kalmamıştı” (Uşaklıgil, 2019:348).

Leyla'nın hastalığına teşhis konulduktan sonra Ömer Behiç, tüm tıbbi bilgisini kullanarak kızını kurtarmaya uğraşır. Bu süreçte iradesini ve metanetini koruyamaz. Çünkü hasta olan kişi öz evladıdır:

“Kitabı orada, yazıhanenin üstünde açık bırakarak bir deli perişanlığıyla koştu. Böyle bir hâl ile yolunda arızasız devam etseydi belki Vedide'ye kadar gidecek, hemen orada döşemelerin üstüne çökerek, uluya uluya, bağıra bağıra, ağlayacaktı. Hiç kendisinin böyle bütün iradedden tecerrüdü hâlini tahattur edemiyordu. Artık o ciddi, ağır, herkese vakarından

hürmet ihsas eden bir tabip değildi; bir deli, bir çocuk olmuştu” (Uşaklıgil, 2019: 352).

Nesl-i Ahîr’de evlat sevgisi Süleyman Nüzhet’in kızı Azra’yla ilişkisi üzerinden ele alınmıştır. Eşini kaybeden Süleyman Nüzhet’i hayata bağlayan tek şey Azra’dır. Onun kızına olan düşkünlüğü şu şekilde aktarılmaktadır:

“Yalnız hayatının büyük bir sevdası, o insanın bütün hayatını dolduran bir büyük aşkı yoktu. Buna bedel bir fecia, hâtırasının daima gidip ziyaret ettiği bir mezar vardı; bir de o fecianın yadigâr-ı yegânesi vardı ki artık hayata münferit rabatası hüküm ve kuvvetini almış, bütün mevcudiyet ve hissiyatına hükümran olmuş idi: Kızı” (Uşaklıgil, 2009: 48).

Süleyman Nüzhet, mesleği gereği yıllarca yurt dışında yaşar ve bu süreçte Azra’yla ayrı kalırlar. Bilinçli bir baba olan Süleyman Nüzhet, kızını bu süreçte yatılı okula verir ve ayakları yere basan bir birey olarak yetişmesini ister. İstanbul’a tekrar döndüğünde kızını yatılı okuldan almaya gider. Baba-kızın kavuşması ve yaşadıkları mutluluk birbirlerini ne kadar çok sevdiklerinin göstergesidir:

“Ve Nüzhet, bu sayha ile sertâpâ pürirâş, bir kelime bulamayarak, bir cevap veremeyerek, dudakları sapsarı, döndü; baba kız birbirine sarıldılar. Bilinemez ne kadar bir zaman? İkisinde de bir şey söylemeye kuvvet yoktu, Nüzhet, Azra’nın arkasına serbest bırakılan sarı saçlarını, göğsüne yaslanmış küçük, biraz sivrice başını görüyordu. Birden bu kollarının arasındaki vücuda güya âmâk-ı ruhundan bir şeyin dalgalana dalgalana yükseldiğini hissetti; Azra artık boşanmış idi; derinden gelen medid hıçkırıklarla uzun uzun ağlıyordu” (Uşaklıgil, 2009: 66).

Romanda memleketin içinde bulunduğu duruma değinilerek siyasi eleştiriler yapılmaktadır. Haksız yere sürgün edilen ve görevden alınan insanlar, işsiz kalıp yurt dışına kaçmak zorunda bırakılan gençlerin hali ve çevresinde şahit olduğu yolsuzluklar Süleyman Nüzhet’i huzursuz etmektedir. Bu konudaki hislerini kendisine yakın olan insanlara açar. Memleketin içinde bulunduğu durumdan dolayı düştüğü umutsuzluk içinde tutunduğu tek nokta kızı Azra’dır. Ona olan sevgisi ve babalığın getirdiği sorumluluk mücadele etmesini sağlamaktadır:

“Bu memleketin âtisi bu çürüyen enkaz-ı ümid üzerinde kurulacak. Hâlbuki bunlarla, sizlerle ne parlak bir istikbal tehiyye edilebilir, ne kavî bir cemiyet kurulabilir! Buna bedel ortada her gün bir parça daha yıkılan bir memleketle bir parça daha ölen bir cemiyetten başka bir şey yok. Bilsen Şakir, Azra olmasa bir gün daha yaşamak kâbil olmayacak” (Uşaklıgil, 2009: 84).

Süleyman Nüzhet, İstanbul’da kızıyla kendisine yeni bir hayat kurmanın planlarını yapar. Azra’nın istediği gibi Büyükkada’ya yerleşmeyi düşünür. Artık Azra büyümüştür ve onu kimsenin yanına bırakıp gitmek istemez. Yıllarca kızından ayrı kaldıktan sonra tekrar onu bırakıp gitme ihtimaline dayanamaz:

“İstanbul’da kalmak mümkün olabilirse çocuğun bu rüyasına da bahş-ı imkân edilebilecekti, fakat mümkün olmazsa. O zaman Süleyman Nüzhet birinci defa olarak ciddi bir korku ile titredi, her ne suretle olursa olsun artık Azra’dan ayrılmak onun için o kadar acı olacak, onu şimdi bu yaşta, böyle genç kız olmuş bir hâlde bulduktan sonra bırakıp gitmek öyle tahammülsüz bir hicran teşkil edecek idi ki bunu daha ziyade düşünmeye kuvvet bulamadı” (Uşaklıgil, 2009: 221).

Süleyman Nüzhet ve Azra Büyükkada’ya yerleştikten sonra daha fazla zaman geçirme fırsatı bulurlar. Bir gün yürüyüş yaptıkları sırada Azra, babasına annesinin ölümünden sonra evlenmediği için teşekkür eder. Süleyman Nüzhet, bu durumun doğal olduğunu ve kendi mutluluğundan önce bir baba olarak kızını düşünmesi gerektiğini anlatır:

“– Lakin Azra, dedi; unutuyorsun ki Azra’nın bir annesi vardı, mademki o anne mevcut değildi, zannederim yapılacak şey, Azra’nın babasının hem baba hem anne olmaya karar vermesinden ibaret idi. Ben de böyle yaptım, başka türlü yapmak mümkün değildi” (Uşaklıgil, 2009: 483).

Aşk-ı Memnu’da Adnan Bey’in evlendikten sonra ailenin tüm düzeninin değiştiği, evliliğin onlara mutsuzluk getirdiği görülürken *Nesl-i Ahîr* romanında bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Süleyman Nüzhet, kızı Azra’nın mutluluğunu bozmak istemediği için evlenmez. Bir karşılaştırma yapıldığında ikisinin de evlatlarını çok sevdiğini ancak Süleyman Nüzhet’in bu konuda daha fedakâr olduğunu söylemek mümkündür.

Halit Ziya Uşaklıgil’in romanlarında evlat sevgisi birçok farklı noktalarıyla ele alınmıştır. Çocuğu için her konuda fedakârlık yapan, eşini kaybettikten sonra çocuklarına hem

anne hem baba olan ebeveynlerin yanında onlarla doğru ilişki kuramayan ve evlatlarının felaketine sebep olan ebeveynler de söz konusudur. *Aşk-ı Memnu*'da Firdevs Hanım, *Sefile*'de Mihriban Hanım yanlış ebeveynliğin örneğini gösterirler.

4.1.2.4. Kardeş Sevgisi

Kardeş sevgisine Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında diğer aile bireylerine göre daha az değinildiği tespit edilmiştir. *Mai ve Siyah* romanında Ahmet Cemil ve İkbâl, *Aşk-ı Memnu*'da Nihal ve Bülent arasında bu sevginin varlığı belirgindir. Annesi ya da babası hayatta olmayan kardeşlerden büyük olanının küçük kardeşe karşı daha korumacı ve hassas olduğu, kaybedilen ebeveynin yerine geçerek onun sorumluluklarını yerine getirmeye çalıştığı dikkat çekmektedir: Ahmet Cemil, İkbâl'e babalık yaparken Nihal, Bülent'e annelik yapmaya çalışmaktadır.

Mai ve Siyah romanında Ahmet Cemil ve İkbâl arasındaki abi-kardeş ilişkisi üzerinden kardeş sevgisi ele alınmıştır. Ahmet Cemil, babası öldükten sonra evin geçimini üstlendiği için kardeşine hem ağabeylik hem babalık yapmıştır. Kendi mutluluğunu ikinci plana atarak önce İkbâl'in evlenip yuva kurmasını istemektedir. Çalıştığı işyerinde patron olan Vehbi Efendi, İkbâl'e talip olunca bu konuyu etraflıca düşünür, kardeşiyle ilişkisinin bozulacağından korkar:

“Soğukkanla düşündü: İkbâl'in izdivacını, izdivaçta saadetini bütün emellerin gayesi bulurdu; o hâlde o garip his nedir ki izdivaç meselesi çıktıkça kalbinde hiddete benzer bir şey uyandırır, istememezliği andırır bir tesir hâsıl ederdi? Belki bir hodgâm hissi! Diğer bir adamın başka bir samimi münasebetle mahremiyet ve muhabbetine dahil olduktan sonra kardeşi kendisi için daha az yakın olacak, bir yabancıya herkesten ziyade harim olduktan sonra ona –kardeşine- yabancı kalacaktı” (Uşaklıgil, 2018: 146).

Ahmet Cemil, İkbâl'in Vehbi Efendiyle evlilik meselesini annesine açar, annesi karşı çıkmaz. Annesi kadar sakin olamayan Ahmet Cemil, kardeşine çok değer verdiği için ailelerine girecek bir yabancı konusunda endişelenir. Eve gelecek olan damatla beraber kendi düzenlerinin de değişeceğini, artık eskisi gibi rahat hareket edemeyeceklerini düşünür. Ancak tüm bu endişelerini kardeşinin mutluluğu için yok saymaya hazırdır:

“Merhametten, şefkatten müretteb bir nazarla onu ihata ettikçe; gözleri bir katre muhabbet giryesi gibi –fakat kim bilir nasıl- bir kadın olmaya müheyya duran bu zayıf kızın üzerine düştükçe kalbinden ‘Bari mesut olsa!’

diyordu. Onun saadetinden emin olabilse, değil ufak tefek istirahat esbabını, demin sekteye uğrayacağından korktuğu hayat sükûnunu belki bütün istikbal emellerini feda ederdi” (Uşaklıgil, 2018: 150).

Ahmet Cemil endişeleri konusunda haklı çıkar. İkbâl ile Vehbî Efendi evlenince ailenin huzuru bozulur. Kötü alışkanlıkları olan Vehbî Efendi, İkbâl’e de kötü davranır. Ağabeyi ve annesi üzülmessin diye kocasının eziyetlerine katlanan İkbâl, en sonunda dayak yiyerek çocuğunu düşürür ve kendisi de hayatını kaybeder. Kardeşinin ölümü Ahmet Cemil için büyük bir yıkım olur. Onun yaşadığı acı ve çaresizlik şu şekilde aktarılmaktadır:

“O vakit dizleri titreyerek merdiven başına çöktü. Tabut yabancı ellerle kalkarak bu evi, şu ana ile kardeşi hafif bir meyille selamlıyor, gidiyordu. O zaman Ahmet Cemil’i, Ali Şekip’le Ahmet Şevki Efendi kollarından tutmuşlar, kaldırmışlar, artık nefesine bir temellük kuvveti duymayan bu vücudu o tabutun arkasından sürüklemişlerdi” (Uşaklıgil, 2018: 270).

Aşk-ı Memnu’da annelerini kaybeden Nihal ve Bülent arasındaki bağ da kardeş sevgisinin bir örneği olarak düşünülebilir. Nihal, annesinin hamileliğini öğrenince kardeşi olacağı için sevinir ancak Bülent doğduktan sonra annesinin onunla ilgilenmesini istemez. Yalnız kendisinden izin alınarak anne ile bebek görüştürülür. Doğumdan kısa bir süre sonra anne hayatını kaybeder. Nihal, Bülent’e yalnız ablalık değil annelik de yapar. Kardeşinin her şeyiyle kendisi ilgilenmek ister:

“Nihal’in kıskançlığında, ta küçüklüğünden beri, hemen bütün çocukların kıskançlığına karışan hıyanet fikri yoktu; çocuğun ne gizlice parmağını ısırır ne yavaşça kolunu çimdiklerdi. Onun kıskançlığında başka bir şey vardı: Herkesi Bülent’ten değil Bülent’i herkesten esirgiyor, başkalarıyla onun arasına kendi kalbini koyarak ona herkesten ziyade yakın olmak istiyor zannolunurdu” (Uşaklıgil, 2018: 78).

Bülent büyüyüp yatılı okula başladığı zaman, Nihal kendisini evde yalnız hisseder ve kardeşini çok özler. Birbirlerinden ayrı kalmaya alışkın olmayan abla-kardeş ilk başlarda zorlanırlar. Bülent hafta sonları eve gelir, Nihal kardeşinin kendisinden uzakta yaşadığı her şeyi tüm ayrıntılarıyla öğrenmek ister:

“Nihal istiyordu ki Bülent mektep hayatını en küçük şeylerine kadar anlatsın. Suallerin arkası alınmıyordu: Mektep nasıldı, neler yiyorlardı, gece nasıl uyuyorlardı, muallimlerinin isimleri, şekilleri neydi?.. Hemen dostlar bulmuş muydu? Komşuları kimlerdi?.. Bu isimleri hep zapt etmek, Bülent’in mektep hayatına uzaktan iştirak edebilmek için en küçük teferruata kadar tekrar tekrar izahat almak istiyordu” (Uşaklıgil, 2018: 182).

Bihter’in eve gelmesiyle Nihal daha asabi tavırlar sergilemeye başlar. Bülent’in anneleri yerine gelen bu kadınla yakınlık kurmasını istemez. Bir gün Bihter, Nihal ile Bülent’in odalarını ayırır. Nihal bu duruma çok sinirlenir, bu durumun kardeşi ile kendisini uzaklaştıracığından endişe eder:

“Nihal dondu. Nasıl, nihayet Bülent’i büsbütün ondan alıyorlardı, haftada bir gece bile onu ablasına bırakmak istemiyorlardı ve bu, bu haksızlık Bülent’le ittifak edilerek yapılıyordu da, ona haber bile vermeye lüzum görülüyordu, bilhassa onun evde bulunmadığından istifade edilerek” (Uşaklıgil, 2018: 253).

Halit Ziya Uşaklıgil, romanlarında sevgi konusunu farklı boyutlarıyla geniş bir biçimde ele almıştır. Karşı cinse duyulan sevgi, anne-baba sevgisi ve evlat sevgisi geniş biçimde işlenirken kardeş sevgisi sadece iki romanla sınırlı kalmıştır. Bunun yanında *Kırık Hayatlar*’da iki kız kardeş olmasına rağmen onların arasındaki ilişkiye değinilmemiştir.

4.2. Şefkat-Merhamet

Merhamet, *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)’te “Bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma”, şefkat ise “Acıyarak ve koruyarak sevme, sevecenlik” şeklinde açıklanmıştır. Merhamet ve şefkat duygularının iç içe geçtiği ve birbirini bütünlediği düşünülerek her ikisi de aynı başlık altında incelenmiştir.

“Tüm canlı varlıkların hürriyet ve güven içinde gelişip serpilmesine yardımcı olmak, varlıklarının devamı için güç ve destek vermek, merhametin temelini oluşturur. Bizim sahip olduğumuz imkânlar, hak ve hürriyetlere başkalarının sahip olmayışı içimizde onlara karşı bir acıma duygusu uyandırdığında, bunun adı merhamettir” (Hökelekli, 2011: 69-70).

Sefile romanında Mazlume ve annesinin zor günler geçirdiği sırada onları yalnız bırakmayan komşularının tutumu şefkat ve merhamet duygusunun örneklerindendir. Mazlume henüz küçüktür ve annesi hastalanıp yatağa düşünce onlara bakacak kimseleri kalmaz. Yoksul

bir hayat süren anne-kızın imdadına komşuları yetişir. Yaşlı kadının hasta yatağındaki Besime Hanım’a gösterdiği merhamet şu şekilde aktarılmıştır:

“Mazlume validesinin bağıteten duçar olduğu hâli görünce şaşırdı, ürküttü. ‘Anne!.. Anne!.. Ne oldun?’ sualini titrek bir sesle irad edip de cevap alamayınca feryat ederek hane sahibini çağırdı. İhtiyar hatun, kızcağızın acı acı avazını işitir işitmez telâşla indi. Rahime Hanım merhametin ifrat derecesine malik bir kadıncağız olduğu için kızı gibi sevdiği Besime Hanım’ın hâlini görür görmez fena hâlde bir telâşa düştü” (Uşaklıgil,2020: 22).

Komşu kadın ve Mazlume gece boyunca Besime Hanım’ın başında beklerler. Mazlume’nin yaşı henüz küçüktür ancak içgüdüsel olarak annesine karşı şefkat duygusu gelişmiştir. Komşu kadının aileye yaklaşımı ise karşılık gözetmeksizin onları sevdiğinden salt bir merhamet duygusuna bağlıdır:

“Mazlume gibi validesini âşıkane seven bir kızcağızla merhamet ve şefkati derece-i kemalde olan bir ihtiyar hatundan başka ne beklenir... Her ikisi de hücum eden uykuya galebe edebildikçe kalkarlar, kandilin ziyâ-yı hazîni altında hayalâmiz bir surette görünen hastayı muayene ederler, bî-hud bir hâlde uyuduğundan itminan hâsıl ettikçe yine yatarlardı” (Uşaklıgil, 2020: 23-24).

Besime Hanım hastalığı atlatamaz ve hayatını kaybeder. Mazlume, üzüntüden hastalanır. Komşuları Rahime Hanım, küçük kızı yalnız bırakmaz ve ona hamilik eder. Mazlume birkaç yıl bu kadınla beraber yaşar. Zayıf bünyesi, ani duygu değişimleri ve ara ara hastalanmalarıyla Mazlume’de annesinin hastalığının belirtileri olduğu sezdirilir. Bu durumu da natüralist romanın ilkelerinden olan soyaçekim ilkesiyle açıklamak mümkündür. Anne-kız arasındaki benzerlikler Rahime Hanım’ın gözlemleriyle okuyucuya aktarılır.

Mazlume, on iki on üç yaşlarına geldiğinde Rahime Hanım hayatını kaybeder. Annesinden sonra kendisinden sevgisini ve şefkatini esirgemeyen bu kadının ölümüyle Mazlume tamamen yalnız kalır: *“Lakin kader, Rahime Hanım gibi biçare kıza validesizliğini, pedersizliğini unutturacak derecelerde ibzal-i şefkat eden bir hamiyi de çok gördü. İhtiyar hatun birdenbire âlem-i hayattan çıktı” (Uşaklıgil, 2020: 28).*

Mazlume, kendisine refakat edecek kimsesi kalmayınca sokaklara düşer. Mihriban Hanım kızı sokakta görür ve evine alır. Bu durum başta masum ve iyi niyetli bir davranış gibi gözükse de Mihriban Hanım’ın Mazlume için kötü planları vardır. Genç kız bu durumu sezer

ancak başka çaresi yoktur. Mihriban Hanım, kızı İkbâl ile kötü yollardan para kazanan biridir. Kendisi yaşlandığı için kızını çalıştırır ve Mazlûme'yi de bu niyetle eve almıştır.

İki genç kız zamanla arkadaş olurlar. İkbâl, yaşadığı hayattan ne kadar utanç duyduğunu anlatır. İhsan'a âşık olmasına rağmen yaşadığı hayattan dolayı onunla evlenememiştir. Öncesinde anne-kıza karşı mesafeli olan Mazlûme, İkbâl'i dinledikten sonra onu daha iyi anlar ve bu kıza karşı merhamet duymaya başlar:

“İkbâl sükût etti. Şu sözleri o kadar heyecanla söylemişti ki nefes alamamaya başladı. Şedid bir halecan-ı kalb sinesini parçalıyordu. Mazlûme söylediği söze nedamet etti. İkbâl'in hâli o derece fecî bir levha teşkil ediyordu ki genç kızın merhameti galeyana geldi” (Uşaklıgil, 2020: 56).

İhsan, zamanla Mazlûme'ye âşık olur. Zaten hasta olan İkbâl, bu yakınlığı sezince durumu kötüye gider. İkbâl hayatını kaybettikten sonra Mazlûme ve İhsan birlikte yaşamaya başlarlar. Bir süre sonra kavgaları artar ve İhsan'ın Mazlûme'ye şiddet uygulaması kırılma noktası olur. Mazlûme, Mihriban Hanım'la birlikte evi terk eder. Çocuğunu düşürdükten sonra ağır bir hastalık süreci geçirir. O zamana kadar soğuk ve sert bir karakter olarak görünen Mihriban Hanım ilk kez Mazlûme'nin haline üzülür:

“Mihriban, birinci defa olarak bu kız için kalbinde merhamet hissediyordu. Bir hareket-i tabîye ile eğildi, Mazlûme'nin kolundan tutarak bu mecalsiz vücudu kaldırdı, hiçbir kelime telaffuz etmeksizin sürükleyerek ilerledi” (Uşaklıgil, 2020: 202).

Bu satırlar o zamana kadar ne Mazlûme'ye ne de kızına karşı merhamet hissetmeyen Mihriban Hanım'ın Mazlûme'nin bu durumu karşısında merhamet duyduğunu göstermektedir. Bu da Mazlûme'nin halinin ne kadar kötü olduğunu yani Mihriban Hanım gibi merhamet duygusunu yitirmiş bir kadını bile üzdüğünü göstermektedir.

Bir Ölünün Defteri romanında Osman Vecdi, halasının kızı Nigâr'a olan aşkına karşılık alamaz. Onun, en yakın arkadaşı Hüsâmettin'i sevdiğini öğrenince aradan çekilmeye karar verir. Nigâr ile açık açık konuşur ve ona ağabeylik yapar. Aralarındaki akrabalık bağından dolayı Osman Vecdi'nin Nigâr'a olan hislerinde aşkın yanında şefkat duygusu da ağır basmaktadır: *“Şu dakikada Nigâr için bir merhamet hissediyordum. Artık bende bir nişanlı değil, bir kardeş bulacağımı ima eder bir suretle ellerini sıktım”* (Uşaklıgil, 2017: 88).

Ferdi ve Şürekâsı'nda İsmail Tayfur ve Hasan Tahsin Efendi aralarındaki yaş farkına rağmen dost olmuşlardır. İsmail Tayfur'un babası hayattayken onunla aynı işyerinde çalışan Hasan Tahsin Efendi, arkadaşı öldükten sonra aileyi yalnız bırakmaz. İsmail Tayfur'a merhametli bir baba gibi yaklaşır ve onun işe girmesine yardım eder:

“Hasan Tahsin Efendi, otuz senelik arkadaşının yetimini gördüğü vakit, kalbinin en saf, en ulvi bir noktasından kopan azim bir merhametle onun elinden tutmuş; ziyaret maksadını sökercesine almış, onu Ferdi Efendi'nin yanına götürmüş, ‘Abdulgafur’un oğlu! Babasının müstahak olduğu mükâfatı oğlunu buraya kabul etmekle icra etmiş olacaksınız.’ demişti” (Uşaklıgil, 2018: 32).

Romanda diğer bir merhamet örneği İsmail Tayfur'un babası Abdulgafur Efendi'nin, Saniha'yı sokakta görüp yanına aldığı bölümdür. Bu kısım geriye dönüş tekniği ile Saniha'nın küçüklüğü anlatılırken verilir. Saniha, annesi öldükten sonra evde yalnız kalmaktan korkarak kendisini sokağa atar. Gidecek yeri olmayan kızı, Abdulgafur Efendi sokakta görür ve perişan haline üzülür. Adının anlamına uygun olarak kıza şefkat duygusuyla yaklaşır ve onu evine götürür. Bu eve götürme hadisesinde akla Mihriban Hanım'ın Mazlume'yi evine götürmesi gelir. Ancak ikisinin amaçları farklıdır.

“O vakit Abdulgafur Efendi, çocuğun soğuktan titreyen elini tuttu, ‘Haydi!’ dedi. Sokakta bir sefilin eline yapışıp da ‘Haydi!’ demek o kadar nadir bir şeydir ki etrafı alan halk, mebhut, mütehayyir kaldı; Saniha, tam bir teslimiyetle yürümeye başladı, herkes, ihtiyarla çocuğa yol verdiler” (Uşaklıgil, 2018: 76).

Mai ve Siyah romanında Ahmet Cemil ve Ahmet Şevki Efendi, matbaaya gelip kendilerinden yardım isteyen Raci'nin karısına merhamet duygusuyla yaklaşırlar. Raci, eşi ve çocuğuyla ilgilenmez ve başka kadınlarla görüşür. Eşi, oğlu Nedim'le hayat mücadelesi verir. Ahmet Cemil, elinden geldiğince kadına ve çocuğa yardımcı olur. Onların halini görünce yaşadığı üzüntü şu şekilde aktarılır:

“– Nereden anlayacağım? Zavallı kadın yine öksüzler gibi boynu bükük çocuğuyla gelmiş, matbaanın aşağı katında ağlayıp duruyor. Görsen, ne de güzel kadıncağz! Taze, mahzun edalı bir bıçare. Bedbahtlığı her hâlinden belli. Karısını evde kimsesiz, yapayalnız, ihtimal ekmezsiz bırakıp da kim bilir hangi kahpenin yanında vakit geçirmekte mana var mı?.. İkide birde

‘Babam nerede?’ diye gelen bu çocukla, matbaa halkının kaba kaba manalı gülüşleri arasında ağlayan o kadıncağızı gördükçe içim içime sığmıyor’’ (Uşaklıgil, 2018: 88).

Ahmet Cemil ve Ahmet Şevki Efendi bir gün Beyoğlu’nda bir kahveye oturmaya giderler. Orada Raci’ye tesadüf edip karısı ve çocuğu hakkında konuşabilmek için bir eğlence mekânına girerler. Ahmet Cemil, alışık olmadığı bu mekânda çevreyi gözlemlerken burada çalışan kadınlara merhamet duyar. Onların memleketlerinden çalışmak zorunda kaldıkları için geldiklerini, orada kendilerini bekleyen bir aileleri olduğunu düşünür:

“– Kim bilir; şu bedbaht kızcağızlar bu kemanlardan, davullardan şu perişan nağmeleri kopardıkça neler düşünürler! Hepsinin ta uzaklarda, Almanya’nın, Avusturya’nın, Bohemya’nın kaybolmuş bir köyünde bir aile ocağı vardır’’ (Uşaklıgil, 2018: 131).

Raci, Ahmet Cemil’e eseri hakkında kötü eleştirilerde bulunmaktan, matbaada onu kızdıracak davranışlar sergilemekten kaçınmaz. Buna rağmen Ahmet Cemil, bu adama karşı düşmanlık beslemez. Ona ve oğlu Nedim’e karşı acıma ve merhamet duygusu vardır:

“Gariptir ki bu kadar adavet hissine mağlubiyetine mukabil Raci’ye en ziyade acıyan yine Ahmet Cemil’dir. Bir seneden beri matbaaya devam eden, bazen muharrirlerin arasında ‘rehber-i sıbyan’ defterlerini doldurmakla, bazen mürettiplerin yanında harf dağıtmakla vakit geçiren Nedim’e en ziyade rıfk ile muamele gösteren, vakit buldukça bir sahife okutturarak bu biçare çocuğun bir şey öğrenmesine çalışan yine oydu’’ (Uşaklıgil, 2018: 142).

Ahmet Cemil, bir gün matbaaya geldiğinde Raci’yi orada sızmış halde bulur ve Ahmet Şevki Efendi’den neler olduğunu sorar. Raci, eşini aldattığı kadınla arası bozulduğu için sarhoş olup bu hale gelmiştir. Küçük Nedim, babasının başında perişan halde beklemektedir. Ahmet Şevki Efendi olanları anlatır, küçük çocuğun babasını bu halde görmesine üzülür (Uşaklıgil, 2018: 184).

Aşk-ı Memnu romanında merhamet-şefkat duygusu çoğunlukla evin mürebbiyesinin çocuklara duyduğu hislerde görülmektedir. Adnan Bey, eşinin hastalanıp yatağa düştüğü dönemde kızı Nihal ve doğacak olan oğlu Bülent’i düşünerek eve mürebbiye alır. Mlle de Courton, eve geldiği zaman önce Türk geleneklerini öğrenir, Nihal’le ve evin diğer üyeleriyle

tanıştır. En son hasta olan anne ile tanışma fırsatı bulur. Onu gördüğü anda hissettiği merhamet duygusu şu şekilde aktarılmaktadır:

“Nihal’in annesi hasta ve Bülent’e gebeydi. Mlle de Courton evin içinde en son onu tanıdı, iki gün sonra onu, Adnan Bey refakat ederek, hastanın odasına götürmüştü. Tabipler, hastanın yürümesine, gezmesine mümanaat ediyorlardı; genç kadın odasında geniş bir koltuk içinde penceresine mahkûmdu. Hastayı, beyaz elbisesinin, sarı saçlarının arasında daha solgun görünen ince, zayıf çehresiyle görür görmez ihtiyar kızın kalbinde derhal bir merhamet uyanmıştı” (Uşaklıgil, 2018: 73).

Adnan Bey, eşinin ölümünün ardından Bihter’le evlenince evin tüm düzeni değişir. Bu durum Mlle de Courton’u da etkiler. İhtiyar mürebbiye bir türlü Bihter ile anlaşılamaz, içten içe onun kendisini istemediğini sezer. Evden ayrılmayı düşünür ancak annesiz büyüyen çocukların kendisine ihtiyacı vardır. Özellikle Nihal’i düşündüğü zaman kalbinde bir şefkat duygusu uyanır. Mlle de Courton, bu çocukları kendisinin hiç sahip olamadığı evlatları gibi görmektedir:

“Bu çocuğa, ihtiyar kız kalmış olmak hüsrânının tek neşvesi, akim ömrünün münferit bir şükufesi nazarıyla bakmamış olsaydı, o biçare ruhunun ana olamamak ebedi cerihasına Nihal’in muhabbetinden tesliyet katreleri serpilmiyor olsaydı, ta bu izdivacın tasavvuru başlangıcında hepsini orada kendi hallerine bırakacak, buradan kaçacaktı. Fakat o zaman, yarabbi! Nihal, kimsesiz, bu fırtınanın içinde elleri bir tahta parçası bile bulamayarak ne yapardı? Nereye asılır, bir sine şefkatine dökülmek isteyen yaşlarını nereye serperdi” (Uşaklıgil, 2018: 156-157).

Bihter, Mlle de Courton’un Behlül ile kendisi arasındaki yasak aşkı bildiğinden şüphelenmektedir. Şüphelerinde haksız değildir, ihtiyar mürebbiye durumu sezmiştir ancak kimseye bir şey söylemez. Adnan Bey, Bihter’in etkisinde kalarak Mlle de Courton’a Nihal’in artık bir mürebbiyeye ihtiyacı kalmadığını söyler. Durumu anlayan Mlle de Courton, evden ayrılmak için müsaade ister. Nihal’den ayrılacağı için çok üzülür çünkü bu kızla aralarında sevgi ve şefkate dayalı bir bağ kurulmuştur (Uşaklıgil, 2018: 306-307).

Romanda diğer bir merhamet örneği Nihal ile evin hizmetçisi Beşir arasında görülmektedir. Beşir, Nihal’e içten içe âşıktır ancak aralarında bir yakınlık kurulmasının imkânsız olduğunu düşündüğünden duygularını belli etmez. Nihal ise ona karşı yalnız dostça

bir merhamet duygusu beslemektedir. Beşir, Bihter ile Behlül'ün arasındaki yakınlığı öğrendikten bir müddet sonra hastalanır. Sağlığına dikkat etmez ve durumu gittikçe ağırlaşır. Beşir'in bu durumu *Bir Ölünün Defteri* romanındaki Osman Vecdi'yi hatırlatmaktadır. Evin içinde onunla en çok ilgilenen kişi Nihal'dir. Babasına Beşir'in durumunun ciddiyetini anlatırken ona hissettiği saf merhamet duygusu anlaşılmaktadır:

“Beşir hasta... Evin içinde bunu benden başka gören yok. Ben onun hastalığından bahsederken kendisiyle beraber herkes gülüyor. Fakat bana inanınız; Beşir hasta! Bunu nasıl tarif edeyim? Onun şimdi öyle bir gevşek yürüyüşü, nazarında öyle sönmüş bir şey, renginde öyle cilasını solduran bir donukluk, gülüşünde bile bir şey yırtılıyormuşçasına öyle acı bir mana var ki bunları fark ettikçe Beşir'ime ağlamak istiyorum” (Uşaklıgil, 2018: 343).

Nesl-i Ahîr romanında Süleyman Nüzhet ve Azra, gezintiye çıktıkları bir gün vapura binerler. Orada oturan kadınlar Azra'yı beğenirler ve talip olmak istediklerini söylerler. Azra henüz evlilik düşünmediğini söyleyince kadınlar annesiyle konuşmak isterler. Azra, annesinin öldüğünü söyledikten sonra kadınların üzüldüğü ve kendisine şefkatle yaklaştıkları görülür: *“Birden bu cevap etrafında güya bir hâle-i muhabbet ü merhamet tersim etti. Ufak bir sükût oldu, hep açılan nazarlara birbirine baktılar”* (Uşaklıgil, 2009: 175-176).

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında şefkat-merhamet duygusunun genelde aile dışındaki kişilere karşı hissedildiği görülmektedir. Temelinde acıma duygusu vardır ve bu durum karakterlerin yardım etme, koruma içgüdüleriyle hareket etmesine sebep olmaktadır. Örneğin *Sefile*'de komşu kadın anne-kızın perişan haline acıyarak onlara merhamet hisseder. *Ferdi ve Şürekâsı* romanında Abdulgafur Efendi, Saniha'yı sokakta görerek acır ve merhamet ederek hiç tanımadığı birini evine alır. Aynı romanda Hasan Tahsin Efendi, aile ile akrabalık bağı bulunmamasına rağmen Abdulgafur Efendi öldükten sonra İsmail Tayfur'u hiç yalnız bırakmaz. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil, işyerinden arkadaşı Raci'nin eşine ve çocuğuna şefkatle yaklaşarak yardım etmeye çalışır. *Aşk-ı Memnu* romanında aileye dışardan gelen bir karakter olan Mlle de Courton, çocuklara her zaman merhametle yaklaşarak annelerinin yokluğunu hissettirmemek için çabalar. Nihal ise Beşir hastalandığında ona merhametle yaklaşır.

Bahsi geçen romanlardan farklı olarak *Bir Ölünün Defteri*'nde akrabalık ilişkisi olan Osman Vecdi'nin Nigâr'a duyduğu merhamet duygusunun varlığı görülmektedir. Romanlardaki merhamet-şefkat duygusu genel olarak incelendiğinde kişiyi harekete geçiren bir kuvvet olduğu ve çoğu zaman güçsüz olana karşı bir yardım etme durumuyla sonuçlandığı

tespit edilmiştir. Bu durumda merhamet-şefkat ile yardımlaşma değerlerinin birbirini bütünlediğini söylemek mümkündür.

4.3. Fedakârlık

Fedakârlık *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)'te "Özveri" sözcüğüyle karşılanmaktadır. Özveri ise "Bir amaç uğruna veya gerçekleştirilmesi istenen herhangi bir şey için kendi çıkarlarından vazgeçme" olarak açıklanmaktadır.

Sefile romanında fedakarlık duygusu en ön planda olan karakter İkbâl'dir. İkbâl, annesi yüzünden istemediği bir hayatı sürdürmek durumunda kalmıştır. Zamanla İhsan ile birbirlerine âşık olurlar ve İhsan, İkbâl'i alıp gitmek ister. Ancak anne-kızın kötü ünü çevrede yayılmıştır ve İhsan'ın annesi bu ilişkiye onay verecek bir kadın değildir. İkbâl çok istese de İhsan'ın teklifini kabul edemez çünkü aralarındaki ilişkinin duyulması anne-oğulun arasını bozacaktır ve İhsan'ın toplumdan dışlanmasına sebep olacaktır:

“– Sizi ne derecelerde sevdiğimi şu teklifinizi reddedişim ispat eder. Siz hayatın öyle hengâmında bulunuyorsunuz ki her türlü çılgınlığı icra edebilirsiniz. Lakin sizin birtakım mukaddes vazifeleriniz var ki sizi aşkınıza tamamen mağlubiyetten men eder. Beni seviyorsunuz yahut öyle zannediyorsunuz; fakat unutmayınız; sizin muhabbetinize muhtaç bir kalp var ki eğer sizden kâmilten metrukiyetini anlayacak olursa parça parça olur. Beni almak, beraber uzak bir mahalle gitmek istiyorsunuz. Validenizi ne yapacaksınız? Onu hüsrân içinde mi bırakacaksınız. Zaten şimdiki hareketiniz biçareyi gıryan ediyor. Biraz daha ilerlerseniz sebep-i mevdi olursunuz. Bir muaşakadan alınan lezzet mahvolur, lakin bir validenin bad-i felâketi olmaktan mütevellid azab-ı vicdanî ebediyen müteazzi eder” (Uşaklıgil, 2020: 94-95).

Nemide romanında fedakârlık duygusu Şevket Bey ve kızı Nemide'de de öne çıkmaktadır. Şevket Bey, Naime Hanım ile evlendikten kısa bir süre sonra eşinin hastalığı baş gösterir. Doktor Osman Bey, bu durumda hamile kalmasının sakıncalı olduğunu söyler ancak Naime Hanım daha öncesinde hamiledir. Şevket Bey, bir çocuğu olmasını çok istese de eşinin hayatta kalması için bu arzusundan vazgeçer ve ona çocuğu aldirmayı teklif eder. Onun eşine olan sevgisinin ağır basması ve evladından vazgeçmesi fedakârlık olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan Nemide, çocukluğundan beri Nail'i sevmektedir. Avrupa'da eğitimini tamamladıktan sonra dönen Nail, Nemide ile nişanlanır. Ancak Nahit ve Nail bir süre sonra

birbirlerine aşklarını itiraf ederler ve Nemide bunu öğrenir. Birbirini seven iki insan arasında kalmak istemeyen Nemide fedakârlık yaparak kendi aşkını kalbine gömer ve aradan çekilir: “– *Nahit sana zevce olmaya tamamıyla layık bir kızdır. Hem bu onun sarıh hakkıdır, bundan sonra sen Nahit’le izdivaç etmemeye muktedir değilsin. O henüz nişanlın değilse de şimdiden zevcen demektir*” (Uşaklıgil, 2018: 183).

Bir Ölünün Defteri’nde de *Nemide* romanındaki gibi bir fedakârlık örneği vardır. Osman Vecdi, halasının kızı Nigar’a âşık olur ancak o kendisini sevmemektedir. En yakın arkadaşı Hüsametdin ile Nigâr’ın birbirini sevdiğini öğrenince tıpkı *Nemide*’nin yaptığı gibi aradan çekilir.

Ferdi ve Şürekâsı romanında fedakârlığın yine aşk duygusundan beslenerek ortaya çıktığı görülmektedir. Saniha ve İsmail Tayfur birbirlerine âşıktırlar ancak araya Hacer’in girmesiyle olayların seyri değişir. Saniha kayıtsız görünmeye çalışarak İsmail Tayfur’un Hacer ile evliliğine rıza gösterir:

“– *Şimdiye kadar İsmail Tayfur Bey’e zevce olmak gibi bir fikir taşıdığımı tahattur etmiyorum. Yalnız, beni o sifata namzet gibi görüyordunuz, ben de kendimi öyle görmeye çalışıyordum. Şimdi bu fikri tebdil etmek icab ediyor, değil mi? -Saniha sesine bir kayıtsızlık verdi- Öyle olsun!..*

(...)

– *Hatta size bir şey söyleyeyim mi?.. Bu izdivacın vücut bulmasına benden ziyade kimse çalışmayacak*” (Uşaklıgil, 2018:120).

İsmail Tayfur başta Hacer ile evlenmeye razı olmaz ve bu işe destek verdiği için annesiyle tartışır. Saniha, anne-oğulun arasının bozulmaması için fedakârlık yaparak bunu kendi isteğiymiş gibi yansıtır. Çünkü İsmail Tayfur’un ancak bu şekilde ikna olacağını bilincindedir:

“– *Annenizi rahat bırakınız, dedi. İsmail Tayfur’un titrek ellerini tuttu, böyle, bir çocuk götürüyormuş gibi sürükleyerek odasına kadar çıkardı, genç adamın ellerini bırakmayarak, gözlerini gözlerinden ayırmayarak:*

– *Evet, sizi mesut etmek istiyoruz, dedi*” (Uşaklıgil, 2018:144).

Mai ve Siyah romanının kahramanları Ahmet Cemil’de ve ailenin diğer üyelerinde fedakârlık duygusunun izlerini görmek mümkündür. Babası hayattayken yıllarca çalışıp

ailesini kimseye muhtaç etmemek için uğraşmıştır. Bu süreçte yaşadığı zorluklar romanda geriye dönüş tekniği ile aktarılır. Ahmet Cemil de babasını kaybettikten sonra tıpkı onun gibi aileyi geçindirmek adına kendi ihtiyaçlarını ikinci plana koyarak çalışmaya başlar. Birçok isteginden fedakârlık yaparak vazgeçer. Baba-oğul arasında fedakârlık ve çalışkanlık yönlerinden soyaçekim ilkesinin işlediğini söylemek mümkündür:

“Seneyi iki kravatla geçirmek, bir iskarpini altı ay sürüklemek zaten öyle bir sefaletti ki onu âdeta mütezziz ederdi. Artık şu mahrumiyet hayatının acı lezzetinden bir hoş teessür bile duyar olmuştu. Matbaada kaldığı akşamlar idarenin penceresi kenarına ilişip de caddenin hüznü veren tenhâlığından mest olarak biraz peynirle francalasını yedikçe kendisinde bir zavallılık bulur, bunda mağmum bir şiir bularak âdeta şiir telezzüz ederdi” (Uşaklıgil, 2018: 155).

İkbal, evlendikten sonra kocası Vehbi Efendi yüzünden mutsuz bir hayat sürmeye başlar. Çektiği sıkıntıları annesi ve ağabeyiyle paylaşmaz. Ahmet Cemil, kardeşinin dertlerini anlatması için adım atsa da soruları cevapsız kalır. İkbal’in annesi ve ağabeyi üzülmeyi diye susmasını fedakârlık örneği olarak değerlendirmek mümkündür.

İkbal, çocuğunu düşürüp hastalıktan yatağa düştüğü sırada Ahmet Cemil’in annesi doktor masraflarını karşılamak ve kızını kurtarmak için birtakım ziynetlerini satar. Bu durum Ahmet Cemil’in ağzından okura aktarılır:

“– Bunlar annemin küpeleriyle yüzüğü! Bir vakitler babam evi tamir için borçlandığı zaman bunları bir türlü terhin etmek istememişti. İşte bugün kızını ölümden kurtarmak için oraya gidiyor, ah! Bilsen Şekip! Kardeşimi ben öldürüyorum, zannediyorum” (Uşaklıgil, 2018: 264).

Aşk-ı Memnu’da fedakârlığın temelini aile bağlarından gelen sevgiye dayandırmak mümkündür. Adnan Bey, eşi hastalandıktan sonra yıllarca onu kurtarmak için uğraşır ancak başarılı olamaz. Eşi öldükten sonra iki çocuğuyla yalnız kalan Adnan Bey, bir müddet tekrar evlenmeyi düşünmez ve yalnız çocuklarıyla ilgilenir:

“İşte dört seneden beri hayatını çocuklarına hasretmiş, evin içinde bir annenin kaybolduğundan onların mini mini ruhunu mümkün mertebe gafıl tutabilmek için çocuklarına valide olmuştu; fakat şimdi artık bu fedakârlıkta devamı makul bir sebep görmüyordu” (Uşaklıgil, 2018: 52-53).

Nihal, annesiz büyümüş olmanın getirdiği hassasiyetle ailenin diğer bireylerine fazlasıyla düşkündür. Bihter, babasıyla evlendikten sonra davranışları giderek hırçınlaşır. Bir süre sonra bunun bir faydası olmadığını idrak eden Nihal, etrafındakileri üzmemek için fedakârlık yaparak rahatsızlık duyduğu olaylar karşısında sessiz kalmayı tercih eder:

“Bundan sonra artık hiç sesini çıkarmayarak, bütün o çılgınlıklara sevk eden isyan hissiyatını ezmek için zayıf kalbinde kuvvet bulmaya çalışarak makhuriyetinin sükûtu içinde kapanacak, babasını meysus etmemek için susacak, hep dudaklarını kısıarak susacaktı” (Uşaklıgil, 2018: 267).

Kırık Hayatlar romanında aile bireylerinin birbirleri için yaptığı fedakârlık ön plandadır. Bunun yanında diğer romanlardan farklı olarak mesleğin getirilerinden dolayı yapılan fedakârlık örneği dikkat çekmektedir. Ömer Behiç, mesleğinde başarılı ve çevresinden saygı gören bir doktordur. İşini özveriyle yapan Ömer Behiç’in, mesai saatleri dışında ihtiyaç duyulduğunda ailesiyle geçirdiği zamandan feragat ederek hastalarına gidişi şu şekilde aktarılmaktadır:

“O zaman bitmiş zannolunan bir günün mihnetlerini tekrar yaşamak için hususi hayatının saatlerini feda ederek, o gün sabahtan akşama kadar görülen türlü hastalıklardan, ciğerler parçalana parçalana dinlenilen elim şikâyetlerden, sonra bir müddet avutup zihni başka bir saadet ve istirahat ufkuna sevk eden kitapları, kıymetli zevceyi, çocukları, bütün bu asude ve bahtiyar aşıyaneyi bırakarak o eli, kapısına gelip medet bekleyen o eli takip etmek, gidip başkalarının matemlerine, musibetlerine karışmak lazım gelirdi” (Uşaklıgil, 2019: 128).

Romanda bir diğer fedakârlık örneği Vedide’nin çocuklarına olan sevgisinden ileri gelmektedir. Ömer Behiç’in kendisini aldattığını hisseden Vedide, bu durum karşısında sessiz kalır ve kızlarıyla ilgilenir. Annelik içgüdüsünün diğer aile sorunlarının önüne geçtiği görülmektedir:

“Mizacıyla, tab’ının vakarıyla, meşrebinin ciddiyetiyle o kadar tevafuk eden bu siyaset tarzı ona yeniden kuvvet bahşeder ve bu noktaya sadık kalmak azmi onu manevi izmihlal içinde taze bir hayat ile dirilterek yine sabur ve mütevekkil, öyle, çocuklarıyla, hele her dakika onun kalbine metanet ihtiyacı arz eden Leyla’sıyla meşgul olmaya kadar kudret buluyordu” (Uşaklıgil, 2019: 313).

Vedide, Leyla'nın hasta olduğu zamanlarda onun başından ayrılmaz ve yalnız kızıyla ilgilenir. Eşinin bu hali Ömer Behiç'in gözünden okura aktarılmaktadır. Fedakârlık duygusunun kişinin önemini artırdığı ve insanî bir erdem olarak kişiyi yücelttiği görülmektedir:

“Şimdi Vedide onun nazarında her şeyden, bütün kadınlardan, insanlıktan daha yüksek bir sıfat iktisap etmişti, işte hemen bir hafta oluyordu ki hayat ile alakası tam bir inkıta içindeydi” (Uşaklıgil, 2019: 367).

Nesl-i Ahîr romanında fedakârlığın yine aile bireyleri arasında olduğu görülmektedir. İrfan'ın babası oğlunun iyi bir meslek sahibi olması ve rahat bir yaşam sürmesi için çabalar. Bunun için kendi yaşadığı zorlukları göz ardı eder. Kendisi askerdir ve yıllarca zorluk çekerek işini yapar. İrfan, onun tek çocuğudur ve hayattaki en büyük arzusu onun sıkıntı çekmeyeceği bir hayat yaşamasıdır (Uşaklıgil, 2009: 29).

İrfan, piyano eğitimi almak için yurt dışına gitmek ister ancak bunun için kaçması gerekmektedir. Babasına durumu anlattığında o, kendini tehlikeye atarak oğlunun isteğini yerine getireceğine söz verir. Sırf oğlunun kaçmasına yardım ettiği için sürgün edilir: *“– İrfan bana bak! demiş idi; ben seni kaçıracağım, behemehal gideceksin, seni gönderememek bence ölümdür ve mademki gidebilmek mutlaka kaçmakla olacak, kaçacaksın”* (Uşaklıgil, 2009: 31).

Süleyman Nüzhet, İstanbul'a dönüp Azra'nın büyümüş olduğunu görünce kızını artık bırakıp gidemeyeceğini anlar. Başına buyruk sürdüğü hayatı terk edip kızı için yaşamaya, onun istekleri doğrultusunda bir düzen kurmaya karar verir: *“Mektepten sonra artık baba kız beraber yaşayacaklardı, o bu hayat-ı serseriyaneden feragat edecekti, kızının refiki ve bilhassa Türkçe hocası olacaktı”* (Uşaklıgil, 2009: 261).

Süleyman Nüzhet ve Server'in arasında bir yakınlık kurulmaya başladığı sırada Azra olanlardan habersizdir. Server ve Azra Büyükkada'da buluşmak için plan yaparlar. Bu durumda Süleyman Nüzhet'in aklına Server'le baş başa görüşme ihtimali gelir ancak kızını düşünerek kendisinden utanır. İlerleyen bölümlerde Süleyman Nüzhet'in Azra için Server'le evlenmekten vazgeçtiği görülmektedir:

“Bu fikre mümaşat etmekle Azra'yı nasıl bir maksadın levs-i temasıyla manen kirletmiş olacağında tereddüt edilemezdi. Birden bu ihtimali zihninden attı. Hiçbir zaman zaafına mağlûp olarak kızına karşı bu günah-ı

hıyanetin cazibesine kapılmamaya kendi kendine ahd ü mîsâk etti” (Uşaklıgil, 2009: 269-270).

Romanda bir başka fedakârlık örneği İrfan ile annesi arasında görülmektedir. Sürgün yerinde hayatını kaybeden babasının ardından İrfan annesini yanına alır ve birlikte yaşamaya başlarlar. Ancak İffet Hanım, kendi varlığının oğlu için ayak bağı olduğuna inanır ve ondan ayrı yaşama planları yapar. Fedakâr anne gerekirse oğlunu tekrar Paris’e göndermeyi, ona hasret yaşamayı göze alır.

Halit Ziya Uşaklıgil’in romanları fedakârlık duygusu açısından genel olarak değerlendirildiğinde; İzmir dönemi romanları olarak adlandırılan ilk dört romanında (*Sefile, Nemide, Bir Ölüünün Defteri, Ferdi ve Şürekâsı*) fedakârlığın temelinde aşk duygusu olduğu tespit edilmiştir. İstanbul dönemi romanlarında (*Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar, Nesl-i Ahîr*) ise fedakârlığın aile bireyleri arasındaki bağlılıktan ileri geldiği dikkat çekmektedir. Bu durumda bazı değerlerin insan yaşamını düzenlemede harekete geçiren güç olduğunu ve birden çok çıkış noktası barındırdığını söylemek mümkündür.

4.4. Dostluk

Dost kelimesi *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)’te “Sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi görüşülen kimse” şeklinde açıklanmaktadır. Dostluk, insanların sevgi, saygı ve güvene dayalı olarak birbirleriyle kurduğu arkadaşlık bağıdır. İnsan, sosyal bir varlık olarak çevresiyle iletişime ve paylaşıma ihtiyaç duymaktadır. Dostluğun temelinde çıkar gözetmeksizin karşı tarafın iyiliğini ve mutluluğunu düşünmek vardır. Kişinin etrafında çok sayıda insan olabilir ancak dost olarak konumlandırabildiği birey sayısı sınırlıdır.

Bir Ölüünün Defteri romanının temelinde Osman Vecdi ve Hüsamet’in dostluğu vardır. Küçük yaşta yatılı okulda tanışan iki çocuğun benzer acıları yaşamaları onları birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Sonrasında yıllar boyu devam edecek olan dostluğun başlangıcı şu şekilde aktarılmaktadır:

“Sekiz sene evvelinden bahseden bu on dört yaşındaki çocuk ile kendisi arasında duygu müşabehetinden mütevellid berkî bir muhabbet hasıl olmuştu.

Diğeri bir sükûttan sonra demişti ki:

– *Senin arkadaşın olayım mı?.. İster misin? O da hemen ‘Evet’ cevabını vermişti*” (Uşaklıgil, 2017: 21).

Osman Vecdi ve Hüsamet’in arasına Nigâr’ın aşkı girdikten sonra iki dost eskisi gibi olamazlar. Osman Vecdi, onların evlenmesine destek olur ancak kendisi duygularını içine gömmek durumunda kalır. Onların aşkına şahit olmak istemeyen Osman Vecdi çareyi kaçmakta bulur. O sırada devam eden bir savaşa gönüllü olarak katılmaya karar verir. İki dostun vedalaşırken yaşadıkları üzüntü, aralarına kim girerse girsin birbirlerine verdikleri değerini değişmediğini ispat eder niteliktedir:

“Lakırdımı henüz ikmal etmiştim ki kollarımın arasına atıldın. Bu vedada bir azamet olduğunu ikimiz de hissediyorduk. Ayrıldığımız vakit benim gözlerim yaşla dolmuştu, eminim ki sen de ağlıyordun” (Uşaklıgil, 2017: 116).

Osman Vecdi, cephede Samih adında bir gençle tanışır, o da kendisi gibi gönüllü olarak savaşa katılmıştır. Aralarında bir arkadaşlık bağı kurulur ve sıkıntılı günleri birlikte atlatırlar. Osman Vecdi, çarpışma sırasında vurulur ve sol kolunun kesilmesi gerekir. Bu süre zarfında Samih, onu hiç yalnız bırakmaz ve hastanede ona refakat eder: *“Saatlerce yatağımın yanına oturur, beynimizde hiçbir kelime teati edilmeksizin orada yalnız huzuruyla bana refakat ederdi. Zavallı çocuk! Benim hâlime benden ziyade mahzundu”* (Uşaklıgil, 2017: 132).

Ferdi ve Şürekâsı romanında İsmail Tayfur ile babasının arkadaşı olan Hasan Tahsin Efendi arasında gelişen bağ zamanla dostluğa dönüşür. Hasan Tahsin Efendi, arkadaşının ölümünden sonra aileye yardım etmek ister. İsmail Tayfur’u yalnız bırakmaz ve onu kendisinin de yıllardır çalıştığı Ferdi ve Şürekâsı Ticarethanesi’nde işe aldırır. Birbirinin dert ortağı olan iki dost, ihtiyarlığın getirdiği tecrübeleri ve gençliğin getirdiği enerjiyi harmanlayarak aralarındaki yaş farkını avantaja dönüştürürler:

“Bu iki arkadaş birbirinin yanında bulunmaktan aldıkları hazzı, hiçbir şeyden duymazlardı; Hasan Tahsin Efendi, farkına varmaksızın gençliğini geçirmiş bir ihtiyar olduğu için İsmail Tayfur’un refakatinden bir şebab rayihası alır, bundan telezzüz ederdi; İsmail Tayfur için Hasan Tahsin Efendi’nin altmış beş senesi kendisinin gençlik baharına zıt olmak üzere telakki edilmezdi, o da ihtiyar bir adam demek değil miydi? Böyle; birbirinin ihtiyarlığını, gençliğini paylaşarak iki arkadaş saatlerce düşünürler, saatlerce söylerlerdi” (Uşaklıgil, 2018: 37).

İsmail Tayfur, Ferdi Efendi'nin kızı Hacer'le evlilik meselesi ortaya çıkınca kendisini kötü hisseder. O, Saniha'ya âşıktır ancak annesi başta olmak üzere çevresindeki herkes, ailenin maddi durumunu da göz önünde bulundurarak Hacer'le evlenmesinin doğru bir karar olduğunu düşünür. İki arada kalan İsmail Tayfur, Hasan Tahsin Efendi ile uzaklaşıp konuşmak ister. Onu bu durumda yalnız bırakmayan Hasan Tahsin Efendi'nin her işini bırakıp İsmail Tayfur'un kendini iyi hissetmesi için çabalaması bir dostluk örneğidir.

Mai ve Siyah'ta, Bir Ölünün Defteri romanında olduğu gibi yatılı okula başlayan Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi arasında dostluk kurulur. İki genç ortak zevklere sahiptir, özellikle edebiyata olan ilgileri birbirlerine daha da yaklaşımlarına vesile olur. Dostluklarının başlangıcı geriye dönüş tekniği ile şu şekilde aktarılmaktadır:

“Hüseyin Nazmi ile asıl muhabbet iplikleri burada bağlanmıştı. İkisi bir sınıftaydılar; ikisi de leylî olmuşlardı, o vakit aile hayatından uzak düşen bu iki genç kalp birbiriyle samimi bir karabet hâsıl etti, emel ve fikirde bir iştirak peyda ettiler” (Uşaklıgil, 2018: 47).

Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi'nin ekonomik durumları farklı olduğundan hayattan beklentileri zamanla değişmek durumunda kalır. Ahmet Cemil, babasını kaybettikten sonra zor bir hayat sürmeye başlar ve iş hayatına atılır. Bu durumda Hüseyin Nazmi ile eskisi kadar sık görüşemez. Ancak buluştukları zaman aynı samimiyetle, çekinmeden birbirlerine dertlerini anlatırlar:

“Oturdular; o vakit başka mukaddimeye lüzum görmeyerek, her türlü takayyüdden azade, lisanını efkârının perişanlığına bırakarak, babasının vefatının haiz olduğu ehemmiyeti, çaresizliğini, muinsizliğini, annesini, kardeşini, bütün emellerinin aksine zuhur eden bu acı hayat hakikatlerini, dün geceki o kısa muhavereyi, bütün ciğerlerini yakan ıztırapları, şu mai köşkün bu bahtiyar odasında Hüseyin Nazmi'nin önüne döktü” (Uşaklıgil, 2018: 62).

Hüseyin Nazmi, Ahmet Cemil'in en büyük hayalinin şiir kitabını çıkarmak olduğunu bilmektedir ve bu konuda arkadaşını destekler. Ahmet Cemil'i yüreklendirir ve kitap bittikten sonra kendi evinde bir davet verir. Çevrelerindeki edebiyat meraklılarını toplarlar ve Ahmet Cemil'in şiirlerini takdim ederler.

Aşk-ı Memnu, romanında Mlle de Courton ile Nihal'in hasta annesi arasında merhametten doğan bir dostluğun varlığı görülmektedir. Hastalığı yüzünden Nihal'le

ilgilenemeyen annenin yardımına Mlle de Courton yetişir. Zamanla birbirlerine olan güvenleri artar, öyle ki hasta anne öleceğinin bilinciyle çocuklarını Mlle de Courton’a emanet eder:

“Her gün öğleye yakın, derslerini bitirdikten sonra, çocuğu alır, hastanın odasına gider, bir dakika bir yerde duramayan Nihal ortalığı karıştırırken, o hastanın karşısında gülümseyerek otururdu. Bu iki kadın yalnız gözlerinin sakit ifadesiyle birbirine kalplerini dökerlerdi. Böyle ne kadar belîğ sükûtlarla birbirinin ruhunu duymuşlar, görüşemeksizin ne demek istediklerini anlayarak dost olmuşlardı” (Uşaklıgil, 2018: 75).

Gerçekten de annenin ölümünden sonra Mlle de Courton, dostunun emaneti olan bu çocuklara adeta bir anne gibi davranarak dostluk anlayışının gereğini yerine getirmiştir.

Mlle de Courton ile Nihal arasında güçlü bir bağ vardır. Annesinin ölümünden sonra Nihal, bu ihtiyar kadını hem dostu hem annesi gibi görür. Evin içinde duygularını rahatça paylaşabildiği tek insan o’dur. Mlle de Courton ise Nihal’e karşı korumacı ve sevgi doludur. Bir gün tüm aile pikniğe gittikleri sırada aralarındaki sırdaşlık ve dostluk bağı şu şekilde aktarılmaktadır:

“Bu sabah başlayan feverandan sonra perişan bir ifadeyle şimdi babasından bahsederken bir saniye zarfında Bihter’e intikal eden bir lisanla ihtiyar kıza kalbinin bütün mahrem dertlerini, bir seneden beri ruhunun yetim matemlerini döktü” (Uşaklıgil, 2018: 148).

Nesl-i Ahîr’de Süleyman Nüzhet yurt dışındaki görevinden istifa edip memlekete döndüğü sırada gemi yolculuğunda İrfan ve Şakir ile tanışır. Yol boyunca uzun uzun konuşurlar. Bu konuşmalar daha sonra sürecek olan dostluklarının başlangıcı olur.

Süleyman Nüzhet ve İrfan İstanbul’a yerleştikten sonra sık sık görüşürler. İrfan babasını sürgün edildiği yerden geri getirmeye uğraşırken Süleyman Nüzhet ona yardım eder. İkisi arasında zamanla baba-oğul bağı kurulur, birbirlerini görmedikleri zaman bunun yokluğunu hissederler:

“Bir haftadır bu artık ihtiyar olmaya karar veren adamla şu henüz genç olmaya kuvvet bulamayan çocuk arasında garip bir hadise-i ruh ile öyle pak ve samimi bir rabıta, hasta bir baba ile alîl bir çocuğu yekdiğerine rabt eden rikkat ve merhametten, ihtiyac-ı himayet ü vikayeden mürekkeb öyle bir incizab hâsıl olmuş idi ki İrfan’da daima dönüp dolaşıp Nüzhet’e gelen,

Nüzhet'te daima gözlerini ağlıyor zannedilen bir nigâh-ı şefkatle İrfan'ın gözlerine götüren hamelat vardı” (Uşaklıgil, 2009: 107).

İrfan, babası öldükten sonra onun intikamını almak için çabalar. Bu süreçte Süleyman Nüzhet'i de tehlikeye atmamak için ona ve çevresine bir şey anlatmaz. Süleyman Nüzhet, onun kendisinden bir şeyler sakladığının farkındadır ancak yine de dostluğunu devam ettirir: *“Aralarına böyle bir sırrın ızlâl-i şüphebahşi girmiş olmakla beraber ikisi de ruhlarını yekdiğerine müncezib eden bir kuvvetin esiri gibiydiler” (Uşaklıgil, 2009: 462).*

4.5. Yardımlaşma

Yardım etmek, *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)'te “Kendi gücünü, imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanmak” şeklinde açıklanmaktadır. Kişinin gönüllü olarak ve karşılık beklemeden yaptığı yardımların değeri ve önemi daha fazladır. Toplum içinde bireylerin sosyal konumları değişkenlik gösterdiğinden dengeyi sağlamak adına önemli bir değer olan yardımlaşma, düzenli yapıldığı takdirde huzurlu bir ortam sağlanmasına vesile olacaktır. İnsanların maddi, manevi geniş bir yelpazede yardıma ihtiyaç duyma ve yardım etme potansiyelleri bulunmaktadır.

Ferdi ve Şürekâsı'nda Abdulgafur Efendi'nin yaptığı davranış çıkar gözetmeksizin yardımlaşmaya örnek oluşturmaktadır. Saniha, küçük yaşta annesini kaybeder ve evde tek başına kalmaya korktuğu için kendini sokağa atar. Nereye gideceğini bilemeyen kıza Abdulgafur Efendi yardım eder. O günden itibaren Saniha'ya evin bir üyesi gibi davranırlar ve kendi kızları gibi yetiştirirler. Saniha'nın eve gelişi geriye dönüş tekniği kullanılarak İsmail Tayfur'un gözünden okura şu şekilde aktarılmaktadır:

“O vakit henüz küçük, pek küçük bir çocuktü. Bir gün, yine böyle bir kış günü babası, akşamüzeri eve geldiği vakit İsmail Tayfur, yanında çamurlara müstağrak, paçavralarla giydirilmiş küçük, pek küçük bir çocuk görmüştü” (Uşaklıgil, 2018: 33).

Saniha'nın da aileye ilerleyen bölümlerde birçok yardımının dokunduğu görülmektedir. Abdulgafur Efendi öldükten sonra zor günler geçiren ailenin yanında olur ve evin işleriyle ilgilenir. İsmail Tayfur'un annesiyle arasının bozulmaması için Hacer ile evlenmesine göz yumar ve romanın sonunda İsmail Tayfur çıldırdığında onun bakımını üstlenir. Bu açıdan bakıldığında yardımlaşmanın karşılıklı yapılan bir eylem olduğunu ve kimin ne zaman yardıma ihtiyaç duyacağının kestirilemeyeceğini söylemek mümkündür.

Mai ve Siyah romanında yardımlaşma değeri diğer romanlara göre daha fazla görülmektedir. Ahmet Cemil, babasını kaybettikten sonra ailesini geçindirmek için iş arar. Birçok farklı işte çalışan Ahmet Cemil'i edebiyata olan ilgisinden dolayı Mir'at-ı Şuun gazetesine yönlendirirler. Orada Ali Şekip'e müracaat eden Ahmet Cemil, bu adamdan cana yakın bir tavır ve yardım etme isteği görür: *“Dört lakırdıyla kendini tanıttı; o zaman Ali Şekip hiçbir kelime söylemeyerek elini uzattı, kendisine bir muavenet eli arayan bu genç eli samimiyetle sıktı”* (Uşaklıgil, 2018: 73).

Ahmet Şevki Efendi ve Ahmet Cemil, Raci'nin karısı ve çocuğunun perişan hallerini öğrenince ellerinden gelen yardımı yapmaya çalışırlar. Raci, gözü dışarda ve sorumsuz bir adam olduğu için çocuğunun eğitimi ve bakımıyla tek başına ilgilenmek durumunda kalan kadın matbaaya gelerek durumu anlatır. Ahmet Şevki Efendi, küçük Nedim'in her gün matbaaya gelmesini ve Ahmet Cemil'in ona ders vermesini teklif eder, böylece hayat mücadelesi veren anne, oğlu için çalışmaya zaman bulabilecektir: *“– Eğer merakınız yalnız çocuktan ibaretse onun elbette bir kolayını buluruz. Mesela buraya gelebilir... Matbaa da bir mektep değil midir? Burada muharrir efendilerin her birinden iki söz öğrense âlim olur gider”* (Uşaklıgil, 2018: 95).

Ahmet Cemil, bir gün matbaaya geldiği sırada Raci'yi sarhoş halde bulur. Raci'nin âşık olduğu kadın onu terk ettiğinden hali gitgide kötüleşmektedir. Sık sık alkol alarak matbaada sızan bu adamın durumuna acıyan Ahmet Cemil ve arkadaşları onu hastaneye götürürler. Raci'nin davranışlarını tasvip etmeseler bile zor durumda olan bir insana bağlı bulundukları değerler doğrultusunda yardım ederler.

Ahmet Cemil, eniştesi Vehbi Bey ile iş ortaklığını bozmak niyetindedir. Çünkü eniştesi evde kardeşine kötü davranmaktadır, ayrıca işyerinde de sorunlar çıkmaya başlamıştır. Ahmet Şevki Efendi, bu iki adamın arasında kavga çıkmasını istemediğinden Ahmet Cemil'e yardım teklifinde bulunur ve orta yolu bulmak ister:

“– Bugün eniştenle konuşmak için beni tevkil eder misin?”

O bu müşkül mübahaseden kaçmaya vesile arıyordu. İdare memurunun teklifini tehalükle kabul etti. Yalnız mübahasenin esasını kararlaştırdılar. Ahmet Cemil neticeyi Ali Şekip'in dükkânında bekleyecekti” (Uşaklıgil, 2018: 257).

Ahmet Cemil ve eniştesi ortaklıkları konusunda sıkıntılar yaşamaya devam ederken Vehbi Efendi, küçük Nedim'i işten çıkarır. Ahmet Şevki Efendi çocuğu yalnız bırakmaz. Maddi ve manevi olarak destek verirken bir yandan da ona uygun başka işler aramaya devam eder:

“O vakit Ahmet Şevki Efendi, Vehbi Bey'in bir gün evvel Nedim'e izin verdiğini anlattı. Çocuğun haftada aldığı beş on kuruşu çok görmüştü. Ahmet Şevki Efendi ona küçük bir sermaye vermiş, daha ziyadesini yapmaya muktedir olamayarak çocuğu hiç olmazsa müvezziliğe sevk etmişti” (Uşaklıgil, 2018: 276).

Kırık Hayatlar romanında Ömer Behiç ve ablası Meveddet Hanım arasında da yardımlaşma örneği görülmektedir. Meveddet Hanım'ın eşi vefat ettikten sonra kardeşinin evinde kalmaya başlar. Bu süreçte kendisi yeni bir eve taşınana kadar masraflara ortak olmayı teklif eder. Ömer Behiç bu teklife şiddetle karşı çıksa da ablası böyle yaptığı takdirde daha rahat edeceğinden bunun kendi haysiyetine daha uygun düşeceğinden ayrıca kardeşinin borçları olduğundan haberdar olduğunu söyleyerek teklifinde ısrarcı olur. (Uşaklıgil, 2019: 232-233).

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında yardımlaşma kavramına hem aile içinde hem de aile dışında yer verdiği görülmektedir. İyi niyetle yapılan yardımların kişiler arasında sevgi bağı oluşturduğu, buna karşılık *Sefile* romanında Mihriban örneğinde olduğu gibi yardım yapıyormuş gibi davranıp kendi çıkarlarını düşünmenin kimseyi mutlu etmeyeceği tespit edilmiştir.

4.6. Sorumluluk

Sorumluluk, *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)'te “Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet” şeklinde açıklanmaktadır. Özdenetim ile ilgili bir değer olan sorumluluğun insan ilişkilerini düzenlemede önemli bir payı vardır. Kişinin önce kendisine sonra en yakınlarından başlayarak çevresine ve içinde yaşadığı topluma karşı sorumlulukları vardır. Bunlar yerine getirilmediği takdirde sosyal ilişkilerde aksaklıkların yaşanması kaçınılmazdır. İnsanlar özgür iradesi ile yaptığı davranışların iyi ya da kötü tüm sonuçlarının kabullenilmesi gerektiğinin bilincinde olmalıdır.

Bir Ölü'nün Defteri romanında Nigâr'ın annesi ve Osman Vecdi'nin halası iki genci evlendirmek ister, halasının bu teklifi üzerine Osman Vecdi'de Nigâr'a karşı bir aşk duygusunun oluştuğu görülür. Ancak Nigâr, Hüsamettin'i sevdiği için bu evliliğe karşı çıkar. Osman Vecdi, halasıyla konuşur ve arkadaşı Hüsamettin ile Nigâr'ın evlenmesine rıza gösterir. Halası, yeğeninin bu kararı ne kadar zor aldığına farkındadır ve sorumluluğu ona bırakır. Bu durumu dönemin gelenekleriyle açıklamak da mümkündür. Halasının eşi vefat ettiği için ailedeki en büyük erkek olan Osman Vecdi, evin reisi konumundadır: “– *Nigâr'a müteallik meselelerde benden ziyade senin hükümlerin nâfiz olmak icap eder. Arzu ettiğin gibi yap, muhtarsın*” (Uşaklıgil, 2017: 104).

Ferdi ve Şürekâsı'nda İsmail Tayfur, babası öldükten sonra onun çalıştığı işyerine gitmeye ve iş istemeye mecbur kalır. Çünkü ailesini geçindirme sorumluluğu onun omuzlarına binmiştir. Ayrıca sevdiği kadın olan Saniha ile bir gelecek kurması için de maddi anlamda belli bir olgunluğa erişmesi gerektiğini düşünmektedir:

“Fakat oraya girmeye, o ancak sekiz on kere gözlerini kaldırıp bakmaya cesaret edemeyerek görebildiği Ferdi Efendi'nin huzuruna çıkmaya, ‘Anneme ekmek verecek babam kalmadı. O adamın ailesinin ekmeğini sizden istemeye geliyorum!’ demeye mahkûm değil miydi” (Uşaklıgil, 2018: 32).

Mai ve Siyah romanında tıpkı *Ferdi ve Şürekâsı*'nda olduğu gibi babasını kaybeden Ahmet Cemil, annesi ve kız kardeşinin geçimini sağlamak için çalışmaya başlar. Babası hayattayken yalnızca öğrenciliğin getirdiği sorumluluklar ile uğraşırken babası öldükten sonra sorumluluklarının arttığı ve hayatını yeniden düzenlemek zorunda kaldığı görülmektedir:

“On dokuz yaşına kadar Ahmet Cemil tamamıyla -hayatta mümkün olabildiği kadar- mesuttu. Ondan sonra pederini kaybedince maişet endişesi, hayat mübarezesi başlamış; kendisinin tabiriyle şivesine göre bir ‘piyale-i telhi-i hayatın zehrâbesine’ dudakları temas etmişti” (Uşaklıgil, 2018: 39).

Aşk-ı Memnu'da Adnan Bey ile evlenen Bihter, Nihal ve Bülent'le sağlıklı bir iletişim kurmaya çalışır. Bülent, küçük olduğundan onunla anlaşması daha kolay olur ancak Nihal hassas bir kızdır ve babasına çok düşkündür. Bihter'in babasıyla arasındaki bağı zedeleyeceğini düşünen Nihal, ona karşı önyargılıdır. Zamanla hırçınlıkları giderek artar ve Bihter ile sık sık kavga etmeye başlarlar. Bihter, özellikle eve ilk geldiği zamanlarda olgun davranarak genç kız yetiştirmenin sorumluluğunu üstlenir:

“Bihter bir buhran devresinin başladığına hükmetmişti. Onda teheyyüclere galebe çalan bir nefse hüküm vardı ki Nihal’e karşı yalnız bir tedafî vaziyeti almasına müsaade ediyordu. Kendisine hasta bir kızını hırpalamayarak terbiye eden bir anne hareketini tersim etmişti” (Uşaklıgil, 2018: 257).

Nesli Ahîr romanında İrfan, babası vefat ettikten sonra annesini yanına alır ve iş aramaya başlar. Babasının ölümü İrfan’ı kötü etkiler ancak annesi için hayata tutunmak zorundadır. Genç adam evi geçindirmenin sorumluluğunu üstüne alır. Annesinin ölümünden sonra İrfan’ın sonunu düşünmeden hareket ettiği görülmektedir. Bu durumda aldığı sorumluluklar ve annesini iyi şartlarda yaşatma endişesinin İrfan’ı daha ihtiyatlı davranmaya ittiğini söylemek mümkündür (Uşaklıgil, 2009: 340).

Halit Ziya Uşaklıgil’in romanlarında sorumluluk değerinin genellikle erkek karakterler üzerinden işlendiği tespit edilmiştir. Özellikle babalarını kaybeden erkek karakterler, ailenin geçimini üstlenmek zorunda kalarak erken yaşta hayata atılırlar. Çalışıp para kazanma görevinin erkek karakterlere yüklenmesinin, dönemin geleneksel yaşantısıyla ve ataerkil toplum yapısının yansımasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

4.7. Çalışkanlık

Çalışkanlığın kelime anlamı *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)’te “Çalışkan olma durumu, faaliyet” şeklinde açıklanmıştır. Çalışkanlık kişinin özdenetimiyle ilgili bir kavramdır ve bu olguyu etkileyen birden fazla faktör bulunmaktadır. Kişi bir amacına ulaşmak için çalıştığı gibi bazı durumlarda mecbur kaldığı için de çalışabilir.

Ferdi ve Şürekâsı romanında Ferdi Efendi’nin tüm çalışanlarının işlerini özveriyle yaptıkları görülmektedir. Romanın bu bölümlerinde patron-çalışan arasındaki tezatlar verilir, çalışanların az bir maaşla fazla mesai yapmaları karakterlerin ağızından eleştirilmektedir. Ancak işsiz kalmaktansa daha fazla çalışmayı kabul etmek zorunda kalırlar.

Mai ve Siyah romanında çalışkanlığın fedakârlık değeriyle iç içe işlendiği tespit edilmiştir. Ahmet Cemil, ailesini geçindirmek için türlü işlerde çalışırken, bir yandan da okulunu bitirmeye uğraşır. Yoğun bir tempoda yaşamak zorunda kalsa da annesi ve kız kardeşi için şikâyet etmez. Ek iş olarak bir kitapçı ile anlaşır ve hiç sevmediği türden hikâyeleri tercüme etmeye başlar. Bu bölümlerde Ahmet Cemil’in ağızından dönemin edebiyat dünyasının çeviri problemleri de işlenmiştir:

“Bugünden itibaren Ahmet Cemil için mütemadi bir çalışma başladı; mektebin tatil zamanından istifade ederek gecelerini, gündüzlerini garip vakalardan mürekkebe bir dolaşık yumak icadında mahir bir muharririn fikrinden çıkan ve kim bilir kaç kişinin kış uykularına türlü korkunç rüyalar karıştıracak olan bu hikâyeyi, bu cinayetler ve acip vakalar silsilesini nefret ede ede tercümeyle hasretti” (Uşaklıgil, 2018: 68).

Kırık Hayatlar, romanında mesleğini çok seven ve bu konuma gelebilmek için çok uğraşan Ömer Behiç üzerinden çalışkanlık değerinin işlendiğini söylemek mümkündür. Ömer Behiç doktor olabilmek için zorlu süreçlerden geçmiş ancak pes etmemiştir, bu yolda ilerlerken sosyal hayatını ve diğer zevklerini bir kenara bırakmıştır. Azminin ve çalışkanlığının neticesinde çevresi tarafından sevilen ve sayılan bir doktor olmuştur:

“Bu levha onun bütün hayatının zübdesi, mevcudiyetinin hücceti hükmündeydi. İsmi altına o yarım satırlık cümleyi yazabilmek için nasıl yorucu, yıpratıcı hayat devrelerinden geçmiş; ara sıra ümitleri kırılarak, artık çalışmaya kuvvet bulamayarak aylarca devam eden keselerden, tekrar uğraşmak, çalışmak, bu boş hayatı bir şey olmakla doldurmak için uyanan heveslerden mürekkep o uzun azim ve sa’y yıllarının silsilesini nasıl meşâk ve mezahime göğüs gererek sürüklemişti” (Uşaklıgil, 2019: 46).

Halit Ziya Uşaklıgil’in romanlarında çalışkanlığın genelde erkek karakterlerde ailelerini geçindirmek adına ön plana çıkan bir özellik olduğu görülmektedir. Çoğu zaman bu özellik babadan oğullara geçerek soyaçekimin örneğini verir. Zeynep Kerman’a göre Halit Ziya’nın romanlarında para, geçim ve iş konuları üzerinde durması yazarın ailesinin ticaretle uğraşması ve onun bağlı bulunduğu realist edebiyat akımıyla ilgilidir (Kerman, 1995: 155).

4.8. Misafirperverlik

Türk toplum yapısında misafirperverliğin yeri ve önemi büyüktür. İnsanlar arasında dostluk ve sevgi bağıni geliştiren, paylaşımı ve iletişimi arttıran bir değerdir. Günümüzde insanlar hızlı ve yoğun bir tempoda hayat sürdükleri ve şehir hayatı içinde giderek yalnızlaştıkları için bu geleneğin eskisi kadar devam ettirilemediği görülmektedir. Ancak bu değeri kaybetmemek ve gelecek nesillere aktarmak gerekmektedir.

Misafir, geleneğimize göre en iyi şekilde ağırlanmaya çalışılır. Misafire ikramlarda bulunmak, kalıcı olacak ise ona güzel ve temiz bir ortam sunmak, iyi ve kötü gününde yanında

olup hal hatır sormak hem geleneğimiz içinde süregelen bir durumdur hem de insani bir erdemdir.

Nemide romanında Şevket Bey'in kızıyla yaşadığı evde sık sık misafir ağırladığı dikkat çeker. Baba-kız eve gelen konuklarını rahat ettirme konusunda son derece titiz davranırlar ve yatıya kalmaları için ısrar ederler. Bu durum üzerinde *Nemide*'nin hastalığının ve kapalı bir çevrede yaşamasının da etkisi vardır. Şevket Bey, kızı için korunaklı bir alan oluşturmuştur ve dış dünya ile temasları sınırlıdır. Bu yüzden değer verdikleri insanları kendi evlerinde ağırlarlar.

Şevket Bey, bir gün kızı *Nemide*'yi gezintiye çıkarmak ister. Yanlarına Nail'i de almayı planlarlar. Nahit ile *Nemide*'nin tanışmaları bu esnada gerçekleşir. Nail'in annesi çekingen davranan kızları kaynaştırmak için araya girer. Nahit'in Şevket Bey'in elini öpmesi, Türk gelenek yapısında hem saygı hem misafirperverlik örneğidir: “– *Nahit, gel bak, Nemide sizi gezmeye götürmeye gelmiş. Hem amca beyin elini öp bakalım, dedi*” (Uşaklıgil, 2018: 70).

Nahit, *Nemide*'nin ısrarlarıyla uzun süre baba-kızın Kanlıca'daki yalısında kalır. Nail, bu süre zarfında yurt dışında eğitim görmektedir. İki kız aynı adamı sevmelerine rağmen arkadaş olurlar. Nail, memlekete döndüğü zaman *Nemide*'yle nişanlanır ve sık sık nişanlısını ziyarete gelir. Nahit, bu olaydan sonra duygularını içinde tutamaz ve *Nemide*'ye Nail'i sevdiğini itiraf eder. Genç kız buna rağmen misafirlerine karşı nezaketinden bir şey kaybetmez.

Mai ve Siyah'ta iki yakın dost olan Hüseyin Nazmi ve Ahmet Cemil arasında ekonomik durumları bakımından fark vardır. Hüseyin Nazmi, daha rahat koşullarda yaşadığı için arkadaşını sık sık evinde misafir eder. Öyle ki arkadaşının şiir kitabını tanıttığı gün, ona kendi evini açar ve dostlarını orada ağırlar. Ahmet Cemil'in kendisinde kaldığı günlerde güzel vakit geçirmesi için onun ilgi alanlarına hitap eden bir ortam hazırlamaya gayret gösterir. Hüseyin Nazmi'nin hem misafirperver hem yardımsever bir dost olduğunu söylemek mümkündür.

Kırık Hayatlar romanında Ömer Behiç ve Vedide yeni evlerine taşınmanın heyecanı içindedirler. Genç çift evlerinde birçok insanı ağırlarlar. Özellikle aile hayatında sıkıntı yaşayan kadınların yardımına koşarlar. Ömer Behiç, aile bağlarına çok değer veren biridir ve eşinin anne-babasını evinde ağırlayacağı için çok titiz davranır. Onların eve geldikleri gün gösterilen özen ve yapılan hazırlıklar şu şekilde aktarılır:

“Ömer Behiç bugün evinde kalabilmek için bütün işlerini ona göre tertip etmişti, yapılacak o kadar şeyleri vardı ki... Karısının babasıyla annesini mükemmel surette kabul etmek istiyordu. Kaç günden beri bunun için tedbirler ittihaz olunuyor, o vakte kadar hatıra gelmemiş eksikler itmam ediliyor, sonra bütün müsarrefet devresi için -hiç olmazsa bir hafta salıvermeyeceklerdi- Sabriye Kadın’la beraber yemek fihristleri yapılıyordu” (Uşaklıgil, 2019: 140-141).

Nesl-i Ahîr romanında Süleyman Nüzhet ve kızı Azra Büyükada’ya yerleştikten sonra evlerinde birçok misafir ağırlarlar. Süleyman Nüzhet, çevresi tarafından saygı duyulan ve fikirlerine değer verilen bir adamdır. Bu özellikleri etrafında birçok genci toplamasına vesile olmuştur. Azra ise ev işleriyle ilgilenmekten ve misafirlerine hoş vakit geçirtmekten keyif alan bir kızdır. Hal böyle olunca evlerine çok farklı çevrelerden birçok insanın geldiği görülmektedir.

Şevket Bey, özellikle İrfan’a karşı çok hassastır, onunla babası gibi ilgilenir ve yardım etmeye çalışır. İstanbul’da İrfan için bir çevre oluşturmak ister, onu birçok arkadaşıyla tanıştırır ve kendi evinde de sık sık misafir eder.

4.9. Vatanseverlik

Vatanseverlik milletin birliği ve bütünlüğü için çabalamayı, vatanın bölünmezliğine inanıp bu doğrultuda kendini mensup olduğu millete ait hissetmeyi gerektirmektedir. Karagözoğlu vatanseverliği şu şekilde açıklamıştır: “Üyesi olduğu milletin ve ülkenin bütün özelliklerini tanıyan, tarihini, kültürünü, değerlerini bilen ve her durumda sahip çıkan kişidir. Vatansever, milletin kazandığı savaşlarla ve askeri kahramanlıklarla gurur duyar ve ülkesinin dünya üzerinde sahip olduğu tarihsel-kültürel konumunun korunması ve yüceltilmesinde üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirir” (Karagözoğlu, 2018: 99).

Merry (2009)’ye göre vatanseverlik sözel veya davranışsal bir çaba olarak ülke onurunu savunmaya hazır olma, ülkesi için savaşp ölenlere sevgi duyma, onları övme ve ülkesinin özgürlüğünü sağlamak için savaşanları anmadır (Elban, 2015: 452).

Bir Ölünün Defteri romanında Osman Vecdi’nin Nigâr’dan vazgeçmesiyle hayatının seyri değişir. Uzaklaşmayı kafasına koyan Osman Vecdi, o sırada devam eden bir savaşa gönüllü tabip olarak katılmaya karar verir. Savaşın gidişatını haberleri takip ederek öğrenen

Osman Vecdi, oraya gittiğinde vicdanının daha rahat edeceğini düşünür. Onu bu yola iten tek sebep vatan sevgisi değil kavuşamadığı aşkından kaçış psikolojisi olmakla beraber memleket savaşırken buna kayıtsız kalmaması, yurttaşlık görevini yerine getirmesi vatanseverliğini göstermektedir:

“– Muharebede ne yaparlar? Devlete, millete hizmet ederler değil mi? Şu damarlarımda o iki velinimetin ekmeğiyle ceyelan eden kanı burada, meskenet ve atalet içinde kurutmak, onun her katresinde inşial eden şebabı bir hiçlik içinde söndürmektense sahibine iade etmek hayırlı değil mi?”
(Uşaklıgil, 2017: 114).

Hüsamettin, Osman Vecdi’yi gitmekten vazgeçirmeye çalışır çünkü ona göre memleket için Osman Vecdi’nin kanına değil fikirlerine ihtiyaç vardır. Ancak Osman Vecdi kararlıdır, ona göre rahat bir yatakta ölmektense savaş sırasında çatışarak ölmek daha mukaddestir. Kendisini memleket için çarpışan askerleri hayalinde canlandırırken bulur: *“Orada önümde hareket eden; gözleri ateşli, çehreleri barut dumanlarıyla siyahlanmış, ağızları kan kokusuyla kurumuş bu adamlar için bir son var, ölüm! Bir gaye var, galebe”* (Uşaklıgil, 2017: 115).

Osman Vecdi, aklına koyduğu gibi savaşa gider ve orada ölmek için çatışır. Onu hayata bağlayan umutları tükenmiş halde olduğu için vatan uğruna ölmek yapacağı son vazifedir. Ancak ölümü istediği şekilde olmaz, cepheden tek kolunu kaybetmiş bir gazi olarak döner.

Halit Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*’de istibdat dönemini ele aldığı için diğer romanlarına nazaran memleketin içinde bulunduğu duruma dair daha fazla ayrıntı verdiği görülmektedir. Bu dönemde kendini yetiştirmiş bir aydın olan Süleyman Nüzhet’in ağzından siyasi meselelere dair birçok çıkarım yapılır. Süleyman Nüzhet, bilgin tavırlarıyla ve vatanseverliğiyle çevresinde kendisi gibi düşünen birçok insan toplar. Onun milleti ileri götürmeye dair fikirleri vardır. Vatanın her bir ferdinin mutlu olmasını ister. Ülke için hayal ettiği gelecek şu şekilde aktarılır:

“Böyle bir nefh-i hayat ü hareket bu memleketin de üzerinden geçseydi. Demin gözlerinin önünden akıp giden o menazır-ı vâveyla ü enîn, o nümayiş-i gumûm ü ahzan, nagehan değişerek şâd ve hürrem vadiler, mesut ve âbâdân mamureler, zinde ve tüvânâ askerler, memnun ve mutayyeb kadınlar, koşan, oynayan, gürbüz, şen çocuklar, pîr ve berna bütûin bahtiyar

bir ahali, bütün gülen gençler, bütün mutmain ve şâdân babalarla; nihayet, ya Rab! Faaliyet ve servetiyle, kuvvet ve miknetiyle, refahiyet ve maişetiyle, bütün diğer memleketlere benzer bir sahne-i hayat uyansa” (Uşaklıgil, 2009: 117).

Süleyman Nüzhet, görevi gereği uzun yıllar yurt dışında yaşadığı için orada memleketinden uzakta yaşayan ancak kalbi vatanı için atan birçok insan tanır. Bu insanların memleketlerinden kaçmak zorunda kalmalarının sebebinin yönetimin yanlışları olduğunu düşünür. Bahsi geçen bu kişilerin Batı kültürü içinde yozlaşmaması, kaçmak zorunda kalsalar bile ülkeleriyle olan bağlarının kopmaması ve memleketin içinde bulunduğu kötü durumun farkında olup üzülmelerini vatanseverlik göstergesi olarak yorumlamak mümkündür:

“Bütün bu evlad-ı vatan arasında ya nefes alamayarak aile ocağından, ana baba kucağından kaçmış, ya Diyar-ı bekir’den, Hısnımansur’dan kum deryalarının içinde sürüne sürüne menfalarından kurtulup gelmiş gençler, çocuklar vardı. Bunlar burada, hayat-ı Garbın velvelesinde memleketlerini unutamayarak, uzaktan hep onun enîn-i ihtirazını dinleyerek, onunla ağlayıp sızlayarak ve onunla beraber ölüyorlardı” (Uşaklıgil, 2009: 118-119).

Süleyman Nüzhet ve İrfan memleketin durumuna dair sık sık sohbet ederler. Kendisinin zaman zaman umutsuzluğa düştüğünü, yıllardır birçok gencin vatan için ömrünü feda ettiğini ancak kötü gidişatın engellenemediğini söyler. İrfan ise Süleyman Nüzhet’ten farklı düşünmektedir. O ülkenin geleceğine dair umutludur, kendisi gibi birçok genç vatan için mücadele etmekten yılmayacaktır. Süleyman Nüzhet’in amacı İrfan’ın gençlik heyecanlarıyla düşünmeden hareket etmesini önlemektir çünkü böyle bir durumda ölümü kaçınılmaz olacaktır. Ancak İrfan gözünü karartmıştır ve ülke bu haldeyken gerekirse vatan uğruna ölmeyi görev saymaktadır:

“– İntihar, belki, fakat zannetmem ki bîfâide olsun. Hatta bîfâide olsa bile bu intihar bana o kadar güzel, o kadar güzel görünüyor ki, milletin kenar-ı firâşına düşüp ‘Yok, mademki sen ölüyorsun, senden evvel ve senin için ben ölmeliyim. Sensiz hayat neye yarar? Senin bîçare kurumuş sinenden son katarat-ı semi içerek, senin ölümüne aciz bir temaşager olmaksansa, senin zehrini, senin sütünün o sem-i marazıyla ölmek’ ‘İşte bundan sonra hayatta bana mukadder olan vazife...’ demek ve ölmek” (Uşaklıgil, 2009: 388).

Süleyman Nüzhet evinde sık sık dostlarını ağırlar ve etrafında gelişen olaylara dair haber alır. Behiç de bu misafirlerden biridir ve birlikte gazete haberlerini yorumlarlar. Memleketin toprakları birer birer elden çıkmaktadır ve bu duruma dur diyen yoktur. Behiç ise uzun zamandır alev almayı bekleyen gençlerin çoğunun içinde bulunduğu hareketlenmeden umutludur. Süleyman Nüzhet, Behiç ve arkadaşlarının ihtilal hazırlığında olduklarını anlar, bu çocuklarla vatanseverlikleri ve azimlerinden dolayı gurur duysa da bir yandan da çıkacak kargaşada hayatlarını kaybetmelerinden korkar. Behiç'e göre ise köklü bir değişim için gerekirse bir nesli feda etmenin zararı yoktur:

“– Varsın bir nesil feda olsun, istikbalin nesillerine bir hayat, bir mevcudiyet temin edilecek olursa bundan ne çıkar? Koca bir milletin hayatı bir neslin baha-yı vücuduna değmez mi? Düşman çizmeleri altında yahut mülevves çirkâbelerde ezilmeye, boğulmaya mahkûm bir nesil hiç olmazsa kanıyla kendisinden sonra gelecek olan insan-ı milletin türâb-ı hayatına feyz versin” (Uşaklıgil, 2009: 474).

İhtilalci gençler planladıkları gibi toplanıp harekete geçerler ancak bir suikast girişiminde bulundukları için kimisi içeri alınır kimisi kaçmak zorunda kalır. İrfan ise yol arkadaşlarını ele vermemek için “intihar”ı seçer. Sonuçta emellerine ulaşamamaları da bu gençlerin vatan için çabalamaları ve ölümü göze almaları vatanseverlik göstergesidir.

4.10. Empati

Empati kavramı *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)'te “Duygudaşlık” kelimesiyle karşılanmaktadır. Empatinin temelinde karşıdaki insanı yargılamadan anlamaya çalışmak vardır. Bu beceri her insanda yeterince gelişmemiş haldedir ancak empati duygusu yüksek olan kişilerin diğer insanlarla daha rahat iletişim kurduğunu ve onların davranışlarını daha kolay anlamlandırdığını söylemek mümkündür.

“Empati, bir insanın kendisini diğer insanın yerine koyması ve onun yaşantısını onun gözü ile girebilmeyi gerektiren bir yaklaşımdır. Empati kuran kişi, empati kurduğunda sanki diğer kişi imiş gibi olayı yaşama eğilimindedir. Empati kuran kişi, kendi benliğini ve kendi değerlerini bir yana bırakarak tüm çabası ile diğer insanı anlamaya çalışır. Empati kurmak yetenek, istek ve içtenlik gerektiren bir davranıştır” (Özbek, 2004: 2).

Sefile, romanında Mazlume küçük yaşta kimsesiz kalıp Mühraban Hanım'ın himayesine girdikten sonra anne-kızın geçimlerini nasıl sağladıklarını anlayamaz. Zamansız

vakitlerde eve gelip giden İhsan'ı gördükten sonra bu kadınlardan nefret eder ancak gidecek yeri olmadığı için yanlarında kalmaya mecbur olur. İkbâl'in mutsuzluğunu fark edince onunla konuşmaya neden böyle bir hayat sürdüğünü anlamaya çalışır. İkbâl de kendisi gibi Mihriban Hanım'ın kurbanıdır. Genç kızın bu yola zorla girdiğini ve sırf bu yüzden sağlığının gitgide bozulduğunu fark eden Mazlume bu noktada bir kırılma yaşar. İkbâl'i anladığı zaman kalbinin ona karşı yumuşadığını hisseder:

“İkbâl Hanım bu son cümleyi bir dıhk-ı asabî ile mezc ederek telaffuz etti. Mazlume şu kahkahada âsâr-ı bükâ hissetti. Genç kadının gözlerinde acı bir mana görülyordu. Mazlume şu karşısındaki vücutta çarpan kalbin ne dehşetli, ne ızdıraplı mihnetler çektiğini düşünüyordu. İkbâl, nazarında artık adi bir fahişe değil, feci bir kurban hükmündeydi. Kızcağz mahkeme-i vicdanında genç kadını mazur görmeye başlamıştı” (Uşaklıgil, 2020: 48).

İkbâl'in ruh sağlığının bozulduğunu bu hayat tarzının onu dibe çektiğini anlayan Mazlume, onu kurtarmak ister ancak elinden bir şey gelmez. Tek yapabildiği bundan sonra bu kıza dostluk etmek ve derdini paylaşmak olur: *“– Ne kadar bedbaht olduğunu anlıyorum. Senin gibi hassas bir kalbe malik olan kadının şu hâli tahammül olunmaz bir azaptır. Lakin tahammülden başka bir çare görmüyorum”* (Uşaklıgil, 2020: 56).

Nemide romanında iki genç kızın arasında aynı adama âşık olmaktan dolayı gelişen bir empati duygusu bulunmaktadır. Nemide ve Nahit ilk tanıştıkları andan itibaren Nail'i paylaşamazlar. Nail, yurt dışına gittiğinde aynı evde kalan iki kız zamanla birbirlerini sevip anlamaya çalışırlar. +

Nemide, Nail ile nişanlandığında Nahit'in üzüntüsünü içten içe fark eder ancak sessiz kalır. Nahit, Nemide ile açık açık konuştuktan sonra olayların seyri değişir. Genç kız kendi mutluluğunun başkasının mutsuzluğuna sebep olduğunu bilerek üzülür. Onun bu kadar hassas olmasının sebebi empati duygusunun fazlaca gelişmiş olmasıdır. İlerleyen bölümlerde Nemide'nin aradan çekilmeye karar vermesinin altında da empati yapması vardır: *“Hissediordu ki kendi saadeti diğer birinin neketi için sebep oluyor. Kalbinde bir his vardı ki ağlıyordu. Nahit'in o geceki itirafını bugün bütün sözleriyle tahattur etmişti. Bu hatıra şimdi saadetini ihlal ediyordu”* (Uşaklıgil, 2018: 134).

Bir Ölünün Defteri'nde Osman Vecdi ve Hüsametdin arasındaki dostluğun başlangıcı birbirlerine karşı empati yapabilmelerinden doğar. Osman Vecdi, annesini kaybettikten sonra babasının kendisini yatılı okula verip gitmesiyle kendisini kimsesiz ve çaresiz hisseder.

Okulda Hüsamettin'i gördüğünde onun da aynı acıları yaşadığını sezer. Benzer acıları yaşayan insanların birbirlerini anlama potansiyellerinin ve empati yapabilme yeteneklerinin daha fazla geliştiği görülmektedir:

“Mektepte birinci defa olarak benim gibi mahzun, gözleri benimkiler gibi yaşlı bir çocuk gördüğüm zaman mukavemet edilemez bir incizab beni sevk etmiş, onun kolları arasına atmıştı.

Evet, Hüsam, seni gördüğüm vakit sana değil, fakat hâline, hâlindeki hüzne bir meshuriyet hissetmiştim” (Uşaklıgil, 2017: 41-42).

Mai ve Siyah romanında empatinin temelinde yine ortak bir acıyı paylaşmak yatar. İkbâl, Vehbi Bey ile evliliğinde sürekli baskı görür ve susmak zorunda kalır. Evin hizmetçisi Seher ise Vehbi Bey tarafından taciz edilir ancak o da korkusundan bir şey söyleyemez. Bu iki kadın evin içinde yalnız birbirleriyle bu durumu konuşurlar. Ahmet Cemil, Vehbi Bey'i yakalayana kadar bu çirkin davranış dile getirilmez. Sonrasında durum anlaşılır ve Ahmet Cemil, kardeşi ve Seher'in neden bu kadar iyi anlaştığını idrak eder. Bu durum aynı şiddete maruz kalan kadınların birbirine karşı empati yapmalarından kaynaklanmıştır:

“Denebilirdi ki evin içinde yalnız bu ahmak kız bir hayvanî cezm ile İkbâl'in sırrını anlatmakta herkese takaddüm etmişti. Seher'in 'Küçük Hanım' deyişleri vardı ki ağlamaya benzerdi. İkbâl'e öyle bakışları vardı ki: 'Senin bedbahtlığını yalnız ben biliyorum, sana yalnız ben acıyorum' demek isterdi” (Uşaklıgil, 2018: 217).

4.11. Dürüstlük

Dürüstlük kelimesini *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)'te “Doğruluk” kavramı karşılamaktadır. Dürüst kelimesi sorgulandığında ise “Sözünde ve davranışlarında doğruluktan ayrılmayan, doğru kimse” şeklinde açıklandığı görülmektedir.

“Dürüstlük içtenlik, doğruluk, açıklık, doğrudanlık gibi kişilik özelliklerine sahip olmaya işaret eder. Yalan, hile, düzenbazlık gibi olumsuz eylemleri değil, doğruluk ve gerçekçilik gibi olumlu eylemleri içerir. Güvenilirlik, içtenlik, kibarlık, insafılık ve adalet gibi erdemleri de beraberinde getirir. Ahlaken doğru olana verilen addır” (Yücel, 2014)

Sefile romanında Mazlume ve İkbâl arasında arkadaşlık bağı kurulduktan sonra birbirlerine karşı daha açık sözlü oldukları görülmektedir. İkbâl, başta Mazlume'ye ne iş

yaptıklarını, hayatlarını nasıl kazandıklarını söylemezken muhabbetleri ilerledikten sonra Mazlume'ye açık yüreklilikle itiraflarda bulunur. Saf ve temiz bir kız olan Mazlume'yi kandırmak istememesi dürüstlük örneğidir: *“Hayır Mazlume, senin saffet-i kalbinden istifade ederek hakikati kefenletmeyeceğim. Kendimi sana heyet-i asliyemle göstermek isterim. Senin ‘kardeş’ namıyla tesmiye ettiğin İkbâl adî, sefil bir fahişedir”* (Uşaklıgil, 2020: 43).

İkbâl başından geçenleri Mazlume'ye dürüstçe anlattıktan sonra iki kadın daha da yakınlaşırlar. Dertlerini paylaşmaya ve birbirlerini desteklemeye devam ederler.

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil'in babasının anlatıldığı bölümlerde onun dürüst bir adam olduğu anlaşılmaktadır. Avukat olan baba işinde her zaman özverilidir ve içine sinmeyen davaları almamaktadır. Ahmet Cemil, babasını hatırladığı zaman onun dürüst, çalışkan ve fedakâr özelliklerini ön plana çıkarır. Bu özelliklerin Ahmet Cemil'de de görülmesi natüralizmin soyaçekim ilkesiyle açıklanabilir. Bunun yanında ebeveynlerin, çocuklarının karakterlerinin şekillenmesinde örnek olduklarını da söylemek mümkündür:

“Ahmet Cemil ne vakit babasından bahsetse namusunu teşrih edecek hikâyelerin sonu gelmez. Onun nakline, rivayetine göre bir defa babası kabul etmiş ve ücretinin nıfsını, evvelce almış olduğu bir davanın sonradan hakka makrun olmadığını anlayınca birden reddine ve paranın iadesine karar vermişti” (Uşaklıgil, 2018: 39).

Nesl-i Ahîr'de Süleyman Nüzhet dürüst, işinde başarılı ve çevresi tarafından sevilip saygı duyulan bir adamdır. Uzun yıllar yurt dışında farklı elçiliklerde görev yapar ve işini kötüye kullanmaz. Çevresinde olup biten olayları takip eder ve yapılan haksızlıklara tahammülü yoktur. Çalıştığı yerde ahlaksızlıklarıyla bilinen bir adamın yaptıklarına tahammül edemez ve dürüstçe onun yanlışlarını söyler:

“Nezarette alelade bir mübahase esnasında Süleyman Nüzhet hiç beklenilmez bir feveran-ı hiddetle ayağa kalkarak o zaman fitne-i tab'ı, fesat tıynetî memurîn-i Hariciye arasında tesmime çalışmamış kimseyi bırakmayan bir büyük memurun ta yüzüne ‘Sen, alçak bir casussun, sen yüzüne tükürülecek iğrenç bir rezilsin’ diye haykırdığı, sonra etrafında bulunan sekiz on refike dönerek ‘Sizin yanınızda bu küçük vak’aya sebep oluşumdan dolayı affınızı rica ederim’ zarafetiyle çıktığı söylendi” (Uşaklıgil, 2009: 27).

4.12. Nezaket

Nezaket *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)'te “Başkalarına karşı saygılı ve incelikli davranma, incelik, naziklik, zarafet” şeklinde açıklanmıştır. Nezaket, toplum hayatını düzenleyen yazılı olmayan görgü kurallarıdır. Nezaket değerinin Halit Ziya Uşaklıgil'in romanlarında diğer değerler göz önüne alındığında tek roman ile sınırlı kaldığı tespit edilmiştir.

Nesl-i Ahir, romanında hem Süleyman Nüzhet'in hem kızı Azra'nın çevrelerindeki insanlara karşı son derece duyarlı ve nazik oldukları görülmektedir. Süleyman Nüzhet, İstanbul'a döndüğü sırada tanıştığı gençleri sık sık evinde ağırlar. İrfan, işlerini halledip İstanbul'a geldiğinde Süleyman Nüzhet'in onu karşılamaya gelmesi nezaket göstergesidir:

“İrfan vapurdan çıkar çıkmaz Nüzhet'i görünce şaşırmıştı. Bu üç günlük yol refikinden bu eser-i takayyüde muntazır değildi. Nüzhet demiş idi ki:

– İzmir'de işinizi yoluna koymak mümkün olmamışsa belki bir dosta muhtaç olursunuz diye düşündüm” (Uşaklıgil, 2009: 68).

Süleyman Nüzhet, İstanbul'a ilk geldiğinde Azra'yı okuldan alır ve bol bol vakit geçirirler. Akralarını ziyaret etmeyi düşünen baba-kız, herkesi düşünür ve tüm gün gezerek onlar için ufak hediyeler alırlar. Misafir olacakları eve elleri boş gitmemeleri ve insanları mutlu etmek için ufak hediyeler almaları nezaket göstergesidir:

“Azra ev halkının hepsini ayrı ayrı düşünmüş, onlara birer hediye ile gelmiş idi; odasına götürülen paketlerden bunları çıkararak tatlı bir tebessümle getirmiş, eniştesinin tabakasını, halasının çantasını, Suzanla Server'in işlenmiş ipek mendillerini, Şefik'in para çantasını vermiş idi” (Uşaklıgil, 2009: 179).

4.13. Saygı

Saygı, *Güncel Türkçe Sözlük* (2005)'te “Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram” şeklinde açıklanmıştır. Toplumların bir arada huzurla yaşamaları için bünyelerinde barındırdıkları farklılıklara saygı duymaları gerekmektedir.

Sefile romanında İhsan Bey, babasını küçük yaşta kaybedip annesiyle yaşamaya başlar. Annesi İhsan'ın yetiştirilmesine çok emek verir. İhsan annesine karşı saygıda kusur etmez, yaptığı her şeyi ona anlatır, gideceği yerleri haber verir ve akşamları erken vakitte evine döner:

“Pederi vefat ettiği zaman İhsan Bey henüz çocuk denilecek kadar gençti. Fakat validesi gibi müdebbir, terbiyeli bir kadının taht-ı nezaretinde şâyân-ı nümune bir surette büyümüşü.

İffet ve ismetinin muhafazasına, ahlâkının âdem-i inhilâline o rütbe dikkat olunurdu ki validesinden izinsiz bir yere gittiği, bir gece hariçte kaldığı vâki olmamıştı” (Uşaklıgil, 2020: 81).

İhsan'ın bu tavırları İkbal ile ilişkisinin açığa çıkmasından sonra değişir. İhsan gittikçe annesinden uzaklaşır ve öncesinde dikkat ettiği kuralları yıkar. İkbal'in ölümünden sonra ise Mazlume ile birlikte olmaya başlar. Bir yandan vicdan azabı duyar ancak yaşadığı hayatı terk etmez. Romanın sonunda İhsan'ın yalnız ve düzensiz bir hayatın içinde kaybolmuş halde, vicdan azabıyla acı sona ulaştığı görülür. Yazar bunu açık açık söylememekle beraber İhsan'ın bu sona ulaşmasında annesini dinlememesinin ve savruk bir hayat sürmesinin etkisi olduğunu sezdirmektedir.

4.14. Hoşgörü

Güncel Türkçe Sözlük (2005)'te “Her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiği kadar hoş görme durumu, müsamaha, tolerans” şeklinde açıklanan hoşgörünün kültürümüzde önemli bir yeri vardır.

“Hoşgörünün özünde anlayış gösterme, anlayışla karşılama yatar. Hoşgörü, olgunluğun belirtisidir. Sevgi, hoşgörü için ön koşuldur. Sevmeyen, içinde insan sevgisi taşımayan bir kimsenin hoşgörülü olması beklenemez. Bu nedenle denilebilir ki, sevgi ve hoşgörü birbiriyle yakın ilişkili, birbirini tamamlayan kavramlardır” (Kavcar, 1995: 5).

Kırık Hayatlar romanında Vedide, aile hayatında huzuru sağlamak adına birçok olay karşısında sessiz kalır ve hoşgörülü davranır. Ömer Behiç'in ablası eşini kaybettikten sonra kardeşinin evinde yaşamaya başlar. Bu sürede onun, Vedide ile aralarında zaman zaman gerginlik oluşturabilecek iğneleyici laflar ettiği görülür. Vedide böyle zamanlarda sakinliğini korur: *“Fakat görümcesinin bütün bu ufak tefek şeylerini anlamıyor görünmek, tabiatından, mutadından hiçbir noktayı tebdil etmemek usulünü esas kaide ittihaz etmişti”* (Uşaklıgil, 2019: 231).

BÖLÜM V

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmamızda Halit Ziya Uşaklıgil'in sekiz romanı (*Sefile*, *Nemide*, *Bir Ölüünün Defteri*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu*, *Kırık Hayatlar*, *Nesl-i Ahîr*) MEB'in yayınladığı Değerler Eğitimi Yönergesinde bulunan yirmi yedi değeri (sevgi, sorumluluk, saygı, hoşgörü-duyarlılık, özgüven, empati, adil olma, cesaret-liderlik, nazik olma, dostluk, yardımlaşma-dayanışma, temizlik, doğruluk-dürüstlük, aile birliğine önem verme, bağımsız ve özgür düşünebilme, iyimserlik, estetik, misafirperverlik, vatanseverlik, çalışkanlık, paylaşımcı olmak, iyilik yapmak, şefkat-merhamet, selamlaşma, alçakgönüllülük, kültürel mirasa sahip çıkma, fedakârlık) içerip içermemesi bakımından incelenmiştir.

Sekiz romanda on dört değer başlığı tespit edilmiştir. Bu değerler şunlardır: Sevgi (aşk, anne sevgisi, baba sevgisi, evlat sevgisi, kardeş sevgisi), şefkat-merhamet, fedakârlık, dostluk, yardımlaşma, sorumluluk, çalışkanlık, misafirperverlik, vatanseverlik, empati, dürüstlük, nezaket, saygı ve hoşgörü.

Yazarın incelenen sekiz romanı arasında *Mai ve Siyah*'ın en çok değer içeren eser olduğu tespit edilmiştir. Bunu sırasıyla *Nesl-i Ahir*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Aşk-ı Memnu*, *Bir Ölüünün Defteri*, *Kırık Hayatlar* ve *Sefile* romanları takip ederken en az değer içeren romanın *Nemide* olduğu görülmüştür.

Tespit edilen değerler göz önünde bulundurulduğunda sevgi (karşı cinse duyulan sevgi/aşk, anne sevgisi) ve fedakârlık değerlerinin tüm romanlarda işlendiği görülmektedir. Yazarın nispeten daha az değindiği değer başlıkları ise vatanseverlik, nezaket, saygı ve hoşgörü olmuştur.

Tespit edilen değerler içinde romanlarda en çok işlenen değer sevgi olduğu görülmüştür. Sevgi değeri kendi içinde; karşı cinse duyulan sevgi-aşk, anne sevgisi, baba sevgisi, evlat sevgisi ve kardeş sevgisi şeklinde sınıflandırılmıştır. Karşı cinse duyulan sevgi-aşk, Halit Ziya'nın tüm romanlarında doğrudan ya da dolaylı şekilde görülmektedir. Yazar genellikle üçlü aşk kalıbını kullanarak bu değeri işlemiştir. *Sefile*, *Nemide*, *Bir Ölüünün Defteri*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Aşk-ı Memnu* ve *Kırık Hayatlar* romanlarında bu kalıp kullanılmakla beraber aşk, olayların seyrini değiştiren ana etkidir. *Mai ve Siyah* ve *Nesl-i Ahir* romanlarında ise aşk daha geri planda olmakla birlikte olay örgüsü içinde kendini göstermektedir.

Yazar, aşk kavramını tek başına ele almamış ve insan davranışlarına büyük ölçüde etki etmesinden dolayı diğer değerlerle ilişkilendirmiştir. Halit Ziya, realist-natüralist akımlara bağlı kalarak romanlarını kaleme aldığından dolayı eserlerinde idealize edilmiş saf iyi ya da saf kötü karakterler yoktur. İnsanı iyi kötü bütün yönleriyle ve zaaflarıyla yansıtmaya çalışmıştır. Bu yüzden âşık olan karakterlerin hem olumlu hem olumsuz özellikleri okuyucuya yansıtılmıştır. Romanlarda evlilik dışı, yasak aşk yaşayan ya da aşk duygusunu nefret ve intikam arzusuna dönüştüren karakterlerin sonunda felakete sürüklendikleri görülmektedir. Buna karşılık kendi mutluluğunu ikinci plana atıp fedakârlık yapan karakterler kıssadan hisse anlayışıyla ödüllendirilmese de olumlu değerleri temsil etmeleri bakımından yüceltildikleri okura hissettirilmektedir. Bu sayede yazar, aşkın olumlu değerlerle iç içe geçtiğinde insanı içsel huzura kavuşturacağını gösterirken olumsuz duyguların beslediği aşkın kişiye mutluluk getirmeyeceğinin örneklerini vermiştir.

Sevgi değerinin bir diğer alt başlığı olan anne-baba sevgisinin romanlarda ‘aşk’ başlığından sonra en çok yer verilen değer olduğu tespit edilmiştir. Yazar, anne-babanın çocukları üzerindeki etkilerini olumlu ve olumsuz örneklerle ortaya koymuştur. Halit Ziya’nın romanlarında genelde anne ya da babası hayatta olmayan karakterler üzerinden ebeveynlerin önemi yansıtılmıştır. Onların yokluğunda karakterlerin hayatları boyunca eksiklik hissettikleri görülmektedir. Dikkat çeken bir başka nokta natüralist eserlerin özelliği olan soyaçekim ilkesine anne-kız, baba-oğul arasındaki benzerlikler üzerinden birçok örnek verilmesidir.

Romanlarda anne kavramının genelde şefkat-merhamet duygularıyla iç içe işlendiği görülürken baba kavramı genelde ailenin reisi, koruyucusu olarak konumlandırılmıştır. İki ebeveynin de eşit derecede önemli olduğu, herhangi birinin yokluğunda çocukların çektiği zorluklar gözler önüne serilmiştir. Yazar ebeveynlerin çocuklarıyla sevgiye dayalı doğru iletişim kuramadıkları takdirde onların hayatlarında kapanmaz yaralar açtıklarını olumsuz örnekler eşliğinde göstermiştir. *Sefile* romanında İkbâl-Mihriban Hanım, *Aşk-ı Memnu*’da Bihter-Firdevs Hanım arasındaki çatışma hali roman sonunda karakterlerin felakete sürüklenmelerine sebep olmuştur.

Evlat sevgisine Halit Ziya’nın tüm romanlarında yer verildiği görülürken *Nemide*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu*, *Kırık Hayatlar* ve *Nesl-i Ahîr*’de konu üzerinde daha çok durulduğu tespit edilmiştir. Bu romanlarda hayatta kalan ebeveynlerin evlatlarının mutlulukları için çabaladıkları görülmektedir. Maddi gücü yüksek olan ebeveynlerin çocuklarının eğitime ve yetiştirilmesine gösterdikleri özen dikkat çekerken maddi imkânları kısıtlı olan ebeveynler ise fedakârlıklarıyla ön plana çıkmaktadır. Yazar bu konuyu ele alırken

de olumsuz örneklerle desteklemeyi tercih etmiştir. Çocuklarının sorumluluklarını alamayan, onlara sevgi göstermeyen anne-babaların çevreleri tarafından kabul görmeyen karakterler olması dikkat çekicidir.

Halit Ziya, kardeş sevgisine yalnızca *Mai ve Siyah* ve *Aşk-ı Memnu* romanlarında değinmiştir. *Kırık Hayatlar* romanında da kız kardeşler olmasına rağmen onlar arasındaki kardeş bağı üzerinde durulmadığı görülmektedir. Bahsi geçen iki romanda da kardeşler arasında sevgiye dayalı güzel bir bağ bulunmaktadır. Büyük olan kardeşlerin hayatta olmayan ebeveynlerinin yerine geçmeye çalışarak küçük kardeşe kol kanat verdikleri görülmektedir.

Şefkat-merhamet değerinin Halit Ziya'nın romanlarında sevgiden sonra en sık işlenen değer olduğu görülmüştür. Sekiz roman içinde yalnızca *Nemide* ve *Kırık Hayatlar* romanlarında bu değere doğrudan değinilmemiştir. Şefkat-merhamet duygusu çoğu zaman yardımlaşma değeri ile iç içe geçerek işlenmiştir. Zor durumda olan karakterlere çoğu zaman aile dışından bir karakter bu duyguyla yaklaşarak yardım etmeye çalışır. Yazar, bu şekilde toplum içinde sevgi ve şefkate dayalı insanî erdemleri besleyen ilişkiler kurularak sosyal bir toplum oluşabileceğinin mesajını vermiştir.

Fedakârlık, Halit Ziya'nın romanlarında sık işlenen bir başka değerdir. Tüm romanlarda bu değere doğrudan ya da dolaylı olarak değinildiği tespit edilmiştir. Yazarın, bu konu üzerinde insanî bir değer olarak durmasının yanında Servet-i Fünun nesli içinde sık işlenen bir tema olarak da öne çıktığı için fedakârlığa bu kadar geniş ölçüde yer verdiği düşünülmektedir. Romanların tamamında fedakârlığın temelinde aşk duygusu ya da aile bireylerine olan sevgi vardır.

Dostluk değerine *Bir Ölü'nün Defteri*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu* ve *Nesl-i Ahîr* romanlarında değinildiği görülmektedir. Romanlarda dostlar arasına zaman zaman fikir ayrılıkları girse bile birbirlerine verdikleri önem ve değer değişmemiştir, iyi-kötü her durumda birbirlerini desteklemeye çalışmışlardır. Yazar, dostluk kavramıyla türlü paylaşımları ve koşulsuz güven duygusunu harmanlayarak bu değerın insan ilişkilerinde ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Halit Ziya, yardımlaşma değerine *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mai ve Siyah* ve *Kırık Hayatlar* romanlarında doğrudan değinmiştir. Genelde aile dışından biri zor durumda olan karaktere karşılık gözetmeksizin yardım etmeye çalışır. Bunun yanında aile içindeki bireylerin de birbirine yardım ettiği ve dayanışmanın örneğini verdiği görülmektedir. Yazar bu örnekler üzerinden, sosyal bir toplum içinde insanlar arasında sevgi bağı oluşturmak ve vefa duygusunu

geliştirmek bakımından çıkar gözetmeksizin, ihtiyaç duyan kimselere yardım edilmesi gerektiğinin mesajını vermiştir.

Sorumluluk değerinin *Bir Ölü'nün Defteri*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnu* ve *Nesl-i Ahir* romanlarında ele alındığı görülmektedir. Yazar, genellikle sorumluluk duygusunun ebeveynlerden çocuklara geçtiğini hissettirmiştir. Bunun iki sebebi olduğu düşünülmektedir: Natüralizmin ilkelerine bağlı kalınarak soyaçekimin örneği verilmiş olabilir ya da yazar, ebeveynlerin çocuklarına örnek olarak yetiştirdikleri takdirde onların da bu bilinçte hareket edeceklerinin mesajını vermiştir. Romanlarda sorumluluk duygusundan yoksun karakterlerin ise mutsuz ve düzensiz bir hayat sürdükleri saptanmıştır.

Çalışkanlık değerinin, sekiz roman içinde *Ferdi ve Şürekâsı*, *Mai ve Siyah* ve *Kırk Hayatlar*'da doğrudan işlendiği görülmektedir. Roman kahramanlarının daha iyi şartlarda yaşamak ve ailelerini geçindirmek için birçok konuda fedakârlık yaparak özveriyle çalıştıkları görülmektedir. Yazar, bu örneklerle hayatta iyi bir konuma gelebilmek için emek verilmesi gerektiği mesajını verir.

Misafirperverlik değerine *Nemide*, *Mai ve Siyah*, *Kırk Hayatlar* ve *Nesl-i Ahir* romanlarında değinilmiştir. Bu değer, eve gelen misafiri en iyi şekilde ağırlamaya çalışma, ikramlarda bulunma gibi örneklerle Türk gelenek yapısına uygun şekilde işlenmiştir.

Vatanseverlik değeri, diğer değer başlıklarına göre daha sınırlı kalarak yalnızca *Bir Ölü'nün Defteri* ve *Nesl-i Ahir* romanlarında işlenmiştir. Halit Ziya, ferdî konulara ağırlık veren bir sanatçı olsa da döneminde gelişen olaylara duyarsız kalmayarak eserlerine yansıtmıştır. Özellikle *Nesl-i Ahir*'de toplumsal olayların izlerini geniş ölçüde görmek mümkündür. Yazar, *Bir Ölü'nün Defteri*'nde savaşa gönüllü katılan, *Nesl-i Ahir*'de ülkenin geleceği için tehlikeye atılmaktan çekinmeyen karakterler çizerek vatan sevgisinin her türlü bireysel mutluluktan üstün tutulması gerektiğinin bilincini aşlamaya çalışır. Bu uğurda gerekirse ölmeyi göze almak gerektiği mesajını vermiştir.

Halit Ziya, empati değerine *Sefile*, *Nemide*, *Bir Ölü'nün Defteri* ve *Mai ve Siyah* romanlarında değinmiştir. Yazar, empati duygusu yüksek karakterler üzerinden bu değerini insanlar arasındaki iletişimi kuvvetlendirdiğini, önyargıları kırdığını ve duyarlılığı arttırdığını örneklemiştir.

Dürüstlük değerinin *Sefile*, *Mai ve Siyah* ve *Nesl-i Ahir* romanlarında işlendiği tespit edilmiştir. Hem ikili ilişkilerde hem iş hayatında dürüst olduğu takdirde kişinin içsel huzura

kavuşabildiği görülmektedir. Yazar, dürüst karakterlerin çevrelerinden saygı gördüğünü hissettirerek bu değeri yüceltmıştır.

Nezakat, saygı ve hoşgörü değerleri birer romanda tespit edilmiştir. Yazarın bu değerlere diğerlerine göre daha az yer verdiği görülmektedir. Nezakat, *Nesl-i Ahir* romanında; hoşgörü, *Kırık Hayatlar*'da insanlar arasındaki ilişkiyi olumlu anlamda etkileyen ve iletişimi kuvvetlendiren değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Saygı ise *Sefile* romanında doğrudan bir örnekle küçüğün büyüğe gösterdiği davranışlarla ifade edilmiştir. Bu üç değer için örnekler sınırlı kalsa da yazar, dolaylı yollardan diğer romanlarında da insanî bir erdem olarak bu değerlere değinmektedir.

Ortaokul seviyesindeki öğrencilerin değerler eğitimi sürecinde edebi metinlerden yararlanılması, onların analitik düşünme becerilerini geliştireceği gibi üslup zenginliği açısından da dil gelişimlerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanında edebi metinlerde verilmek istenen değerler çeşitli örnekler üzerinden aktarıldığı için öğrencilerin zihninde istenen-istenmeyen duygu ve davranışların somutlaştırılmasını kolaylaştırarak kalıcı öğrenme sağlayacaktır. Halit Ziya'nın romanlarındaki kimi olumsuz unsurlar öğrenci tarafından yanlış algılanabilir. Sözgelimi, *Aşk-ı Memnu* romanındaki yasak aşk teması aslında bir olumsuzluğu ifade etmesine rağmen öğrenci tarafından yanlış anlaşılabilir. Bunu önleme görevi çocuğun öğretmenlerine düşmektedir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in romanları, MEB'in belirlediği değerleri içermesi bakımından oldukça zengin nitelikte eserlerdir. Bu romanlardan seçilen bölümler, dili sadeleştirilerek ortaokul ve lise ders kitaplarında değerler eğitimi için kullanılan metinler arasına dâhil edilebilir. Bunun yanında Türk edebiyatına önemli yere sahip olması bakımından Halit Ziya Uşaklıgil'in romanları öğrencilere tavsiye edilebilir.

Literatür taraması yapıldığında Halit Ziya Uşaklıgil'in romanları üzerinde değerler eğitimi bağlamında yeterince araştırma yapılmadığı sonucuna varılmıştır. Yazarın romanları ve diğer eserleri üzerine yapılacak olan yeni çalışmalarda MEB'in belirlediği değerler ya da değerler eğitimi alanında yapılan farklı sınıflandırmalar temel alınarak Halit Ziya Uşaklıgil'in eserleri yeniden incelenebilir.

Tablo 5 Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Değerlerin Dağılımı

Romanlar Değerler	Sefile	Nemide	Bir Ölü'nün Defteri	Ferdi ve Şürekâsı	Mai ve Siyah	Aşk-ı Memnu	Kırık Hayatlar	Nesl-i Ahır	Toplam
Sevgi/Aşk	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	8
Sevgi/ Anne Sevgisi	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	8
Sevgi/Baba Sevgisi	–	✓	✓	✓	✓	✓	–	✓	6
Sevgi/Evlat Sevgisi	✓	✓	–	✓	✓	✓	✓	✓	7
Sevgi/Kardeş Sevgisi	–	–	–	–	✓	✓	–	–	2
Şefkat/Merhamet	✓	–	✓	✓	✓	✓	–	✓	6
Fedakârlık	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	8
Dostluk	–	–	✓	✓	✓	✓	–	✓	5
Yardımlaşma	–	–	–	✓	✓	–	✓	–	3
Sorumluluk	–	–	✓	✓	✓	✓	–	✓	5
Çalışkanlık	–	–	–	✓	✓	–	✓	–	3
Misafirperverlik	–	✓	–	–	✓	–	✓	✓	4
Vatanseverlik	–	–	✓	–	–	–	–	✓	2
Empati	✓	✓	✓	–	✓	–	–	–	4
Dürüstlük	✓	–	–	–	✓	–	–	✓	3
Nezaket	–	–	–	–	–	–	–	✓	1
Saygı	✓	–	–	–	–	–	–	–	1
Hoşgörü	–	–	–	–	–	–	✓	–	1
Toplam	8	7	9	10	14	9	8	12	

KAYNAKÇA

1. İNCELENEN ESERLER

Uşaklıgil, H. Z. (2009). *Nesl-i Ahîr*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2017). *Bir Ölünün Defteri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2018). *Aşk-ı Memnu*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2018). *Ferdi ve Şürekâsı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2018). *Mai ve Siyah*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2018). *Nemide*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2019). *Kırık Hayatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2020). *Sefile*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

2. KİTAPLAR

Aydin, M. Z. ve Akyol Gürler, Ş. (2014). *Okulda Değerler Eğitimi, Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*, (4. Basım). Ankara: Nobel Yayınevi.

Beil, B. (2003). *İyi Çocuk, Zor Çocuk. "Doğru Davranışlar Çocuklara Nasıl Kazandırılır?"* (Çev. C. Yorulmaz). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Bilgin, N. (1995). *Sosyal Psikolojide Yöntem Ve Pratik Çalışmalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Çağın, S. (2018). *II. Abdülhamit Dönemi Türk Edebiyatı* (48-91). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Çetişli, İ. (2013). *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Dilmaç, B. ve Ulusoy, K. (2014). *Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Fichter, J. H. (1990). *Sosyoloji Nedir* (Çev. Nilgün Çelebi). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

Güngör, E. (2018). *Kelami Sahada Estetik Yapı Organizasyonu* (Doktora Tezi), *Şahıslar Arası İhtilafların Çözümünde Lisansın Rolü* (Doçentlik Tezi), *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar* (Profesörlük Tezi). Ankara: Yer-Su Yayınevi.

Hökelekli, H. (2011). *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Hökelekli, H. (2011). *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. (1. baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Huyugüzel, Ö. F. (2010). *Halit Ziya Uşaklıgil*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaplan, M. (2014). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kerman, Z. (1995). *Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı ile İlgili Unsurlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Keskin, Y. (2016). “Değerlere Genel Bir Bakış: Tanımı, Özellikleri, İşlevi ve Sınıflandırılması”. Mustafa Köylü (Ed.). *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Kızılçelik, S. ve Erjem, Y. (1994). *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitabevi.

Kudret, C. (1965). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*. İstanbul: Varlık Yayınları.

MEB, (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı*. Ankara.

Moran, B. (2004). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Naylor, David, Diem, Richard. (1987). *Elementary and Middle School Social Studies*. New York: Random Hause.

Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: SAGE Publication.

Simon, Sidney B., Leland, W Howe., Kischenboum, Howard (1972). *Values Clarification, A Handbook of Practical Strategies for Teachers and Students*. Hart Publishing Company, Inc. New York

Tahiroğlu, M. (2014). “Sosyal Bilgiler Dersinde Değer Eğitimi Etkinlik Örnekleri: İlkokul 4. Sınıf.” (Ed. R. Turan ve K. Ulusoy). *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Ankara: Pegem-A Yayıncılık, s.339-366.

Tanpınar, A. H. (2015). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TDK, (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

Uşaklıgil, H. Z. (2021). *Kırk Yıl*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

3. BİLDİRİ, MAKALE VE DERGİ YAYINLARI

Atak, H. ve Taştan, N. (2012). Romantik ilişkiler ve aşk. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 4 (4), 521.

Cihan, N. (2014). Okullarda değerler eğitimi ve Türkiye’deki uygulamaya bir bakış. *Turkish Studies*, 9(2), 429-436.

Demircioğlu, İ. H. ve Tokdemir, M. A. (2008). Değerlerin oluşturulma sürecinde tarih eğitimi: amaç, işlev ve içerik. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (15), 69-88.

Dilmaç, B. ve Kulaksızoğlu, A. (2000). İnsani değerler eğitimi programı. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12, 199- 208.

Durukan, E. (2008). İlköğretim ikinci kademe (2005) türkçe dersi öğretim programında genel amaçlar-hedef / kazanımlar ilişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 149-158.

Elban, M. (2015). Ortaöğretim öğrencilerinin vatanseverlik tutumları: ankara ili kazan ilçesi örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 35, 451-462.

Karagözoğlu, N. (2018). Sosyal bilgiler dersinde vatanseverlik değerinin kazandırılmasında kadın kahramanların yaşam öykülerinin kullanılması. *International Journal of Field Education*, 2 (4), 97-110.

Kavcar, Cahit. (1995). “Açılış konuşması” Okulda hoşgörü ve eğitim toplantısı, 1-5, Ankara.

Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değer yönelimleri ve schwartz değer kuramı. *Türk Psikolojisi Dergisi*, 15 (45), 59-76.

Özbek, M. F. (2004). Toplumsal yaşamda empati. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 1, 1-16.

Sarıcı Bulut, S. (2009). İyilik yapma değerinin öğrencilerin bilişsel dünyalarına yerleştirilmesi. *I. Ulusal İyilik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 1(10), 104-114.

Tekşan, K. (2012). Türkçe dersi değerler eğitiminde kutadgu bilig'in kullanımı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 13 (3), 1-17.

Yazıcı, K. (2006). Değerler eğitimine genel bir bakış. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 19, 499-522.

4. TEZ ÇALIŞMALARI

Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının (değerlerinin) ilköğretim II. kademedeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi* (Yayınlanmış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.

Birkan, G. Z. (2016). *Kutadgu bilig’de değerler öğretimi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Malatya.

Çakıcı, E. (2010). *Millî eğitim bakanlığının 2004 yılında tavsiye ettiği yüz temel eserdeki yerel romanlar aracılığıyla edebiyat öğretiminde değerler öğretimi üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Çanakkale.

Dilmaç, B. (1999). *İlköğretim öğrencilerine insani değerler eğitiminin verilmesi ve ahlaki olgunluk ölçeği ile eğitimin sınanması* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İstanbul.

İşcan, C. D. (2007). *İlköğretim düzeyinde değerler eğitimi programının etkililiği* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Ketenci, T. (1997). *Hartman’ın etiğinde değerler kavramı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Şahin, N. (2017). *Cengiz Aytmatov’un eserlerinin değerler eğitimi bağlamında incelenmesi ve ortaokul türkçe ders kitapları için metin önerileri* (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Erzurum.

Utku, İ. E. (2020). *Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun eserlerinin değerler eğitimi bağlamında incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Antalya.

5. İNTERNET KAYNAKLARI

Yücel, D. M. Dürüstlük nedir. <http://www.dmy.info/durustluk-nedir/> (Güncelleme Tarihi: 07.07.2021).

EKLER

EK 1.

ÖĞRENCİNİN AKADEMİK ÖZGEÇMİŞİ

Kişisel Bilgiler			
Adı ve Soyadı	Meryem DOĞANER		
E-postası/Web Sayfası			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Uzmanlık Alanı	Türkçe Öğretimi		
Öğrenim Bilgileri			
	Üniversite	Bölüm	Yıl
Lisans	Dokuz Eylül Üniversitesi	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği	2018
Tez Başlığı	Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Değerler Eğitimi		
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN		
Akademik Eserler			
(Makale, kitap, kitap bölümü, bildiri, poster, sergi, konser vb. eserlerden kaynakça yazım kurallarına göre en fazla 10 eser yazılmalıdır.) Tezden üretilen yayınlar * ile işaretlenmelidir.			
Alanıyla İlgili Bilimsel Kuruluşlara Üyelikler			
Alanıyla İlgili Aldığı Ödüller			

